

HERMÉSZ KÖNYVEK

Hamvas Béla

A
LÁTHATATLAN
TÖRTÉNET

Akadémiai Kiadó, Budapest

A láthatatlan történet

Hermész Könyvek

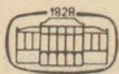
Készül az Akadémiai Kiadó
Társadalomtudományi Szerkesztőségének műhelyében

A sorozatot szerkeszti

E. Bártfai László

Hamvas Béla

A láthatatlan történet

Akadémiai Kiadó · Budapest 1988

508241

Sajtó alá rendezte

Kemény Katalin

Az előszót írta és az életrajzi mutatót összeállította

Dúl Antal

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4908 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988 · Hamvas Béla jogutódja

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 155.34/19.88.sz.

Tartalom

Sors és szó — Hamvas Béla kísérlete (<i>Dúl Antal</i>)	7
A Vízöntő	16
Wordsworth vagy a zöld filozófiája	39
Poseidón	52
Meteóra	69
Milarepa	78
A VII. szimfónia és a zene metafizikája	90
Poeta sacer	110
A barátság	129
Héloïse és Abélard	139
Ünnep és közösség	156
Életrajzi adatok (<i>Dúl Antal</i>)	170

Sors és szó — Hamvas Béla kísérlete

Mi a tehetség? A géniuszról Rudolf Kassner *Az emberi nagyság elemeiről* írott könyvében azt mondja: „*Während wir suchen, geht er den Weg, und indem er ihn geht, entsteht der Weg unter seinen Füßen, und diese Bahn ist sein Maß*” — amíg mi keresünk, ő járja útját, s amíg előrejut, lépte alatt út születik, és ez az út az ő mértéke. A tehetség világot szülő erő. A tehetséges ember egyazon mozdulatával megnyit és határol, az ismeretlen burkát felszakítja és az új életrend törvényeit megalkotja.

Az új életrend kimunkálásához Európa szelleme sajátos műfajt hívott életre: az esszét. Az esszé kísérlet, ahogy az emberi létezés maga is kísérlet. Az ember az eredeti terveken — nevezik sorsnak, karakternek, konstellációnak, „életképzetnek” — nap mint nap munkálkodik, s a művet (önmagát) tovább finomítja, ahogy a középkori alkimista finomította, szűrte, tisztította, égette a sötét és nehéz anyagot, mindaddig, amíg a benne rejlő „nap-fémet”, az aranyat a meddőből kiolvaszthatta.

Az esszé — a hasonlatnál maradva — a modern ember alkímiai kísérleteinek (sorsmegoldásainak) forгатókönyve. A létezés experimentális természetét — ahogy Hamvas Béla írja: „a sötét hatalmaktól való megkísértettségét” — és a kihívásra adható válaszainkat latolgatja, méri, vizsgálja. Ludwig Curtius egyetlen szóval úgy jellemzi: „Lebenskritik” — az élet kritikája, és hangsúlya nem valamely szaktudomány ismeretanyagának gyarapításán, hanem olyan látásmód elsajátításán van, amely a létezés alapösszefüggéseit hivatott feltárni.

Az esszé, melynek kiküzdött privilégiuma, hogy bármely részletkérdésből és bármely távlatból az *egészre*, a létezés közepére és gyökerére közvetlenül reflektálhat, Hamvas Béla szellemi igényének elsőrendű formai lehetőséget kínált. Hamvas Béla nem a keleti és nem a nyugati (indogermán) gondolkodói alkat ki-munkálására törekedett, hanem az emberi szellem kortól, égtájtól, faji-népi-vallási-politikai meghatározottságoktól független bázisán, a létezés egyetemes és centrális alapján igyekezett lábát megvetni. Ott, ahonnét még Kelet és Nyugat felé egyaránt vezet út. Ez az a bázis, amelyre helyezkedve az ember, mint Guénon mondja: az *état primordialt* eléri. Az *Urstandot*, ahogy Jacob Böhme, és az *alapállást*, ahogy Hamvas Béla nevezi. Így érthető, hogy *A láthatatlan történet* témái térben, időben, korban, tárgyban rendkívül szerteágaznak, írójuk mégis mindegyik világban otthonos legalitással mozoghat, hiszen éppúgy szellemi örökségének tekinti Milarepa Tibetjének sejtelmes misztériumvilágát, mint Héloïse és Abélard szerelmi üzenetváltását, a mi uranusi világunk, a Vizöntő kor „extrém luciditását” — az éjszakában vakító mesterséges fényét éppúgy, mint a poseidóni (neptunusi) psyché (a pszichológiai tudattalan) derengő tengermélyét. Ő maga a *poeta sacer*, akinek királyok, papok, bölcsek után, utolsóként és magára maradva kell a hűség jelét, a szent tüzet őriznie, és akinek küldetése nem kevesebb, mint hogy a „szó erejével ki kell nyitnia az emberfelettit”. Ő az, aki még érti, mi az *ünne*p, amely az érdekszéthúzásokban megroppant közösséget egy magasabb dimenzióba emelve, ismét szerves egésszé olvasztja. — És a *barátság*, „a természet mesterműve”, amelynek valódi tartalma nem az, hogy Én és Te, hanem e kettőből, anélkül, hogy minőségeiket elveszítenék és szuverenitásuk csorbulna, a létezésnek egy új, az Én-ből és a Te-ből nem levezethető *harmadik* lehetősége születik. *Trinitas reducit dualitatem ad unitatem*, mondja Baader, a három pedig a kettőt visszavezeti: az egybe.

A láthatatlan történet lenyűgözően egzakt írás, de — talán mondani sem kell — egzaktágát nem a tudomány, hanem a költészet ihleti. Aki a kötetre a tudós szemével tekint, nem győző háborogni azon a könnyedségen és nagyvonalúságon, ahogy Hamvas Béla a tudomány fáradságos munkával feltárt tényeihez közelít. „Mondják...” — írja; vagy: „beszélik...”. A tudós minden lépéséről pontos lajstromot vezet. Adatol, rendszerez,

bizonyít, indexel, lábjegyzetel, bibliográfiát készít és közli hivatkozási forrásait. — A szellem „kishivatalnokának” — mondja Bruno Berger — kötelessége az egzakt könyvelés. Az esszéista — és távolról sem fennhéjázásból vagy felületességből — az efféle szorgalmi feladatokat minden indoklás nélkül figyelmen kívül hagyhatja. Nem azért nem adatol, mert nem tud. Rangján aluli, hogy a felvetett téma „számláját fillérre és garasra rendezze” (Berger), és szellemi hitelrontást követne el, aki ezt rajta számonkérné. Az esszé egzaktysága más hitelességet követel. Az esszéistának célul tűzött szellemi közegébe mindenképpen fel kell magát küzdenie, akár azon az áron is, hogy a nehézkes bizonyítási eljárást és rendszerezést, akár a filológiai egzaktyságot is, ha az a személyes megszólalás spontaneitását fékezne, magáról ledobja. Az a pszichikai előny, amelyet ezáltal szerez, számára életfontosságú. Ismeretlen tájon halad, és pedig — mint Hamvas Béla mondja —: „evező nélkül, egyedül a nyílt óceánon”. Egy magasabb valóság felbukkanó és elmerülő nyomait kutatja. A tudományos pedantéria itt — írja Robert Musil — olyan eredményre vezetne, mintha valaki „egy szabadon szárnyaló madarat akarna felszúrni tüvel”. Ha tudós kézzel érintjük az esszé valóságát — folytatja Musil — „olyan ez, mintha az elevenség mozgásából »tartalmat« párolnánk, és körülbelül annyi maradna az egészből, mintha a medúza törékeny, színpompás testét a vízből kiemelve a homokra tesszük”.

A tudományos vizsgálódás fókuszában konkrét tárgyi kérdés áll. Egy vírus, egy elemi részecske, egy társadalmi alakzat, egy aritmetikai probléma. Az esszének a tárgyi kérdés csupán ürügye, hiszen valójában mindig az *egészre* figyel. Ennyiben rokon a filozófiával. A filozófiai gondolkodás fegyelme azonban megköveteli, hogy a legvégső létkérdéseket, a metafizika kérdéseit is — lét — nemlét, egység — sokaság, rész — egész, személy, tárgy, valóság, megismerhetőség — konzekvens rendező és rendszerező logikai-módszertani elvek szerint vizsgálja. Az esszétől semmi sem áll távolabb, mint a rendszerezés. Az esszéíró, mint Rudolf Kassner mondja: „*Philosoph ohne System und Dichter ohne Reim*” — filozófus rendszer nélkül, költő rím nélkül. Az esszéírónak implicit — szinte a sejtjeibe írt — tudása van a rendről, amely „a szellem és a világegyetem és a lét rendje” — egy, örök és megváltoztathatatlan. Ahol pedig rend van, minek rendszerezni? Rend az örök változás-

ban az örök változatlan, amint az őskori Kínában tanították. Nincs szükség rá, hogy megalkossuk azt, ami már megvan — szól Hamvas. „Nem gondolkodni kell. — Látni. A dolgok maguktól értelmeződnek” (*Karnevál*).

Most, hogy *A láthatatlan történet* első megjelenését követően majd fél évszázaddal ismét a nyilvánosság elé kerül, indokoltnak tűnt, hogy az esszé néhány általános műfaji-eszmei sajátosságára is vessünk egy pillantást. Az *általános* ez esetben csak más kifejezés arra, hogy: európai. Mert amilyen szervesen illeszkedik Hamvas Béla életműve az európai irodalom szellemközösségébe, olyannyira magányosan és visszhangtalanul rejtőzködik a magyar irodalomban. Rejtőzik? — Néha úgy tűnik, harcban áll vele. A kortársak idegenkedtek attól a merőben új hangtól, amelyen Hamvas Béla szólt. Hamvas esszéinek rejtett posztulátuma: az az írás, amelynek szubjektivitás-foka alacsony, érdektelen. Ha az esszé nem személyes, unalmas. Az unalom pedig az esszé halála. Alapkövetelmény: a *transzparencia* — áttetszőség, azaz, hogy lássam, ne csak azt, *amit* valaki mond, hanem azt is, *aki* mondja. Egy értekezést, amelynek hangsúlya tárgya információértékén van, ha a kívánt adatok birtokába akarok jutni, olvasnom kell. Az esszét nem „kell” olvasni. Ha nem olvastatja magát, a könyvet nyugodtan a papírkosárba lehet dobni. Nálunk az esszé a műfajhoz méltó magas szubjektivitás-fokot ritkán éri el. Ezért marad csak tanulmány, csak kritika, csak irodalom- vagy művészettörténeti értekezés. A személyes megszólalás kockázatát itt — nem gyávaságból, hanem hogy a könnyen önkényessé fajuló szubjektivizmust elkerülje — kevés esszéíró merte vállalni. A magyar esszégyűjtemények többnyire vagy irodalomtörténeti-kritikai, vagy szociologikus tárgyú írásokat kínálnak. A nép, a nemzet, a közösség, a haza, az osztály. Néha: a műveltség, a társadalmi külső-belső elnyomatás, a visszamaradottság, a provincializmus. Mozgástere horizontális: a múlt—jelen—jövő történeti síkján mozog. — Hamvas Béláé vertikális és transzcendentális: a személy üdve vagy bukása, az ember helyezete ég és föld között, az ittlét, a pillanat, a sorsrealizáció, a jelenlét. Kedvelt, gyakori fordulata: „Itt, most az egyszer, és soha többé.”

A szemérmes magyar irodalmi köztudatot a létezés primer (metafizikai) vonatkozásainak ez a nyílt és allegorikus áttételektől,

példabeszédektől mentes néven nevezése feszélyezi. Veszélyes dolog a kollektív tudat fedezéke mögül előlépni. Mintha valaki a közösség nyomasztó gondjai elé magánügyeivel előrefurakodna. Miért olyan fontos, hogy ki vagyok én? — Hamvas Béla a keleti filozófiából és az európai misztikából megtanulta, hogy különbséget tegyen személy (a „nagy Én”) és az individuum (a „kis én”) között. A „kis én”-nek, az individuumnak reflexiói az egyes ember magánügyei, de a személyes lét mindannyiunk közös ügye, mert a személy, mindannyiunkban egyetemes. Alap, amelyen keresztül az én-ből el lehet jutni a te világába. Minden közösség alapja. A merő individuális létezés (ha ez egyáltalán megvalósítható lenne) éppen az egy, közös és egyetemes alapról leszakadt, egymással többé soha nem találkozó kis én-ek világát jelentené. E megkülönböztetésben a tisztánlátást az a körülmény nehezíti, hogy személy és individuum egymástól valójában elválaszthatatlanok. A mindannyiunkban élő egy és egyetemes személy (a *l'homme universel*, ahogy Guénon nevezi) mindig individuumunk egyedi színein és minőségein át szólal meg. Az egész a törtön keresztül, az abszolút az esetleges közvetítésével. (A *személy* szó görög és latin nyelvű alakjai: *pros-pon* 'valamin át nézni' és *per-sona* 'valamin keresztül szólni', ezt a mozzanatot jól érzékeltetik. Nem kevésbé figyelemre méltó a mi *személy* szavunk, amely a *szemmel*, a látással áll kapcsolatban.) Az individuum, ha a személy rajta keresztül nem szólalna meg, mindössze üres burok, merő *maszk* maradna. (Ez Hamvas Béla nagy regényének, a *Karneválnak* alapkérdése.) A létezés helyes hierarchiáját az dönti el: az individuum lehetőséget nyújt-e a személy megszólalásához vagy sem? Hajlandó-e magát alávetve a személyt szolgálni. A kis én-nek ugyanis lehetősége van az önkényre — ez a szabadságunkkal adott kísértés.

Hol vagyok én valóban én? Ha a hierarchia megfordul, és a kis én jut uralmi helyzetbe, az, ami az emberben egyetemes, elnémul. A pszichológia kifejezésével: a tudat alá kényszerül. Ez a modern individualizált ember pillanatnyi helyzete. „A közösség élete — írja Hamvas Béla a *Scientia sacrá*ban — ilyen körülmények között merő látszat. . . , sohasem történik igazi találkozás, csak a sötétségben véletlen karambol. . . Ha a közvetlenség elvész, a közösség abban a percben heterogén elemek zűrzavaros kavargásává lesz. Törvényen kívül álló mozgási pályájukon tévelygő lények vakon egymást

elkerülik, vagy egymásnak rohannak, de az elkerülés éppen olyan értelmetlen, mint az összeütközés.”

Hamvas Bélát — különösen a háborút követő években — gyakran érte vád „elit szemlélete” miatt. Kétségtelen, hogy a nép rangjáról lesüllyedt, organikus valóságát vesztett és atomjaira hullott kollektívumot: a tömeget egyfajta modern, gépesített és civilizált barbárságnak tekintette. De: nem az emberrel állt szemben, hanem azzal a „démoni” folyamattal, amely az embert elszemélyteleníti, a közösséget pedig emberhalmazzá fokozza le. A személy és individuum megkülönböztetésnek a közösség életében a nép és a tömeg megkülönböztetése felel meg. A nép az élő közösség, amelyben „az egyes ember létének intenzitása felfokozódik” és tetteje meghatározódik — írja a *Scientia Sacra*-ban. Nyelvet, morált, mítoszt, törvényt csak nép képes teremteni. Tömeg soha. A nép élő szervezet, „a primer közösség létének ösképe”, az „öskollektívum”, és felbomlása az emberiség életének legnagyobb katasztrófája. A láthatatlan történetben e katasztrófa kibomlásának egy-egy epizódját mutatja be *A Vízöntő*, a *Meteóra*.

A magyar gondolkodás a sokat és behatóan vizsgált népi-közösségi-történeti léttel szemben a kérdés másik koordinátáját, a személyesség történetén túli metafizikai vonatkozásait alig érintette. A metafizikai kérdésekkel szembeni nagyfokú bizonytalanság és bizalmatlanság még az esszé nivóján szólni tudó íróinkra is bénító árnyékot vet. A metafizika kérdése nálunk a vallás kérdésébe torkollik, a vallás pedig a történet folyamán többször és súlyosan kompromittálódott. Hamvas Béla *Az öt génusz* egyik fejezetében e székszis okát behatóan elemzi. A vallás — szól — e tájon mindig a politikai torzsalkodás eszközévé vált, és a hatalmi-ösztönnek esett áldozatul. A soha szünni nem akaró történelmi ítéletidőben íróinkra minden korban váteszi szerep nehezült: a nép lelkiismeretének szócsövévé kellett válniuk, és hangjukat a létezésnek olyan dimenziókban is hallatniuk kellett, ahol más, szerencsésebb nemzetek esetében a jobban működő társadalmi munkamegosztás ezt nem követelte. A költő itt át kellett vállalja a csődöt mondott politikustól a helytállást, és az eltévelyedett paptól a prófétaságot. A szerepcsere ára a történeti ellenállásokon szétforgácsolódott sors. Így sodródott nálunk sok magasrendű törekvés végül a politika vakvágányára. Itt, az örökös társadalmi elintézetlenség zavarai közepette nem szület-

tek Eckhart mesterek és Pascalok, Kierkegaardok és Baudelaire-ek. A feltételek a nyugodt, közös, elmélyült munkához hiányoztak. — A XX. századra azonban a világhelyzet válsága oly mértékben elmélyült, mondja Hamvas, hogy „az apokalipszisnek ebben a kései, előrehaladott órájában” többé nem lehet nem észrevenni a horizontális létberendezkedés-elméletek csődjét. A merő népi-történeti-társadalmi megalapozás arra, hogy az embert végső létkérdéseiben eligazítsa, elégtelennek bizonyult. Hamvas Béla népéhez nem lett hűtlen, amikor politika feletti bázist keresett. A történeti-népi-társadalmi létezés az egyetemes emberi létezés premisszáinak van alárendelve. A *poeta sacer*nak is vátésszé kell válnia, és a nép sorsát ő is magára kell hogy vállalja, de küldetése a Szent Tűz szolgálata, vagyis: „az ember és a transzcendens világ között levő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az ember isteni eredetének tudata és az istenhasznosságának mint az emberi sors egyetlen feladatának megőrzése” (*Poeta sacer*).

Alvilág-idéző lépés, amely a „sötét hatalmak” haragját felszítja. Hamvas Béla sorsáról közismert, hogy a háború előtti, jelentéktelen könyvtári állását az ötvenes-hatvanas években „szellemsorvasztó” fizikai munkára kellett váltsa. A világháború nyomasztó intermezzója és a koalíciós idők néhány éves rejtőzködése után, 1951-től 1964-ig inotai, tiszapalkonyai, bokodi hőerőművek raktárosa, gondnoka, segédmunkása. Küldetéstudatát a radikális sorsfordulat nem érinti. Szellemi munkatempóját is alig. Az előrejutás kissé nehézkesebb, egyenetlenebb, de — mint mondta egyszer — „Művemét én már az árok partján is megcsinálom”. A magatartás és az életmű bizonyít.

*

1940—1942-ben, amikor Hamvas Béla láthatatlan történetét írja — már túl a negyvenen —, a műfaj minden fortélyát és műhelyfogását ismeri. Esszét írni siheder fővel nem lehet. A felkészültségnek és az emberi érettségnek bizonyos magas fokát el kell érni. Képességét a sajátosan feszített, rövid, tömör, tiszta és világos, gyakran szinte definíciószerű megfogalmazásra, ha kell entuziazmusra, ha kell humorra, a mögötte álló több mint egy évtizedes írói gyakorlatban kimunkálta. A klasszikus Európán és a nem kevésbé

klasszikus Keleten iskolázott, egyetemes áttekintést nyújtó tájékozottság rendelkezésére áll. Már pontosan ismeri „lapterjedelmét”, tudja, hogy a megiramodó toll önkényének hogyan álljon ellen, és tisztában van vele, hogy egy-egy gondolat megformálása milyen hangütést követel. Mindez azonban csak mesterség, csak rutin. Csupán eszköze annak, hogyan lehet megszólaltatni a valóság magasabb dimenzióját: a történetet, amely láthatatlan, és amelynek, mint Platón mondaná, ez a világ itt csupán derengő árnyéka. — Mert Hamvas Bélát kezdettől és kizárólag a történetnek ez a láthatatlan fele foglalkoztatta. Akkor is, ha a napfelkeltéről írt, akkor is, ha a rántottlevesről. Mestereitől megtanulta, hogy a jelenségeknek sem az első, sem a második, sem a huszadik rétegénél ne álljon meg. Az alapig kell jutni. Így tanította ezt Platón és Lao-ce, Hérakleitos és Böhme, Nietzsche és Dosztojevszkij. Formai útmutatást hozzá az esszé *grandseigneureitől*, Montaigne-től és Helvetiustól, Novalistól és Rivaroltól, Bataille-től és Valérytól kapott. Főként az angoloktól, akikhez — mint Kemény Katalin mondja — életműve minden más nemzet irodalmánál közelebb áll. A legtöbbet azonban a német Rudolf Kassnertől, akiről B. Berger azt írja: a világirodalomban (a franciákat sem kihagyva) talán „az egyetlen, aki mint moralista és mint életkritikus, mint filozófus és mint költő Montaigne örökségére a leginkább méltó”. Hamvas Béla Kassnertől tanulta a „nagy stílust”. Az átható tekintetet, a merész és pontos fogalmazást. A megszólalás és elhallgatás művészetét, de nem kevésbé azt, hogyan lehet a lét valamely jelenségét behatóan megvizsgálni és körüljárni, „fiziognómiáját” feltérképezni — anélkül, hogy spontán mozgásában egy pillanatra is megakadályozná.

A láthatatlan történet Hamvas Béla egyetlen, életében megjelent esszékötete. Szellemi útjának nem korszaknyitó-határoló műve. Abban a termékeny átmeneti korszakában fogant, amelyben már halványul a húszas-harmincas évek nietzscheánus görögség-kultusza, a hyperion-i ihlet (a kifejezés a *Magyar Hyperion* c. művéből származik), ugyanakkor már születőben van az egész kései életművet meghatározó alapgondolat, Hamvas Béla írásainak tartópillére: a *hagyomány*. *A láthatatlan történet* világát — amint mestere, Rudolf Kassner írásait is — a hagyomány egyetemességének tudata tartja össze, anélkül, hogy ezt (egyetlen, Guénont

ismertető szakasz kivételével) e könyvben kimondaná. Ekkor még úgy nevezi: „az ő slogosra való emlékezet” (*Poeta sacer*). A hagyomány gondolatát mint az emberiség korok, népek, vallások, filozófiák fölötti *metafizikai örökségét* majd csak a néhány évvel később, 1943—1944-ben írott *Scientia sacra* (Az őskori emberiség szellemi hagyománya) című írásában bontja ki. — Az életmű e fejezetének bemutatása azonban már egy újabb tanulmány tárgya.

Budapest, 1988 januárjában

Dúl Antal

A Vízöntő

1.

Aki csillagászzal csak egészen keveset foglalkozott, tudja, hogy mi a precesszió. Ezzel a kifejezéssel azt az eltolódást jelölik meg, amelyet, lehet, a Föld tengelyének ingadozása idéz elő. Tudjuk, hogy a Nap tavaszi napéjegyenlőség idején a Kos csillagképének pontosan nulla fokán kel, ahogy őszi napéjegyenlőség idején pontosan a Mérleg nulla fokán. Az előbbi a tavasz, az utóbbi az ős kezdet. Csakhogy a dolog nem szokott egyezni. A Föld tengelyének ingadozása következtében évről évre nem is mérhető eltérés keletkezik. A Nap hajszálnyival odébb kel. De ha két év között a különbség csaknem semmi, száz év alatt már, ha nem is számottevő, de mérhető. A különbség kétezer év alatt körülbelül harminc fokot tesz ki hátrafelé, vagyis a tavaszi napéjegyenlőség pontja előrehalad. Ezt hívják precessziónak.

A precesszió miatt támad az a helyzet, hogy kétezer év elteltével tavasszal a Nap már nem a Kos-csillagkép nulla fokán kel, hanem, mivel harminc fokkal eltolódott, a mögötte levő csillagkép, a Halak nulla fokán. És amikor kétezer év elmúlt, a Nap már nem a Halakban kel tavasszal, hanem hátrál és átlép a következő csillagképbe, a Vízöntőbe.

A csillagászatban ennek a jelenségnek csak annyi fontosságot tulajdonítanak, mint a többi kozmikus jelenségnek: tudomásul veszik és pont. A keleti asztrológia azt mondja, hogy ilyen kétezer esztendő körülbelül egy világhónap. Tizenkét világhónap, körülbelül 26 ezer év, egy világév. Mert a keleti asztrológia tágabb, fölényesebb, szélesebb távlatú szemlélete összefüggést talált a csillagjárás és az emberiség sorsa között. Az egyes világhónapok

nagy történeti korszakok, görög szóval: aiónok. A hónapok annyira zártak, hogy az egyikből a másikba való átmenet kritikus. A világevek felén, hat világhónaponként pedig nagy katasztrófák keletkeznek. Ilyen volt a legutóbb, időszámításunk előtt tizenhárom ezer évvel, Atlantisz elsüllyedése.

Ma a Halak csillagképéből lépünk ki. A hónap befejeződött, és az aión lezárult. Válságos időbe jutottunk, s ezt csaknem mindenki saját bőrén is érzi. Most lépünk át a következő képbe, a Vízöntőbe. Tökéletesen új élet következik, miután a régi lezárult. Az egész Földet és emberiséget alapjában megrázó események megjelenése. Az apokalipszis egy neme. Hogy a Halak-korszak milyen volt, azt tudjuk. Kétezer év története beszél róla. Hogy a Vízöntő milyen lesz, azt senki sem tudja. Amiről e pillanatban tudomást szerezhethünk: mi történik, amikor a Halakból a Vízöntőbe lépünk.

2.

Abban az időben élünk, mondta Le Bon ötven évvel ezelőtt, amikor az egyén tudatos tevékenységének helyébe a tömeg tudattalan tevékenysége lép. A változás akkor nemcsak hogy ártalmatlannak, hanem kíváncsnak látszott. Voltak, akik a tömeget zendülésre izgatták. Marx és a szocializmus apostolai, anélkül, hogy tettüknek jelentőségével csak távolról is tisztában lettek volna, lázadást készítettek elő. Ha tudták volna, hogy az uralomra jutó tömeg az emberiség nagy eszméit egyáltalán nem úgy fogja megvalósítani, ahogy hitték, sőt, mivel magával kell hoznia magát, mint ahogy egész lényét és természetét is magával hozta, az összes eszmék megvalósításának lehetőségében való reményt egyszerűen át fogja húzni, az apostolok forradalmasító irataikat minden bizonnyal nem írták volna meg olyan könnyelműen. Ha ma Marx, Engels, Lassalle vagy a forradalmárok közül bárki felébredne, s meglátná, hogy mi volt az, amit oly hévvel ébresztgetett, gondolkodóba esnék. S ha lenne benne, mint ahogy a legtöbben volt, a komolyságnak kicsiny szikrája: Nem ezt akartam — dadogná szegény az önvádtól lesújtva. Mindegyik azt hitte, hogy a tömegben anglyalt ébreszt. Ma már látná, hogy nem az. És már látná, hogy a szörnyeteg felébredt. Az egyén tudatos tevékenységé-

nek helyébe a tömeg tudattalan tevékenysége lépett. Az apostol kézzelfoghatóan tapasztalhatná, hogy a társadalom csak valami másnak a függvénye. A tömeg uralma azt jelenti, hogy az egyéni, világos, értelmes, józan, tudatos tevékenység helyébe a tömeg zavaros, vak, homályos, tudattalan tevékenysége lép, és ezzel az egész emberi lét elhomályosul és elsüllyed. Ez volt az, amire a forradalmárok nem gondoltak.

Voltak, akik a tömeg uralmának jelentőségét átlátták. Megértették, hogy itt nem uralmi kérdésről van szó. A világhelyzet változott meg. A folyamat nem társadalmi, hanem annál mélyebb: alapvetően életrendbeli. Azzal, hogy a tömeg jut felülre, szükségképpen együtt jár, hogy a tudattalan tevékenység jut felülre. Az egyéni és világos gondolkodás és tevékenység elkezd a tömeg zavaros, tudattalan tevékenységétől függeni. Ami egyszerű és értelmes, az függ a vaktól és zavarostól. A magasabb függ az alacsonyabbtól. Fordított helyzet támad. Az ember fejjel lefelé kezd élni. S a következmények beláthatatlanok.

A szocialisták második nemzedéke, Pareto és Sorel jól látta, hogy tulajdonképpen nem a tömeg testvériségéről, szabadságáról és az emberiség nagy eszméinek diadaláról van szó. Véleményeiket már nem is fogalmazták meg olyan kezdetlegesen. A burzsoá és a proletár osztályharca felületi társadalmi jelenség, amely alatt a világos tudat és a vak tudattalan harca folyik. Akkor a harc még nem dőlt el.

Pareto rezignáltan állapítja meg, hogy egy gondolatnak minél kevesebb világos igazságértéke van, a tömeg annál jobban ragaszkodik hozzá. Ezt a homályos és kétes valamit reziduumnak nevezte el. A reziduum értelmetlen. Ösztönöz, de irracionálisan, és nem ér el semmit. Ez a tömeg jellegzetes gondolkozásformája. A gondolathoz egyébként semmi köze sincs. Aminthogy nincsen köze annak sem, amit Sorel mítosznak nevez. Mítosz azért van, mert a tömeg nem tud gondolkodni, belátni és mérlegelni: a mítosz a szenvedély, a vágy, az ösztön lecsapódása.

A második nemzedék már látta, hogy a reziduum, vagyis a mítosz, a tömeg tudattalan tevékenységének ismertetőjele. Látta azt is, hogy a harc a tudatos és a tudattalan gondolkodás között megindult és tart. Hogy egyebet nem látott, azt nem lehet tőle rossz néven venni. Ezeknek az embereknek a képessége egészen átlagos volt.

Végül azok, akik a helyzetet az első pillanatra megértették. Mindenekelőtt Kierkegaard és Nietzsche. Aztán a kicsiny sereg: Faguet, Mereskovszkij, Pannwitz, Evola, Bergyajev, Valéry, Ortega, Jaspers. Nem éppen rangsorban és nem teljesen. Amit láttak, a következő volt: az eddig alul elhelyezkedett tömeg a társadalom magasabb rétegébe tört. Ezúttal a barbár, nem mint régebben, a népvándorlás idején, a fejlett és magas embert távolról és kívülről rohanta meg, hanem alulról és belülről. Az emberben magában van a tudattalan, ami feltört és a társadalomban magában van a tömeg, amely feltört. Ez az új népvándorlás, a barbárság vertikális betörése. Amivel együtt jár, hogy a helyzet nemcsak kívülről változik meg; a fejlett és magas ember elűzésével és a fejlett és magas életrend elpusztításával az ember pszichológiai helyzete is megfordul. Ami felül volt, az most lekerül, s ami alul volt, az felmerül. A tudattalan jut fel, a tudat pedig le. Nem az értelem van fent, hanem az ösztön, nem a fény, hanem a homály, nem a paradiso, hanem az inferno, nem a magas, hanem az alacsony, nem a rend és a józanság, hanem a rendetlenség és a szenvedély. Nem a tudatos gondolkodás, hanem a reziduum és a mítosz. Ezért a fordított rend a kiválasztásban, az értékelésben, a rangsorban, az ízlésben.

Ehhez hasonló katasztrófa az embert csak akkor érte, amikor a földet özönvíz árasztotta el, és az emberiség az óceánban elmerült. De akkor az elmerülés külső volt, mint ahogy a népvándorlás is külső: ma az ember saját tudattalanjában és a társadalom saját tömegében merül alá. Az óceán a tudattalan, és a tudattalan az óceán. Vízözön annyi, mint elmerülni a tudattalanban. Ma éljük ezt a belső vízözönt.

3.

Ebben az új helyzetben az, hogy ami lent volt és felkerült, éppen olyan végzetes, mint az, hogy ami fent volt, az elmerült. A tömeg helye lent van, ahogy lent van a tudattalan helye is. Sorsa szerint ide tartozik. Az ökör, ha a szekeret húzza és szánt, szent állat. Ha felkerül, sárkánnyá változik. Az ekét nem húzza többé, az igát ledobja, megvadul és tüzet okád. Az uralkodó helye fent van, mint a tudaté. Sorsa szerint ide tartozik. Az angyal, ha fent él, szent lény, de ha lemerül, ördögivé változik. Nem áraszt világosságot és tüze

vulkanikus lesz. Ha a tudattalan, amelynek helye lent van, felkerült, éppen olyan démonikussá válik, mint a tudat, amelynek helye fent volt és lemerül. A szent igavonóból sárkány lesz, a szent világosság angyalából sátán. Mert ami lent türelmesen szolgáló ökör, az fent szörnyeteg, és ami fent fényes angyal, az lent ördög. És az, hogy az igavonóból sárkány lett, éppen olyan katasztrófa, mint az, ahogy az angyalból sátán.

Vannak, akik még ma is azt merészelik hinni, hogy az igavonó a jármot eleget viselte, s most már ideje az angyal helyébe lépni, hadd húzza az az ekét. Az észrevétel figyelemre méltó lenne, ha időnként meg lehetne tenni, hogy az ember a hasát a nyakán, az agyát pedig a gyomra alatt viselné. Éppen olyan értelmes lenne a fákat felkérni arra, hogy ezek után gyökereiket dugják ki a földből, ágaikat pedig fúrják a talajba. A has felül, a nyakon éppen olyan démonikussá válnék, mint az agy alul. Ha a belek elkezdenének gondolkozni és életterveket szőni, ezek bél-gondolatok lennének. Mint ahogy a tömeg uralomra jutásának legelső jele a belek gondolkozásának felülkerekedése volt: előtérbe lépett minden, ami táplálék, gazdaság, gyomor, földi javak, étel. A sárkány egész léte, hogy zabál és horkol. Ha pedig nem tud jóllakni, rablásra indul, és aki eléje kerül, azt leüti. Nyersanyagra van szüksége — a tömeg korszakának jelszava: nyersanyag. De ha az agy lemerülne, és elfoglalná a belek helyét, fel kellene hogy lázadjon abban a sötétben, amelyet nem szokott meg, s amely lénye ellen van. Mint ahogy a lemerült szellemi ember ma nem egyéb, mint szintiszta lázadás. A lázadó agyvelő éppen olyan gonosz, mint a gondolkozó bél. Éppen olyan démonikus, mint a gyökereivel fölfelé s ágaival lefelé fordított fa. Az igába fogott angyalnak sátánná kell változnia, ahogy az uralkodói székbe került ökörnek sárkánnyá.

Az imént tett észrevételre ennyi elég.

4.

A tömeg lélektanával mindenki tisztában van annyira, hogy azokat az általános elveket, amelyeket még Le Bon vagy utóbb MacDougall és Lévy-Bruhl állapítottak meg, nagy vonalakban ismerje. Tömeg és tömeg között nincs különbség. Teljesen mindegy,

hogy kik vannak együtt, kongresszusra gyűlt diplomaták, gyűlésre hívott akadémikusok, parlamenti ülésen a képviselők, az osztályban az iskolásgyerekek, választópolgárok, szakszervezet, mezőgazdasági munkások, törvényszéki esküdtek vagy színházi nézőközönség. Miért mindegy? Mert bármilyen csoport legyen is, az ember tudata, bármilyen kidolgozott legyen egyénileg, lefokozódik. A tömegben az egyéni tudat megsemmisül. A tömegnek teljesen új, minden egyéni magatartástól független tulajdonsága van. Ez éppen az, hogy tudattalan. Izgékony, hiszékeny, egyoldalú, maradi, zsarnok, tompa, sötét, hisztérikus; intelligenciája, ítélete nincs, mérlegelni nem tud, könnyen meggyőzhető, még könnyebben vezethető és becsapható. Tömegbe kerülve a legértelmesebb ember is egyik pillanatról a másikra megbutul. Az agy kikapcsolódik, az értelem tevékenysége megszűnik, a tudat elmerül, s helyébe a homályos, zavaros, labilis bénultság lép, ami éppen a tömeget jellemzi. A világos és józan értelem kialszik, és az ember fölött az uralmat ellenőrizhetetlen ösztönzések veszik át. És az ember a tömegben maradéktalanul feshívódik. *The group is feeling and acting as one soul* — a tömegben levők egyetlen lélekké olvadnak. A tömeg nem ítél, nem gondolkodik, nem szeret, nem próbál megérteni, hanem fél, őri, bámul, meghódol. De mindegyik fölé, szól Le Bon, rombol. Aztán hozzáfűzi: a tömeg felkerülése mindig negatív eredménnyel jár, s ezért a tömeg feladata a kultúrákat megsemmisíteni. A tömeg talán egyéniségalatti, talán egyéniségutáni állapot. A lélek viselkedése megváltozik: önmagáról való tudata elborul. Annyira, hogy Lévy-Bruhl szerint az ember magát elveszti és mással összetéveszti. Kollektív állapotban az ember olyasvalamit hisz, amit nem is ő hisz, hanem csak úgy általában hisznek. Az ember nem egyéni lény, hanem valamivel azonosítja magát, nézettel, érzéssel, tettel, esetleg tárggyal, esetleg más emberrel. Ezt a jelenséget *participation mystique*-nek nevezték el. A tudattalan, nem lévén birtokában még a kezdetleges megkülönböztetéshez szükséges eszközöknek sem, állandóan összetéveszti magát valami vagy valaki mással, és ennek a másnak véleményét vallja és életét éli, mialatt saját magáról való tudata félig feloszlottan az ösztönök zavaros mélyében lebeg.

A rövid emlékeztető szükségképpen kapcsolódik a másikhöz. Ennek nagy vonalakban való ismeretére szintén számítani lehet. Elég sokan, de főként Mereskovszkij, Pannwitz, Rathenau és Keyserling hatásosan leírták már azt a jelenséget, amelyet aztán a barbárság betörésének vagy a tömeg lázadásának, vagy új népvándorlásnak, vagy a lélek özönvizeének neveztek el. Amit ebben a pillanatban hiányolni lehet, mindössze annyi, hogy a tömeg lázadását még senki sem állította párhuzamba azzal a folyamattal, amely a saját személyes tudattal rendelkező emberi lénynek a tömegben való kialakulásában jelentkezik. A párhuzam pedig nemcsak kínálkozik. Ma már parancsoló kényszer, és követeli, hogy észrevegyék. Az emberiség tömeggé lett, a személyes öntudat kialakóban van, részben kialudt, és az egyén tudatos tevékenységének helyét a tömeg tudattalan tevékenysége foglalja el. Amiről a tömeglélektan beszél, nem is a tömeg lélektana, hanem az a folyamat, amit a barbárság merőleges betörése jelent. Az egész emberiségben a józan és világos értelem helyébe az izgékony, homályos és hisztérikus tudattalan lép, amelynek intelligenciája nincs, mérlegelni nem tud, amely úgy viselkedik, mint egy választógyűlés vagy színházi publikum, vagy egy osztályra való iskolásgyerek. Az egész emberiség készül egyetlen lélekké olvadni, amely hiszékeny, maradi, zsarnok, gondolkozni, szeretni nem tud, csak félni, reszketni, őrvöngeni és főként pusztítani, mert a tömeg feladata a kultúrák lerombolása. Egyéniségalatti állapotba merülünk, és önmagunkról való külön tudatunk elhomályosodik. S ebben a folyamatban a tanultság éppen úgy nem véd meg, mint a tömegben. Műveltség, rang, vagyon, állás, osztály, tudás az embert attól, hogy a nagy homályos árnyék elérje és elborítsa, nem védi meg. Semmiféle eddig megszerzett emberi képesség, tehetség, szellem, magasság nem elég hatékony ahhoz, hogy az embert az elmerüléstől megóvjá. A kezdődő primitivizálódás kivétel nélkül mindenkit kikezd és aláás. A szellemet kioltja, az ízlést a legalsó vonalra szállítja le, a vallásból babonát csinál, az istenekből bálványt, a világos és józan gondolat helyét zavaros mítosz és bizonytalan reziduum foglalja el.

A kezdődő primitivizálódás folyamata most már elég világos ahhoz, hogy tovább lehessen menni és az első lényeges lépést meg lehessen tenni. Amiről eddig szó volt, szétszórva bár, de mindenki számára hozzáférhetően, könyvekben őrizve feküdt. A következők és a távlat átgondolása késett. A helyzet ahhoz, hogy az ember ne várákozzon tovább, megérett.

A primitív embernek, akiről szörnyű mennyiségűvé dagadt irodalom beszél, a tudomány azóta, amióta az alulról való népvándorlás folyik, egészen különös figyelmet szentel. Néprajz, lélektan, társadalomtudomány, vallástudomány egyöntetűen azt vallja, hogy a primitív ember a kultúremler őse, alapja és kezdete. Őseink primitívek voltak, vadak, emberevők, az erdőben laktak, kövekkel verték agyon egymást, az asszonyokat rabolták, írni, olvasni nem tudtak, és ahogy Jung beszéli, isteneiket úgy tisztelték, hogy tenyerükbe köptek, a nyálat szétkenték, és a felkelő napnak megmutatták. A tudománynak a primitívek iránt táplált és egyáltalán nem titkolt rousseau-i lelkesedése már odáig fejlődött, hogy akár Sophoklészről, akár Shakespeare-ről, akár az ima lényegéről vagy az áldozatról legyen szó, mindenekelőtt lelkiismeretesen megkérdezték a patagónokat és a pápuákat. És amikor az egészet sikerült kiirtani pozitívizmus formájában, tüstént visszatért mint kultúrmorfológia.

A tudomány összetéveszti a primitívet a primerrel és a vadat az archaikussal. Azt hiszi, hogy a primitív ember volt a magas ember fiataalkora, egyszerűbb foka, éretlenebb és kezdetlegesebb ideje. Mindenképpen, ha valaki a magasabb ember dolgait kutatja, először azt gondolja, a primitívet kell megvizsgálnia, mert ott van mindennek az eleje. Egész életünk benne nyugszik egy kaffer falu életében. S ha már valaki valamilyen formában a mai jelenséget ott megtalálta, nyert. Csak azt kell mondania: a fejlődés folyamata — és mindenki érti, hogy a fejlődés folyamatán szűrve, bonyolítva, meggyúrva, átöltöztetve, meghígítva, megfelelően elsápasztva a jelenség mai alakjában készen áll.

A tudomány e stupid véleményét nem menti semmi. Mindenekelőtt és -fölött azért, mert kivétel nélkül minden életjelenség a primitív ember világában helyett, hogy egyszerűbb, világosabb, kezdetibb lenne, végtelenül bonyolultabb, elmosódóbb, zavarosabb és irreálisabb. A primitív jelenségekben az ember saját életének ősi elemeit egyáltalán nem ismeri fel önkéntelenül és közvetlenül. A primitív ember egyáltalában nem is elemi. Amit általában mindenki elementárisnak érez és tud, és amiben saját életének igazi elemeit közvetlenül úgy felismeri, hogy azt kell mondania: ez az! — ezt az elementárisat és ősit, kezdetet és primert éppen nem a vadembernél találja meg, hanem a legmagasabb embernél, a géniusznál.

Ez valahogy egészen magától értetődik. A tudomány nem képes lemondani arról a tévhitéről, hogy a dolgok lent erednek, és alulról fölfelé mennek. Ez a rousseau-i szentimentalizmus benne, azt hinni, hogy a kultúra eleje az erdőben van. Később gorombább lett, amikor pozitívnak vallotta magát. Hiába látja be, hogy nem a városi templom épül a falusi mintájára, nem a művelt ember gondolkodik és öltözik a vad szokás szerint, nem a város táplálkozik a vidék ízléséből, hanem fordítva, a tudomány nem tudja levetni azt a hitet, hogy a dolgok származását alulról kezdje, és belássa, hogy éppen nem az az egyszerűbb, a világosabb, az elemibb, ami lent van, hanem ami fent. A zseniális ember közelebb áll a kezdethez, mint a paraszt vagy a vad. És a tisztult, világos, elemi jelenségtől az ember minél távolabb lép, annál zavarosabb, kétesebb, bonyolultabb és összetettebb lesz.

Amikor Lévy-Bruhl a primitív emberről írt könyvében először mondta ki, hogy a vadember gondolkozását *prelogikusnak* — vagyis olyan gondolkozásnak, amely a logikusat megelőzi — kellene hívni, Durkheim kitűnő érzékkel tiltakozott ellene. Lehetetlen, szólt, a primitív gondolkozást a mai előzményének tekinteni. A tudomány baklövéseit igen nagy óvatossággal követi el, még ennél is több: módszeresen. Ami később megakadályozza abban, hogy a hiba kijavítását lehetővé tegye. Mert amire a bajt észreveszi, már

éppen a módszerességénél és óvatosságánál fogva annyi egyéb vonatkozással került viszonyba, hogy ha a téves gondolatot ki is emelik, minden vonatkozását felszámolni már nem lehet, és közvetett nyoma megmarad. Ezúttal is ez történt. A prelogikus gondolkodás tételéből nem lett doktrína, de közvetett hatása a lélektan, vallástudomány, néprajz, társadalomtudomány egész területén mindenütt megtalálható.

A logikát Mallarmé úgy határozza meg, hogy a lét ősharmóniájának tudata. Logikus gondolkodás ezek szerint az, amely a kozmikus ősharmóniával megegyezik. A logikáról általában azt tartották és tartják, hogy merőben az értelem dolga, és hogy a szabatos gondolkodás törvénykönyve. Mallarmé meglátja, hogy a helyes gondolkodás nem az emberi értelem autochton sajátága; a törvényeket az értelem valahonnan vette. Az értelemnek, amikor helyesen működik, vagyis amikor logikus, mintája van: ez a minta és példa a kozmikus ősrend összhangja. Az értelem a törvényeket valahol állandóan látja, s onnan olvassa le. Hol látja? A világ isteni rendjében. Az értelem nem egyéb, mint az emberi szerv és tehetség, amely a kozmikus rendet felismeri.

A logika törvényrendszere a világ ősrendjének az emberi lélekben való jelentkezése. Logikusan gondolkozni nem annyi, mint szárazon, elvontan, mesterkélten, természetellenesen, hanem annyi, mint a világ rendjével összhangban gondolkozni: egyszerűen, következetesen, józanul és világosan.

Amikor a tudomány feltételezi, hogy az elementáris ember még nem tud logikusan gondolkozni, ezt az embert tulajdonképpen azzal gyanúsítja meg, hogy a kozmikus ősharmóniát nem tudja felfogni. Ami viszont azt jelenti, hogy ez az ember a világ ősrendjével nincs összhangban. Tényleg így is van; azzal a különbséggel, hogy a logikával nem rendelkező ember nem az elementáris, hanem a primitív, vagyis nem az ősi ember, hanem a vadember.

9.

A primitív nem az ősember; a vad nem az archaikus; és a kezdetleges nem az elementáris ember. „*Der Urstand des Menschen ist gewiß nicht der der Primitivstufe*” — az ember ősállapota

egészen biztosan nem a primitív. „Amit primitívnek hívnak, sokkal inkább olyan helyzet megjelölése, amely visszaesés a történetelőttiség kései visszamaradottságába.” A vadember nem az első ember, hanem a kései időkben lemaradt és megrekedt lény. Ez a jelenség „a történet emlékezetébe eső korban is kétségtelenül tapasztalható az egyiptomi fellahnál, a mexikói maja népeknél és másutt, ahol kitűnik, hogy a primitivizálódás nem egyéb, mint a történetutáni lélek lezülése”.

Az emberben a történet végén, amikor egy aión lezárul, a személyes tudat elhomályosodik, és az egyén tudatos tevékenységének helyébe a tömeg tudattalan tevékenysége lép. A kollektív psychébe süllyedt ember tömeggé válik. Primitívvé lesz, vagyis elkezdődik a lelki visszafejlődés kései történetelőttisége (*vorgeschichtlicher Spätzustand seelischer Rückbildung*). A tömeggé vált ember abba az állapotba merül alá, amelyben a logikus gondolkozást, a világos és szabatos, értelmes józanságot elfelejti. A kozmikus ősharmóniával fenntartott kapcsolata megszűnik. Az értelem elborul. Ez az állapot, amit prelogikusnak hívtak, de amiről kitűnt, hogy posztlogikus. A primitivizálódás, más szóval a kollektivizálódás az ember egyéni létét elnyomja, és helyébe a tömeg életét teszi. Mérlegelés nincs, az intelligencia eltűnik, az ítélőképesség elhomályosodik, az ízlés, szellem alászáll. Ehelyett felmerül az ingerlékenység, irigység, hisztéria, szenvedély, hiszékenység, névtelen félelem, indokolatlan bámulás és gyűlölet, babona és bálványok.

Az ember, akit primitívnek hívnak, nem az idők legelejéről származik, hanem az idők legvégéről. Ez a történetutáni ember. Nem a nép ez, amelyből a történet kifejlődik, hanem a tömeg, amely a történet lezajlása után megreked és visszakorcsosul. A primitív a világról letöredezett és félreesett hulladék, amely egy masszába tömörülve megáll, és irányát visszafelé veszi: a sötétség, az elkorcsosulás felé, és korcs szörnyeteggé válik.

10.

Az a jelenség, amit a tömeg lázadásának neveztek el, tulajdonképpen a tudattalan lázadása. Mert az, ami történik, nem külső, hanem belső természetű. S a tudattalan lázadása nem egyéb, mint a

kezdődő visszafejlődés. A mai tömeg elkezd a történetelőttiség kései elmaradottságába visszamerülni. Primitívvé válik, a személyes tudat kialszik, az istenek helyét bálványok és fétisek foglalják el, mindaz, ami vad, szörnyű, izgató, szemfényvesztő, tért hódít, a gondolat helyét a hiedelem foglalja el, az ember nem tudja magát megkülönböztetni mástól, s azonosul valamivel, amihez semmi köze. A társadalomban a barbárság vertikális betörése a lélek láthatatlan világában lejátszódó katasztrófának csupán látható jele: a valódi változás belül, a psyché világában folyik le, úgy, hogy a tudattalan, mint a megáradt óceán, az emberi tudatot elborítja. Ez a mai ember sorsában az özönvíz. Már nem fenyeget. Már itt van, és az emberiség nagy részét már el is borította. A tömegesedés jelei a primitívség jelei: az egész emberiség leszállt a tudattalan homályba, és elsüllyedt abban a sötétségben, amelyben a primitívek élnek. A körülmények külső jellege aényt alig módosítja: hogy ezúttal civilizált primitívségről van szó, vagyis gépesített barbárságról. A körülmények külső jellege az ember valódi világhelyzetét még sohasem tudta módosítani, megváltoztatni meg éppenséggel nem.

Azok a szerzők, akik az emberiség barbarizálódásáról gondoltak és írtak, azt hitték, hogy a veszély a szellemet, a kultúrát és a magas embert fenyegeti. A magas embert a tudattalan árja csak akkor ragadhatja el, ha egzisztenciális lényében tulajdonképpen nem magas. Egyébként primitívvé és vaddá csak tömegember válhat.

11.

Nemrégiben valaki egészen alapvető lélektani megkülönböztetést tett, és erre kivételesen szerencsés kifejezést talált. Észrevette, hogy az emberi lélek teljességét megjelölő fogalomra szükség van. Olyan lélekről van szó, amelyben mindaz, ami a lélek egész voltaához kell, együtt van. Ilyen tökéletesen teljes, hiánytalan, minden oldalon kerek és befejezett lélek, ahol érzékek, tudat, értelem, imagináció, képzelet, intuíció és minden egyéb harmonikusan találkozik, természetesen csak az isteni lélek. De néha, szerényebb formában jelentkezik az embernél is, és akkor úgy hívják, hogy személyiség. A személyiségben a lélek minden tulajdonsága és eleme együtt van.

Ezzel szemben áll a másik lélek, amely töredékes és foszlányszerű, hiányos és befejezetlen. A kétféle lélek között levő különbség azonban nemcsak az, hogy az előbbi teljes, az utóbbi pedig töredékes. A lényegesebb különbség az, hogy a teljes lélek mindig nagyobb, kerekesebb, teljesebb és egészebb, a töredékes pedig minden nappal szűkebb, foszlóbb, porhanyóbb, feloszlóbb. Ezért az egész léleknek ez nemcsak tulajdonsága, hanem természete és célja is; a töredékes lélekben a letöredezés és feloszlás napról napra puhultabb, homokosabb, feloszlóbb lesz. A teljes egész lélek, amelynek törekvése, természete, célja, ösztöne, hogy mindig egészebb legyen: a Makropsyché. A töredékes, amelynek ösztöne, hogy mindig kisebb, hiányosabb és üresebb legyen, a Mikropsyché. Makropsyché annyi, mint Nagy, univerzális, egyetemes, kozmikus lélek; Mikropsyché annyi, mint Kicsiny, atomisztikus, homokszemes lélek.

12.

A primitív ember életének fő jellemvonását abban találták, hogy totemisztikus. A totem jel, jelvény, esetleg kép vagy ehhez hasonló külső dolog. A jel vagy kép azonban nem közönséges tárgy, hanem a primitív életében és hitében átvitt értelme és jelentősége van. Ilyen totem a civilizált népeknél a nemzeti hős neve vagy szobra, a zászló, a nemzeti dal. Totem úgy keletkezik, hogy az ember a tömegben nincs tisztában a nemzet, a faj, a nyelv, a közös népi sors jelentőségével, és a közösség életének nagy tényeit és valóságát tudatosan nem is képes felfogni. Ilyenkor lép fel az, amit Sorel mítosznak, Pareto reziduumnak nevezett el. Ez a képlet valamilyen tárgyba vetítve a totem. A totem magába szívja a tömeglelket. A totemet úgy is meghatározták, hogy a kollektívizmus hipertrófiája. A totem mikropszichikus jelenség, és pontosan megfelel a Makropsyché isten-tudatának. Amikor az emberben az egyéni tudat homályba vész, a kollektívum felülkerekedik és elárad. A kollektívizmus totemeket alkot, jeleket és jelvényeket, s most már csak ezek a jelek jelentik a lelket. A Mikropsyché annyira széttöredezett és szertefoszlott, hogy az emberi lények úgy élnek egymás mellett, mint a homokszemek vagy a kavicsok, lényeges és komoly érintkezés nélkül, atomisztikusan. A közösségben ilyenkor már nincs össze-

tartás és összetartozás. Szükség van valamilyen külsőségre, ahol a sok parányi Mikropsyché találkozik és egyesül. Ez a jelkép a totem.

Sitwell Osbert *Hármas fuga* című elbeszélésében felveti azt a lehetőséget, hogy néhány évtized múlva elkövetkezik az a helyzet, amikor már csak három embernek lesz egy lelke. Akkorra az az idő már régen elmúlt, hogy mindenkinek sajátja legyen. A biztosítási hivatalnoknak, a katonatisztnek és a klub pincérének közösen csak egy lelke lesz. A dolog komikusan hangzik. Az is. A Mikropsyché állapot végtelenül groteszk. De a primitív embert éppen ez a furcsa és torz töredékesség jellemzi. A tömegben a totem nem ilyen hármas lélek jelképe, hanem olyan kép, amelyben százan és ezren és tízezen élnek együtt. Esetleg több millió ember közös lelke. A totem persze nem tényleges, hanem csak pótlélek. De ez a pótlélek a primitív tömeg számára végtelen fontos. Ez őrzi számára a lelket.

13.

A Makro- és Mikropsyché megkülönböztetése a primitív tömegnek azt a másik rejtélyét is megérteti, amit az angol Tylor nyomán animizmusnak neveztek el. *Anima* annyi, mint lélek. Az animizmus pedig azt jelenti, hogy a primitív ember a dolgokat, tárgyakat, köveket, eszközöket megelékesítve gondolja el. Más szóval ugyanez: saját lelkét a tárgyakba vetíti. Azt hiszik, hogy a tárgyak lelkes lények, és minden dologban rejtőzik, ahogy ők mondják: *mana*. A manáról már tudjuk, hogy nem, mint a tudomány hitte, a kezdet lelke és nem az őslélek, hanem primitív, vagyis elkorcsosult és kései történetelőttiségbe visszafejlődött lélek. Mikropsyché. Széttöredezett, atomokra bomlott zavaros valami, ami nincs megkötve, s amit a primitív nem is él teljesen magáénak. Ahhoz, hogy az ember a psychét önmagának tudja és saját lényének élje, öntudatosnak kell lennie. A primitív pedig éppen a tudattalan. Az apró lelkecskék szabadon lebegnek és kószálnak, beleesnek a tárgyakba és eszközökbe és dolgokba, és ott laknak. Az animizmus nem egyéb, mint hogy a szétfoszlott lélek zavaros homályában a primitív embertöredék Mikropsychéjét elveszti, és beleejti a dolgokba, vagyis nem egyéb, mint az a jelenség, hogy a tökéletesen tudattalan sötétségbe süllyedt Kislélek önmagát a dolgokba behelyettesíti, és magát a dolgokkal összetéveszti.

Most már csak egyetlen elintézetlen kérdés maradt: a modern materializmus értelme. Ami nem egyéb, mint az egész materializmus értelme. A kérdéshez hozzá se lehetne nyúlni, ha nem jelentkezne az a sajátságos gondolkozó, akinek a legnehezebb, legkényesebb és legvégső dolgokhoz egyedülálló érzéke volt, Franz Baader, ez az utóbbi időben teljesen mellőzött, részben elfelejtett, igaz, rendkívül nehéz gondolkozó. Baader a választ úgy adja meg, mintha a jelen kérdést egyenesen hozzá intézték volna.

Az anyag, mondja, nem primitív valami. S ebben megegyezik nemcsak az őskeresztény szerzőkkel, hanem a nagy keleti hagyománnyal is. Az anyag a világban nagy katasztrófák miatt beállott kozmikus zűrzavar, összeomlás, erők összetörése, szét-hullása következtében keletkezett. Beszéli, hogy a világegyetemben van egy égitest, csak egyetlenegy, a Sirius Béta, a kihűlt és kihalt csillag, fénytelen, hőtelen, mozdulatlan test, ahol az atomok összehányva, egymás hegyén-hátán, rendetlenségben, mint egy kolosszális szemétdombon, elpusztultan nyugszanak. Ez a Sirius Béta a par excellence anyag.

Az ember igen helyesen teszi, ha az anyagot a természettől óvatosan elválasztja. A természet, írja Baader, a kozmikus asztrál-szellem részleges spirituális potenciája. A nehéz idegen meghatározást felbontva, a következőkben lehetne megérteni: a világokat alkotó szellem csomópontokra gyűlik, égitesteket, napokat, bolygókat alkot, és ezek az alkotások azok, amelyeket részben és egészben természetnek kell hívni. A természetben elementáris szellemi képességek nyugszanak. A természet, filozófiai műszóval élve: szubsztancia. A világ lényeges alkotóeleme.

Az anyag nem szubsztancia, hanem az összetört és lehullott természet szemete, s a világban való jelenléte tökéletesen lényegtelen. Az anyag a természet excrementuma. Kaotikus zavarban megállt és kiselejtezett természettörmelék, részben nagy válságok, végzetes összeütközések, szakadások, részben pedig kiválasztás, megemésztetlenül való kidobás, leporlás eredménye. Az anyag elhált és depravált természet. Az anyagban a természet össze van törve és félre van dobva. A természetben tulajdonképpen nincs anyag, mert ott minden atomnak az alkotó világszellemtől megjelölt

helye és a természet minden atomjának szellemi tartalma és értelme van. Anyag csak a természetben, vagyis a spirituális kozmoszon kívül van, kaotikus rendetlenségben, összekavarva és az eleven világból kisöpörve.

E magyarázatból most már körülbelül mindenki sejti, hogy a materializmusban miről van szó. Amikor az ember materialistává lesz, más szóval, amikor az ember azt kezdi hinni, hogy a világ anyagból lett és van, és ehhez az anyaghoz ragaszkodik és belekapaszkodik, és az anyag számára komolyság, környezet, vágy, vallás, akkor az ember homályosan megérzi, hogy ő is ilyen lehullott és kiakadt, leporlott és összetört, csatornába és szemétdombra került valami. A természet spirituális erőivel való kapcsolatáról lemondott, a kozmoszról levált, irtózatos katasztrófa következtében megállott csökevény. Szellemi vonatkozását elvesztette, ezért visszaképződik és elsüllyed. Ebben a felfogásban világossá válik, hogy a modern primitív csöcselék miért materialista, és miért kell hogy az is legyen. Az is érthető, hogy a tömegvallás miért szükségképpen, akár történeti, akár egyéb, de materializmus. A tömegnek már csak egyetlen utolsó életlehetősége van, és ez az anyag.

Az a primitivizmus, amelyben a modern tömeg él, és amely a visszaképződésben nemsokára annyira jut, hogy egyenlővé lesz a pápuákkal és négerekkel, már nem is élhet másutt, csak az anyagban. A kiakadt fajfoszlányok és gyülevész népexcrementum csak ott érzi jól magát, ahová való, a világról levált szemétben. Ebből aztán másvalami is érthetővé válik, az, hogy a gyülevész csöcseléket a francia miért hívja *canaille*-nak, itt pedig miért hívják söpredéknek.

15.

Baadertől azonban egyebet is meg lehet tudni. A világnak nincsen olyan része, amelyben magasabb erők ne tartózkodnának. A természet, a lélek és a szellem Hatalmak, vagy ahogy Baader írja, spirituális képességek lakóhelye. Az anyagban is élnek Hatalmak. Természetesen olyanok, amelyek idetartoznak és idevalók. Nem spirituálisak, hanem éppen anyagiak. Az anyagban, mint minden egyébben, a döntő az, hogy milyen kapcsolatban van az erőkkel,

milyen erők szállták meg, és azok milyen hatást fejtenek ki. A természetben, a lélekben és a szellemben lakó Hatalmak kisugárzó erejét a görögök észrevették, és ez a hagyomány ránk maradt. Platón ezt az emberre ható és az embert vonzó immateriális sugárzást ideának nevezte el. Az idea olyan belső kép, amelynek segítségével a magasabb Hatalom az embert magához emeli. Az anyagból is sugárzik valami, de az nem idea, hanem annak éppen az ellenkezője. A görögök erről semmit sem tudtak. Nietzsche szavával élve, abban, hogy ezt észrevegyék, pszichológiai felületességük megakadályozta őket. Az idea ellenkezőjét, az anyagban lakó erők sugárzó képeit Paracelsus vette először észre, és *evestrum*nak nevezte el. Az idea felemelő kép, az evestrum lehúzó és lerántó. Az idea tisztító és fényes, az evestrum sötét és szennyező. Aki az ideák világa felé él, nemesedik, fölemelkedik, egyre harmonikusabb, értelmesebb, mélyebb, gazdagabb lesz. Az idea a Makropsyché legfontosabb tápláléka. Nélküle magas, nagy, teljes és szép élet nincs. Az idea képeivel emelik magukhoz a Hatalmak a feljűk megnyíló embert. — Az evestrum az anyagban lakó sötét és romboló erők sugárzása, a Mikropsyché tápláléka, amely elsüllyeszt és megbénít, megbutít és összemorzsol. Az anyag, ahogy Baader írja, „az özvegyen maradt természet”, mert szellemférje meghalt, és most elárvultan a világ gonosz, vad és tompa erői szállták meg. Ezek az erők az evestrumokkal húzzák magukhoz az embert, ha az anyag felé kinyílt. Az evestrum lényeges tulajdonsága, hogy: obszcén és kapzsi. Ezek a legfőbb démonikus képek, amelyekkel a sötét Hatalmak az embert magukhoz ölelik.

16.

A primitív ember tele van rémmel, szörnyeteggel, megfoghatatlan aggodalmakkal, és úgy érzi, hogy gonosz szemek nézik, amelyeknek bénító varázsát csak mágikus praktikákkal űzheti el. Abban az állapotban él, ahol mintha szennyes és ragadós kezek nyúlnának nyirkos érintéssel, s mintha állandóan szégyentelen ördögi alakok üldöznék, amelyek elől csak pillanatokra tud elrejtőzni. A primitív ember a kollektív tudattalan sötétségben az evestrumok bűvöletében él. S a tömeg materializmusának jelentősége teljes reményte-

lenségben itt bontakozik ki. *Anima est ubi amat* — és ha az ember az anyagba néz, és lelkét az anyagba teszi, evestrumot nemz és nevel magában, obszcén és kapzsi jeleket, amelyek mint a gonosz szemek merednek rá, démonikus varázssal bénítják és üldözik, fogdossák és fojtogatják. A tömeg materializmusának értelme az, hogy az embert az anyagban lakó sötét Hatalmak befogják és bezárják, és az anyagvilágban elsüllyeszti: az anyag világába, vagyis a szubsztanciátlan személgödörbe, ahol a természetről levált hulladék gyűlik és fortyog, és démonok dagasztják szüntelen ördögi vinnyogással. Ezért minden primitív tömegtulajdonság kétségtelen ismertetőjele az idiotizmus mellett a démonikus megszállottság. A primitív „*chaotisches Unwesen*” — emberi rangjáról leköszönt és elveszett káoszlény, az anyaggá lett ember. A mai tömegnél látható primitivizálódás nem egyéb, mint ahogy a természetről levált rész szubsztanciátlan, anyaggá lesz, amit aztán a démoni hatalmak szállnak meg — az emberiségről letöredezett rész is szubsztanciátlan, kaotikus lényvé válik, amely meghülyülten a sötét Hatalmak martaléka lesz.

17.

A legnagyobb veszély, ami egy népet fenyeget, nem az, hogy szolgaságba süllyed, és hatalmasabb, nagyobb számú, erőszakosabb nép számára dolgoznia kell. Szolganépek lehetnek nagyok, a szegénység, a munka, a megalázás ellenére élhetnek magas sorsot. A legnagyobb veszély, ami egy népet fenyeget, hogy primitívvé válik, hogy eldobja magától a tudatos gondolkozást és tudatos gondolkozót, s ezzel a tudattalanság óceánjába merül. Így válik csöcselékké, söpredékké züllik és oszlik fel, és elsüllyed oda, ahová az őserdő indiánjai, négerei és a tundrák eszkimói és az ausztráliai sivatag pápuái.

18.

A legnagyobb rang, amit egy nép elérhet, nem a kultúra, nem az, hogy szellemivé válik. Egyetlen szóval sem éltek vissza annyit, mint a szellemmel. A szellem nem szuverén világalkotó szubsztancia, hanem az erőknél, Hatalmaknak és isteneknek éppen olyan

megnyilatkozási területe, mint a természet és a lélek. A szellem csak akkor aktív, ha magasabb erő, hatalom vagy isten szállja meg, egyébként üres, passzív, tehetetlen és terméketlen. De ha aktív, akkor is lehet démoni, ördögi, romboló, negatív, lehet nemes, kritikus, tiszta, komoly — lehet magasztos, tündöklő és isteni. Azt, hogy a szellem önmagában álló absztrakt szubsztancia, csak a szellemtudósok hiszik, ezeket pedig a legjobb egyszer s mindenkorra játékon kívül hagyni.

A szellem önmagában negatív: minden meg nem kötött és meg nem szentelt szellem sátáni, mondják a keresztény gondolkodók. Egy nép lehet kulturált és szellemi, mégis terméketlen, félelmetes, gonosz és elvetemült. A legnagyobb rang, amit egy nép elérhet, hogy megszentelt életet él. A nagy népek nem a kultúrnépek. Vannak egészen nagy népek, amelyek nem alkotnak kultúrát, és talán nem is fognak. Az ember értékét attól függővé tenni, hogy milyen látható tárgyakat alkotott, nem lehet; az ember értéke sorsának tisztaságán és az isteni erőktől való megérintettségén múlik. A nép értékét nem lehet attól függővé tenni, hogy létét milyen eszközökkel könnyítette és szépítette meg. A nép rangja egzisztenciájának megszentelt voltán múlik.

19.

Amikor körülbelül száz évvel ezelőtt Kierkegaard a barbárság betörését észrevette, a helyzet reménytelen volt. Amikor Nietzsche élt, kétséges. Amikor a világháború táján a „Nyugat alkonyára” feleseméltek, a népvándorlás értelme már nyilvánvalóvá lett. Száz évvel ezelőtt úgy tűnt, hogy az emberiség nyomtalanul és szégyenteljesen elmerül. Nietzsche korában kétséges volt, hogy az ember, akiben Nietzsche hitt, a világot meg tudja-e menteni. A világháború táján ez az ember már élt. Döntő azonban a legutóbbi húsz esztendő viszonylagos nyugalma volt. Ez alatt az idő alatt az új emberfaj ki tudott fejlődni és meg tudott erősödni és magára tudott eszmélni.

Uspenszkij írja, hogy az egész földön, faji, népi, vallási, társadalmi, műveltségi, területi, korbeli, nembeli különbségektől teljesen függetlenül, tökéletesen új, hatodik emberfaj van kialakulóban. A *new race* — az új emberfaj kialakulása, keletkezése, kibontakozása érthetetlen nagy misztérium. Amíg ennek a fajnak a

Föld minden táján elszórt tagjai — akár dél-afrikai bányában, akár amerikai farmon, japán hadihajón, balkáni kis faluban, norvég konzervgyárban, londoni külvárosban mint segédlelkész vagy munkás, vagy hivatalnok, vagy katona, vagy rikkancs, vagy sebész — egyedül állottak, önmaguk előtt is úgy tűnt, hogy abnormis, lehetetlen lények, akik környezetükkel és világukkal nemcsak hogy nem tudnak megegyezni, hanem azzal egyetlen lényeges pontban sem érintkeznek. Ezek az emberek a Földön elszórva, magukban voltak, környezetüktől sarokba állítva és mellőzve. Idegenek voltak. Mert valóban idegenek voltak. Az új fajból minden valószínűség szerint igen sok ember el is veszett. Ki tudja hogyan? Egy része öngyilkos lett, egy része elzüllött, inni kezdett vagy fellázadt, a törvénybe ütközött és börtönbe került. Egy része kedélybeteg lett vagy megzavarodott. Végül a faj keletkezésének misztériumához teljesen hasonló, érthetetlen, újabb nagy misztérium volt, hogy az új faj képviselőiben lassan kifejlődött a tudat: már nem vagyok egyedül. Az még titok, hogy a hozzám hasonlóak hol vannak. De már tudom, hogy vannak, és ha találkozom velük, felismerem őket anélkül, hogy egyetlen szót is váltanánk. Amíg valamilyen emberből csak egy van, kivétel, ha kettő, különös, ha három, már közösség. Egyelőre még csak nyomokban. A harmadik nagy misztérium, a találkozás és egyesülés, még késik.

A hatodik fajról szóló tanítás nem veszélytelen. Nem azért, mert bárki, még a legprimitívabb tömeglény is azonnal meg van győződve róla, hogy ő az új fajhoz tartozik. A tanítás veszélye abban van, hogy az özönvíz kozmikus katasztrófájának kellős közepén, ma, a megmentő Noé-bárkát túl korán építi meg, és a menekülés reményével kecsegtet, holott még senki sem tudhatja, hogy a menekülésnek van-e lehetősége. A hatodik fajról szóló tanításban van valami prófétikus, és azonnal érezni, hogy a gondolatot az isteni rejtély atmoszférája veszi körül. De ez még csak veszélyesebbé teszi. Egyelőre a gondolatot nem szabad másnak tekinteni, mint szimbólumnak: út, amely mindenkinek nyitva áll, és lehetőségnek, hogy mindenki tartozhat oda vagy ide. Csak rajta múlik. Ha a tudatos gondolkozáshoz nyúl, nyitva áll előtte a bárkába való belépés. Ha elsüllyed a tömegbe, kizárja magát a hatodik fajból. De még így is vigyázni kell. Aminek származása isteni, az az embernek túl sok. Ember, légy éber és erős!

A küzdelem már eldőlt, anélkül, hogy a harcra sor került volna. A hatodik faj és a tömeg sohasem állottak egymással szemtől szembe, kezükben fegyverrel, hogy az ütközetet megvívják. Tulajdonképpen nem is találkoztak. A tömeg már teljesen az anyagba készült leszállni, amikor a Földön az új faj megjelent. A két ember nem nézett soha egymás szemébe. Csak az egyes emberi lények harcolnak, látszólag egyéni harcot. A háttér metafizikai. A küzdelem még tart, ha kimenetele nem is kétséges. Az ember csak a Hatalmak eszköze, s ha valaki közülünk győz, a bennünk lévő Hatalom győz.

Mi dönti el, hogy az ember hová tartozik, az özönvízben elmerülő tömeghez vagy a hatodik fajhoz? Az odatartozás mindenképpen végzetes. A mai életrendben elfoglalt helyzet pedig semmit sem jelent. Sok pénz, világi vagy egyházi hatalom, származás, műveltség, szellem nem juttat előnyhöz. Erőfeszítés sem. Tudás sem. Vallás sem. Tehetség sem. Még zsenialitás sem. Ezt a tömeg, ha nem is tudja, nagyon jól érzi. És ez az, ami a hatodik faj emberének helyzetét életveszélyessé teszi. A tömeg minden tagjában egyöntetűen titkos egyetértés él, hogy az új fajt elnyomja, elhallgattassa és letörje. Hogyha ő maga már elsüllyed, senki se maradjon felül. A tömegben a kimagasló, értékes jelenségek lerombolása járványszerűen fellépett. A pusztítás a legtöbb esetben céltalan és célt tévesztett. Nagyobbára egyáltalán nincsen szó az új faj jelentkezéséről, mindössze csupán egyéni előretörésről. A tömeg azonban ezt sem tűri. Az összes kisdedeket kiirtják abban a reményben, hogy az az egy is közöttük lesz, aki veszedelmessé lehet. De az az egyetlen Egyiptomban van. És mindig minden esetben Egyiptomban van. Kiirtanak egy sereg embert, s akit halálra keresnek, megmenekül. A keresés tovább folyik. Aki egy hüvelykkel magasabb, már gyanús. Csak szolgának és pojacának szabad lenni, minden egyéb tilos. A tömeg, már tudjuk, nem elmegyenge, ahogy még a jóhiszemű Le Bon hitte, hanem a sátáni idióta. Még ma is azt hiszi, hogy uralomra jutott, és a világ fölött a hatalmat átvette. Ebbe a tévedésbe komoly szellemiségek is beleesnek. Azért beszélnek új népvándorlásról és a barbárság betöréséről és kollektív uralomról. Nincs itt szó semmiféle uralomról. A katasztrófa nem a barbárság feltörése, hanem az

özönvízbe való elsüllyedés. És ez az, ami ma történik. Nem az uralom kérdése ez, hanem a tömeghalálé.

A tömeg tudattalanságára semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy e pillanatban a világ urának hiszi magát, holott a halál torkában van. S még itt is ellenfeleit keresi. Azt hiszi, hogy győzelmét fenyegetik. Nem veszi észre, hogy amennyiben valaki szavát felemeli, azt az ő érdekében teszi. S néma szövetség van a tömeg tagjai között, hogy a veszedelmes lényt szabad és kell irtania. Tapasztalni a társadalom minden területén és teljesen egyöntetűen, hogy a tömeg hogyan nyomja el szisztematikusan, bár ösztönszerűen azt, akikben az újat megszimatozza. Ezt a lényt szabad leütni, szabad és kell kifosztani, elnyomni, megcsalni. Nem szabad szóhoz juttatni. Ehhez a néma szövetséghez való tartozás a tömeg ismertetőjele.

A hatodik faj ismertetőjeléről beszélni nem lehet. És ha valaki ezt meg merné tenni, meg nem engedett módon már magát minősíteni igyekezne. Sőt, szimbólumot szó szerint venne. És ezzel már éppen ítélné önmaga fölött: azzal, hogy a tömeghez tartozónak vallja magát. Csak egyet lehet kimondani holtbiztosan: az új faj emberének azt, ami ma történik, az utolsó és legkisebb mozzanatig meg kell értenie. A tömegesedést és primitivizálódást át kell élnie és le kell győznie. A tudattalan óceánt asszimilálnia kell és magába fel kell vennie és azon túl kell lépnie. Az evestrumot nem szabad félredobni: fel kell szívni és meg kell emészteni. Az új fajhoz csak az tartozhat, aki a primitívet önmagában fölemelte és megnemesítette — személyének alkotórészévé tette, de átvilágította —, az özönvizet átélte, és az elmerülésben végzetesen részt vett, és alászállt a sötétség Hatalmai közé, de megerősödve és teljes tudattal a világosságba visszatért.

21.

Ami most ebben a pillanatban a legfontosabb, azt jó, ha mindenki teljes komolysággal átgondolja. A primitív ember nem az őseMBER. A primitív kései visszaképződés nyomán keletkezett, katasztrófák következtében letöredezett hulladék. Minden primitív nép keletkezésénél a maihoz hasonló katasztrófa áll. Az egyre nagyobb mérvű tömegesedés drámájának vége, hogy a tömeg a tudattalanságban elmerül. Egy része visszatér az őserdőbe. Más része a

nagyvárosban vagy a gyárakban és a munkástáborokban halmozódik fel. Ez elvégre formai kérdés. A világalkotásból azonban egyszer és mindenkorra kikapcsolódik, mert anyaggá válik.

Az ősi és első ember nem az anyagból, a sötétségből merült fel, nem, mint a materialista tudomány állította, az ember primer fokón állat volt, és a tudattalan óceánból lépett ki. Az első ember a világ ősi alapformája volt. Kozmikus jelenség. Őslény, akikben az isteni származás világos tudata élt. Azt ősi ember a homo aeternus, az örök ember. Nem anyagból van és volt, hanem a természet — szellem — lélek egysége, s akinek létét tudatosan választott ideák, felső Hatalmak sugárzó jelképei irányítják. Az ősi embernek ismertetőjele a nagy és világos értelem, vagyis tisztán él benne a logikus gondolkozás értelme, az érzék a világ ősharmóniájának felismerésére. Az ősember a Makropsyché. Mert az ember nem földi, anyagi lény, hanem kozmikus rang. Az ősember az isteni ember.

22.

Az új helyzetre való tekintettel a dolgok megértését újból kell kezdeni.

Vagy, ami még fontosabb: aki ebben az új helyzetben a dolgokat meg akarja érteni, annak az egészet előlről kell kezdenie.

És ami még ennél is fontosabb: az embernek még sohasem volt annyira szüksége az isteni értelem fényének segítségére, mint most, amikor a dolgok megértését újból és előlről kell kezdenie.

Ez nagyjából annak a világváltozásnak az értelme, hogy a Föld és az emberiség a Vízöntő jegyébe lép.

Wordsworth vagy a zöld filozófiája

1.

William Wordsworth magányos ember volt. Magányát sorsa nem indokolta. Nem érte különösebb csapás, nem ismerték félre, nem nyomták el, nem üldözték. Magányosnak született, és egyedüllétét ember, asszony, barát, közösség feloldani nem tudta. Soha rokonságot, kapcsolatot emberi lénnel érezni igazán nem tudott, és hogy mit jelent emberrel rokonszenven, szerelemben, barátságban eggyé válni, nem ismerte. Szívét kollektív érzés nem érintette. Csak ha erdőben járt, hegyoldalon a sziklán ült, ha folyó partján sétált, ha csillagos égre bámult, oldódott fel — ha fákban, hegyekben, vizekben, felhőkben a sajátjával azonos magányt felismerte. A természet iránt érzett rajongás az egyedüli lehetőség volt számára, hogy valami közösségben részt vehessen, és élete más élettel érintkezhesen. Úgy élt, ahogy egy fáról írta: „saját sötétségének kellős közepében egyedül állott” — saját magányának kellős közepében egyedül állott.

A magányt se közösség, se vallás, se szerelem nem tudta áttörni; úgy látszik, nem volt egészen emberi. Nem volt emberi lélek. Régibb volt, mint az emberi; olyan időből való, amikor a lélek a kollektív életet, az emberi kapcsolódás lehetőségét nem ismerte. Viszonyai, szenvedélyei, vonzalmai nem asszonyokhoz, gyermekekhez kötődtek, hanem fákhoz, kövekhez, forrásokhoz, madarakhoz és csillagokhoz. Sőt, mintha még akkor nem is lett volna kapcsolat, csak magány. Mintha nem lett volna emberi lélek, nem lett volna személy, ezért nem tudott kapcsolódni személyhez. Amikor érintkezést keresett, azt nem is emberrel kereste, hanem olyan valósággal, amilyen ő volt, személytelennel.

Wordsworth természetrajongása nem volt aranykor-vágy, nem volt az emberi világ elől való menekülés, nem volt a ki nem elégített és meg nem hallgatott érzések felszabadulása. A természet felé senkinek sem az emberi, hanem az emberinél sokkal mélyebb és ősibb Énje fordul. Soha senkiben nem a szellem-lélek, nem a psziché-lélek, nem az anyag-lélek az, amely gyönyörűségét találja a fáknban, vizekben, kövekben és csillagokban. Van lélek, amely mélyebb, mint a szellem, mélyebb, mint az élet, mélyebb mint a föld. A többihez viszonyítva ez az Első Lélek. Ez semmit sem ismer abból, ami később keletkezett: a formákat, a mozgást, a szerveket, az életet, az állatokat, az embereket. Számára még az ásványi lét is bonyolult, nehéz és elvonatkoztatott: túl magas. Túl intelligens. A köveknél is mélyebben van. Az első lélek után következett a második, a harmadik, az ötödik, a huszadik — az ősgneiszlélek, a humuszlélek, a növénylélek, a vízlélek, a vérlélek, a szellemlélek. Több lelkünk van, mint ahány lény egy csepp vízben, mint ahány csillag a Tejúton. Az első mindannyit megelőzi. Ez az Első. Az első s ezért a legegyszerűbb. Az Ős Lény. Az Egy. Határtalanul mély, végtelenül egyszerű, néma, sötét, háboríthatatlanul nyugodt és feloldhatatlanul magányos.

Az Első Lélek számára a természet a legmagasabb világ, amit még megért. De magából érti, s úgy képzeli, olyan, mint ő. Mintha a természet nem lenne sok, hanem Egy. S mintha a természet nem lenne kint, hanem bent. S mintha a természet nem lenne tárgy, hanem Lény. Nagy Lény. A Nagy Lény nem férfi, nem nő. Az Első Lélek nem tud férfiról és nőről. Benne minden Egy. Férfi és nő egyben, de nem úgy, hogy a kettő egybeolvadt, hanem úgy, hogy még nem vált el. Az Első Lélek ősnemű.

Wordsworth költészetének magánya: az ősnemű Első Lélek magánya.

2.

Tény, hogy a láthatatlanban minden összefügg. Az ember magányos wordsworthi sétákon, erdőben, tengerparton, egyedül, hegyoldalokban, csillagos ég alatt, e gondolatlanul játszik, és azt mondja: ha így van, miért ne lehetne kapcsolatban a hónap és a szín? A március barna, az április világoskék, a május biztosan

zöld, a június piros, a július vörös, az augusztus sárga, a szeptember arany. De a színek is összefüggenek hangnemekkel. A május nemcsak zöld, hanem g-moll. A július nemcsak vörös, hanem cisz-moll. Milyen különös. Nem?

Aztán vannak ilyen gondolatok: húsz évvel ezelőtt csaknem egyik napról a másikra hirtelen minden utcában cukorkaüzletet nyitottak, néha nem is egyet. Az emberek tömegesen vásároltak cukrot, bonbont, csokoládét, legtöbbször olcsó s ezért silány és komisz nyalánkságot. Ugyanekkor érezhető volt, hogy az emberek még az előbbihez viszonyítva is sokkal nagyobb mértékben elkezdtek hazudni.

Évekkel később az ember kezébe kerülnek olyan könyvek, amelyek ilyen összefüggésekről szólnak. A kapcsolatokat észre is veszi, megtanulja, mi rejtőzik itt. Az analógiákról szóló misztikus tudás alapján azt lehet mondani, hogy itt a cukor és hazugság összefüggéséről van szó.

Természetesen benn kellett lenni a kis boltocskákbán, végig kellett kószolni a cukrot, bonbont, olcsót is, hitványat is, drágát és ízléseset is, át kellett érezni azt a sajátos érzéki gyönyört, amit az ilyen torkosság kelt — de főként észre kellett venni, milyen következetes és megcáfolhatatlan összefüggés van aközött, hogy az ember megeszi a bonbont, és ennek következtében ellenállhatatlan kényszer ébred benne a hazugságra. Nem édességről van szó. A bor, a gyümölcs, a méz is édes; a cukor édességétől azonban alapvető módon különbözik. A gyümölcs és a méz nyugodtan, mosolyogva, tisztán és ártatlanul édes. Hiszen éppen ez az. A cukor nem. Valami kézzelfoghatóan szemérmetlen van benne, valami izgató, sőt valami obszcén. Aki cukrot eszik, az hazugságra való hajlamot eszik; aki hazudik, az ugyanarra a mellékútra lép, ugyanazt a hátsó gondolatot választja, úgy tagad, úgy rejt el, felejtet, altat, átvisz valahová — hová? Az a világ, amit a cukor varázsol, az nincs. Ezért cukor és hazugság összefügg. Hazug. De az igazi összefüggés nem ez. Az mélyebben van. Láthatatlan. A cukor természete, hogy nyomában minden: úgy tűnik, mintha. Csupa látszat, sima, könnyű, sikló olvadás, hízelgő bódulat. A hazugság beszenneyez, de úgy, ahogy a cukor: édesen, lassan, elringatva, észrevétlenül, hátulról, így tesz üressé, mert a könnyebbik utat kínálja, választja, adja, elemelyít, megront, ellustít. Ez a cukor és hazugság misztikus analógiája. A

hazugok mosolyognak, mint a cukor, és a cukor arca olyan, mint a hazugság, könnyű megszabadulást biztosít. A hazugság felment és titokban elárul, az embert látszólag kihúzza a bajból, valójában az iszapba nyomja, elsüllyeszti a puhában, mint a cukor.

3.

Wordsworth filozófus költő. Azt mondja: „a költészet minden írás közül a legfilozofikusabb.” És: „*poetry is the first and last of all knowledge*” — a költészet minden tudás eleje és vége. Mi ez a filozófia? Wordsworth filozófiája: a zöld filozófiája.

Hogy a cukor és a hazugság miképpen függ össze, azért kellett elmondani, hogy az ember megértse, miképpen függ össze a zöld, a május és a g-moll. A zöld nemcsak szín és a g-moll nemcsak hangnem és a május nemcsak hónap. Valami ez, ami a világ minden dolgában és személyében és jelenségében megvan, valami zöld és g-moll, valami május: egy kicsit nyers, de szabad és friss, mint egy hegytetőről hangzó rikoltás, mint a sziklamedrű patak kristályos vize, valami átlátszó és csillogó, mint a kora hajnali levegő, mint a rigófütty márciusban, üde, ropogós, pompázó, nedvdús. Úgy benne van ez a világban, ahogy a színek benne vannak a napsugárban. Csak ha a sugár megtörik, bomlik színekre. Csak ha az ember külön figyel rá, látja meg a zöld valóságot. Mindig van és mindenben van: a hang, a szín csak fenomenális jele a nagy numenális zöld valóságnak — mélyen bent a dolgok gyökerében, a forrásnál, ahol a többi rokon misztikus realitás van.

Az asztrológia, a régi Kelet felújított tudása, a misztikus analógiákat jól ismeri. A zöld valóság szerint Venus uralma alá tartozik. Napja: péntek; száma: hat; fême: a réz; tulajdonsága: az érzés; kora: a tizedik évtől a tizennegyedikig. Az emberi testrészek közül a mell, a sexus, a vér, a nedvek engedelmeskednek neki. A Venus-ember szeret domboldalon vagy dús kertekben lakni. Körébe tartozik: a művész, a táncosnő, az ékszerész, a vadász; drágaköve: a gyöngy, a korall és a zafír; állata a méh, a lepke, a galamb, a fácán, a kecske; növénye: a mirtusz, a füge, a róza, a liliom. Tulajdonsága: nőies, magnetikus hűvöses.

Íme: a természettudománytól teljesen különböző tudás ez. És tökéletesen más összefüggés. Csupa misztikus analógia, szám, nap,

növény, állat, tulajdonság, testrész között. Az európai tudomány a természetet úgy gondolja el, hogy az az értelmes, célszerűen elgondolt tények megszámlálhatatlan sora. Elég kezdetleges fel-fogás. A végtelen sor mögött pedig nincsen semmi. Illetve a sor mögött éppen Semmi van.

A misztikus másként lát. A természetet úgy gondolja el, hogy az a megszámlálhatatlan lények tömege. És az élőlények mögött ott van az, aki a lényeket életre hívta. A teremtmények mögött van a Teremtő Mágus. A világ középpontjában ül, láthatatlanul, csak alkotásaiban megfoghatóan.

A természettudományos európainak a természet géprendszer, s e mögött áll a Semmi. A misztikusnak a természet az élőlények világa, s a teremtetek mögött áll a Teremtő.

De aki azt hiszi, hogy a misztika a racionalizmus ellentéte, a dolgot egészen rosszul érti. Egyáltalán nem az. A misztika az a tudás, amely minden dolog egységét látja, míg a tudomány nem látja. Minden dolog egy: az is, ami életszerű, az is, ami gépszerű. Ez éppen a misztika. Látni azt a középpontot, ahol az életből gépszerűség, a gépszerűségből élet lesz, látni a pontot és a Lényt, a Teremtőt, aki az életből gépet s a gépből életet teremt. Ezért a misztika nem a tudomány ellentéte: a misztika a tudás magasabb foka. Lehet, hogy az ember által elérhető legmagasabb fok.

4.

A wordsworthi természet a zöld természet, átítatva a dolgokban lüktető misztikus zölddel. Wordsworth az angol természetről ír. Ha francia vagy svájci tájról beszél, az is angol, mert a természet természete benne angol. Az a bizonyos zöld. A nagy költészetnek mindig van színe, hangja, irracionális ösztönzése, amely a világban mélyen benne ül. A filozófiák is lehetnek skarlátszínűek, kékek, sárgák, fehérek. Wordsworth költészete zöld abban az értelemben, ahogy Goethe mondja: a zöld a legkevésbé emberi szín, amely az emberi világtól legtávolabb fekszik, és ez a szín az embert el is emésztheti. A wordsworthi zöld az angol sziget zöldje, a nagy fák, a dús bokrok, cserjék, rétek, parkok, a pázsitok földje, az állandó gőzös levegőtől izzadt angol g-moll szín. Anglia a legalkalmasabb hely arra, hogy valaki a zöld valóságot észrevegye.

Az elemek léte az égés egy neme. A wordsworthi természet is ilyen égés, ilyen zöld fellángolás, lobogó zöld tűz, égő és forró zöld. Mint Schuler írja: *Urfyr* — Ur-Feuer — azaz őstűz, az a tűz, ami a fűvekben ég. Az a pillanat az, amikor az ősi földön, amely csak szürke kő volt, semmi más, és az ősi tengeren, amely sápadt volt és színtelen, az élet tüzet fogott, a szürke kövek az első moháktól meggyulladtak, és a színtelen tenger az első moszatoktól elkezdett égni. Ez az Első Élet tüze. A legelső tűz, a zöld tűz — az *Urfyr*. S ahogy a zöld a földön az első szín, úgy az első lény a földön, az első lény, a legegyszerűbb, a zöld, a május-lény, a hűvös, magányos, nyers lény. Ez a lény: a titán.

A misztikus analógiák nagy könyve a *Bardo-Thödol*, a tibeti *Halottak Könyve*, azt mondja, hogy a zöld a hatalmi ösztön színe. Az első, az elementáris szín, a vad, a bárdolatlan, felbontatlan, fel nem bontható és masszív, nem tanítható és nem szelídíthető. Mélyebb minden tudásnál, mélyebb minden érzésnél, merő keménység, ösztön, értetlenség, elemi egyszerűség. A zöld összefügg az Első Lélekkel, az Első Lélek az Első Élettel. S ez az Első Élet a legelső mohákkal és moszatokkal együtt fellobbanó Zöld Lény, amely az egész életből nem ismer még semmit, se férfit, se nőt, se rokonszenvet, se gyűlöletet, se kapcsolatot, se közösséget, semmit sem ismer, semmit sem tud, nincs, nem is lehet érzése, vágya, gondolata, csak homályos, elementáris hatalmi ösztöne — Én-je, ez a titán. A zöld a titáni szín.

Ha az ember a titán szót hallja, a mítosz óriásaira gondol. Azokra, akik a földet az istenek érkezete előtt ellepték. Mert a mítosz is úgy tudja, hogy ők voltak a földön az első lények. Aztán, amikor az istenek megszülettek, háború tört ki az istenek és a titánok között. Az istenek győztek és a titánokat a föld alatt megláncolták.

Persze a mítosz sohasem mese. Amit jelent, a következő: az Első Lélek után megszülettek a többi lelkek, és a háborúnak közöttük ki kellett törnie. Miért? A titánok hívták ki. Miért ők? Mert ők a hatalmi ösztönt jelentették, és a hatalmi ösztön háborút hív ki. Az isteni lelkek a titánokat legyőzték és a föld alatt megkötözték. Lenyomták őket a sötétbe. Ma azt mondanák, hogy a tudattalanba. És mindnyájan hordunk magunkban ilyen megláncolt óriást, a tudat alá merült és fogságra vetett titánt. Mert mindnyájan őrizzük magunkban az Első Lélek megszelídíthetetlen és elementáris

hatalmi ösztönét. Ezért mindenki közülünk személyesen, közvetlenül, önmagából ismeri a Zöld Lényt, aki a mohákkal együtt jött ide, s valamennyi között a legelső volt, ezt a megölhetetlen gigászt, aki toporzékol és liheg ott bent mélyen, átkozódik és bilincseit rázza. Mindenki tudja, hogy titánok vannak, és elevenen el vannak temetve a föld alá, ezek az egyszerű május-lények, akik olyanok, mint a tavaszi rikoltás a hegytetőn, ezek a nyers és hűvös és magányos lények, akik ott vannak a kezdetek kezdetén: ahol minden Egy — akik az ősnemű Első Lelkek.

Az ősi egyiptomi tudás és a belőle származó hermetikus hagyomány és az alkímia szintén tud erről a titáni lényről és zöld színéről. A Prima Materiát hívja Zöld Oroszlánnak. Ez a természetes ember, aki semmi más, csak természet, és nyersanyaga a magas, szellemi, isteni embernek. A Zöld Oroszlán az isteni ember ősanysága.

Ugyanakkor a zöld a Szentlélek színe. Hogy ez mit jelent, senki sem tudja. Lehetne távoli kapcsolatokat megemlíteni, de ezeknek most semmi célja. Akit érdekel, keresse meg San Juan de la Cruz művében a Zöld ruháról írt fejezetet, okulni fog belőle, és közelebb jut ahhoz, ami a zöld körébe tartozik. Jakob Böhme is beszél róla a *Morgenröte*ben. Azt mondja, hogy a természet születése nem történt simán és szelíden . . . nem is szent és nem is tiszta, mint hinnénk . . . a természetben állandóan zöldell az Isten haragja, mint a pokoli tűz. . . „*der Zorn Gottes ohn Unterlass grünet gleich dem höllischen Feuer*”.

5.

Wordsworth természete a zöld természet, az Első Lélek világa; a titáni világ. S ha az ember a titáni lélek e költészetét olvassa, néha leküzdhetetlen kényszere, hogy azt higgye: a titán beleszeretett a természetbe. Igen. Ennek a lénynek szerelembe kellett esnie a zöld királynővel, Venusszal, a természettel. Ha a titáni lelket valaki meg akarná ragadni úgy, hogy megmondaná, mi az, ami ebben a legmélyebb és legigazabb, azt kellene mondania: a természetszerelm az. A titáni lelkek természetrajongók. Beleszerettek a természetbe. Felbonthatatlan szerelem a természet iránt, egész fenséges és nagy és egész borzalmas és szörnyű következményeivel. Sez az, amit

Wordsworth költészete sugároz. Ezért szakít az emberivel, s ezért nincs benne barátság, szerelem, részvét, áldozat, megértés. A titán nem is egyéb, mint szerelmesnek lenni a természetbe. Végzetesen, vakon, ahogy a titáni lélek nem is tud más lenni, mint vak és végzetes. A titán nagyszerű és magas lény és ugyanakkor elvetemült. Az istenekhez hasonló és szörnyeteg. Csupa fenség és szépség és erőszak és bestialitás. Ez a természetszerelem is, Wordsworth költészete: a zöld filozófiája.

De ez nem igaz. Legalább is nem úgy, ahogy az ember első pillanatban hinné. Miért? Mert az Első Lélek, a Zöld Lény még nem tudja, hogy mi a szerelem. Az Első Lélek ősnemű. Mindazt, amit átélhet, magában tartja és viseli. Még nem fordult kifelé. A másik nemet nem ismerte fel, hiszen akkor még nincs másik nem. A két nem benne van, s az ősneműségben egymásba növe él. Az ősneműség pedig nem annyi, mint férfi plusz nő. Egyáltalán nem az eltépett két fél együtt; akkor kétneműség lenne. Az ősneműség még nem ért el odáig, hogy a két nemről tudjon és a szerelmet megismerje.

A titáni lélek a természetbe nem szerelmes, a természetet nem szereti, nem gyűlöli, nem harcol vele, nem csodálja. A természet számára a megjelenés első lehetősége. Végtelenül több, mint minden szerelem és szeretet. Több, mint gondolat, akarat, tevékenység, tetterő, szellem, vágy együttléve. A titánnak a természet táplálék, mámor, zsákmány, kaland. Még ennél is több. A természet az Első Léleknek: boldogság. Boldogság úgy, hogy ez benne, mint a sűrű és illatos méz, olvadtan mosolyog. Boldogság úgy, hogy együtt szerelem, bor, csók, gyönyör, fény, szépség és diadal. Semmiféle más lélek ezt az érzésfőlötti érzést nem ismeri. Mert az érzés itt több, mint érzés. Ez itt: lét.

Biztos, hogy az istenek ebből a létből születtek. Az Első Léleknek ez az olvadt mosolyú, illatos méz-boldogsága volt az istenek anyja. S amikor megszülettek, azonnal megirigyelték az Első Léleknek ezt az érzésfőlötti érzését. Megirigyelték és az egészet maguknak akarták. Nem tudták, hogy senki büntetlenül az Anyát meg nem kívánhatja. A titánokat legyőzték, de a boldogságot nem kapták meg. A boldogság is elmúlt, elmerült; oda, ahová a titánok, a föld alá.

Wordsworth költészetéből mindezt úgy le lehet olvasni, mint a papírról az írást. Az *Intimations of Immortality*ben, abban a

versében, amely semmi egyéb, mint az Ősboldogság költeménye, a gyermekkoron keresztül visszamerül az Első Lélekbe. S innen egyszerre megérti, hogy gondterhelt éveink csak pillanatok az örökkévaló csendben, és itt arra a helyre jut, amely oly mély, hogy oda könny nem érhet el soha. A gond ebben a végtelen csendben eloszlik, ebben a mélységben, ebben az ősi kezdetben, amely nem ismer mást, mint az olvadt méz-létet.

6.

A wordsworthi magány a földi őslény magánya. Nem talál, nem keres, nem ismer kapcsolatot az ember világához. Az Első Lélek az embert még nem ismeri. Nem tudja mi a társulás, mi a közösség, mit jelent együtt élni, és mi az, szeretni. Nem emberi tudata van, hanem őstudata. Mit jelent az, hogy őstudat? Azt, hogy nem emberi, nem szellemi, nem anyagi, nem isteni, hanem titáni. Magányos. Zöld. Zöld szenvedélye van, zöld vére, zöld érzése, zöld lelke. Tökéletesen át van itatva és járva és hatva titáni zölddel, és az Első Élet zöld lángjában ég. Az emberi érzésvilág számára idegen, ahogy idegen a szellem, a város, a család, a barátság. Félig isten, félig szörny, állat, növény, föld és kő, éter és óceán.

Wordsworth költészete a zöld filozófiája. De ha a költészet filozófia, azt jelenti, hogy nemcsak szemlélet. A költészetben mindig van valami aktív varázslat. Nemcsak látás, hanem mágia is. Wordsworth nemcsak feltárja és kifejezi, hanem meg is teremti és meg is valósítja. Mit? A zöldet. A költészet géniusza rokon az Első Lélekkel, benne minden Egy. A költő rokon a titánnal. Írás és tett benne egy. Költők és titánok teremtő ereje csaknem isteni. De az Első Lélek titáni teremtése: a zöld teremtése, és a mágia: a zöld mágia. Mindenki tud arról, hogy van fekete mágia, a fekete tetteké, fehér mágia, a fehér tetteké. Van sárga, vörös, szürke, arany, viola mágia. Az Első Lélek mágiája megteremti maga köré az Első Létet, a magányt, a nyers és hűvös vért, az élet legelső fellobbanását, a titánok májusi g-moll világát, a zöld világot. Ez Wordsworth világa.

Sokszor van s ezúttal is volt szó misztikáról és mágiáról. Az ember valahogyan érzi, hogy a két szó miképpen folyik egybe és miképpen válik el: hogyan egy és hogyan kettő. S az, hogy kettő, még valahogyan érthető, de az, hogy egy: alig.

A misztika kétségtelenül valamilyen átélő látás. S ami reá jellemző, az nemcsak az átélésnek a látással való szorossága, hanem hogy ez a látó átélés egyszersmind meg is fejt valamit. Az ember a misztikust arról ismeri meg, hogy a látható jelenség és a láthatatlan jelenség között levő viszonyt fölfedi. A par excellence misztikus magatartás: *all things are only emblems* — minden dolog csak jelkép. Valami másnak, mélyebbnek, bensőbbnek, rejtettnek látása, átélése, megértése, kimondása. A misztikus az érem látható oldalából kitalálja, átéli és megérti a láthatatlant. S ez a láthatatlan oldal az, amit úgy hívnak, hogy ez benne az értelem. Mert az értelem bent van, mélyen a dolgokba elrejtve s a jelenségbe ásva. A misztikus szem meglátja a valóságban az értelmet, a jelenségben a jelentőséget, látja, hogy az anyag mögött szellem van, a test mögött lélek. De a misztikus látást másról is fel lehet ismerni. Mert a misztika nemcsak látás, hanem tudás is. *Mystés* annyi, mint beavatott. Mi az, amit a mystés tud és amibe be van avatva? Tudni és beavatva lenni abba, hogy Minden Egy. A misztikus képességgel rendelkező szem a világot együtt látja, egyben és az Egyben, ott, ahol minden Egy. Ha tehát valaki azt kérdezné, hogy mi a misztika, azt kellene válaszolni: a világ határtalan sokszerűsége mögött rejtett mélységben meglátni, átélni és megérteni, hogy ez a sok mind Egyetlenegy.

A mágia rokon a misztikával, attól mégis különbözik. Mert ha az ember lát, megért, átél és tud, még a dolgokhoz nem nyúl, azokat nem változtatja meg. A misztikus nem is cselekvő, csak látó és tudó. A mágus azonban éppen ez: cselekvő. A mágia ugyanazt tudja, amit a misztika, de ugyanakkor beleavatkozik a dolgokba, és azokat megváltoztatja, esetleg teremti.

Példa nem kell sok. Itt van mindjárt Leonardo da Vinci esete. Mindenki előveheti vázlatkönyvét és ellenőrizheti, hogy az emberi test csontrendszerét, izmait, a növények és állatok szervezetét egészen pontosan és éppen annyira gépiesnek rajzolja, mint amilyen

elevennek és organikusnak egy hajítógépet, egy öntözőkészüléket, hajót vagy épületet. Leonardo szemében és pillantásában és lényegében volt valami, ami a hajítógépet és az izomrendszert közös nevezőre tudta hozni. Tudta, látta, megértette és átélte, hogy a világban van hely, ahol szerves élőlény és gépies alkotmány teljesen egy. Leonardo misztikusan látott. Erről a helyről nézve növény, állat, kő, mesterséges gép, ház, ember, szellem között semmiféle különbség nincs. Minden Egy. Hogy az egyik géppé lett, a másik élőlényé, már sokkalta későbbi, esetlegesebb és felületesebb, mindössze csak jelenség. Úgy látszik, mintha nem lenne Egy. De ha az ember elég mélyre száll, megtalálja azt a pontot, ahol mozdony és virág, szövőgép és ember az Egyben összeolvad.

Leonardónak misztikus szeme volt. De a dolog itt nem áll meg. Mert Leonardónak mágikus keze volt. És még itt sem áll meg, mert a kéz és a szem nála Egy volt, és Egy volt nála a látás és cselekvés. Minden Egy. Ha ez az Egy csak néz és lát és tud, átél és megért, ezt hívják misztikának; ha pedig ez az Egy alkot és terem, cselekszik, tesz, azt hívják mágiának.

Tudjuk, hogy vannak emberek, akik gépies erőket életerőkké tudnak tenni, mint ahogy egészen közönséges dolog életerőket gépiesekké tenni. Hiszen az egész technika nem egyéb, mint az ember élő erőinek a gépek világába való átvitele. A technika: emberi cselekvés, de nem emberrel, hanem géppel. Főként Keleten, régebben, nagy mágusok megtették ezt fordítva is: gépből elővarázsolták az életet, ahogy ma az életből varázsolnak gépet. Az egész azon múlik, hogy az ember elérte-e azt a helyet, ahol élet és gép Egy, vagyis, ahol tetszés szerint élet géppé, gép életté teremthető.

A mágus az a lény, aki lenyúl a dolgok gyökerébe, és szabadon, belátása szerint vitális erőt mechanikussá, mechanikus erőt vitálissá tud tenni. A mágia: képesség arra, hogy a gondolat megvalósuljon.

Ezek után már csak az következik, hogy az ember megértse: van Lény, akiben a misztikus és a mágus is egy. Úgy egy, ahogy a látás és tudás, átélés és megértés benne tökéletesen egy a cselekvéssel, alkotással és teremtéssel. Úgy egy, ahogy amikor lát, az már teremtés, és amikor tud, az már alkotás. A gondolat már megvalósulás. Az a Lény, akiben minden Egy: az Első Lény — Első Lélek — minden lét gyökerében és eredetében levő legelső szikra, tudás, tett, akarat, élet, szenvedély. Ez az Első Lény, a Zöld Lény, a titán.

Az emberi világ nagy szava: a szeretet. Wordsworth angol ember, az ő nyelvén ez tökéletesebben hangzik: mert a *love*, szeretet és szerelem együtt. Embereket összefűző szenvedélyes vonzalom, mint a görög Erós. Erós minden mai emberi élet és sors és valóság misztikus alapténye. Ha két ember van együtt, ez az Erós törvénye. És az ember számára a legnagyobb jó: együtt lenni. Együtt lenni Erós nélkül nem lehet. Ami nagy és jó az ember életében van, család, szerelem, közösség, nemzet, emberiség, az mind Erós ajándéka.

A zöld élet gyökere nem az Erós. Más nagy szava van: boldogság. A boldogság sohasem közös, nem általános, nem kollektív. Mindenki a maga számára boldog, ahogy mindenki a más számára szeret. Ezért a boldogsággal a magány jár együtt, ahogy a szeretettel a közösség. A magányos ember nem tudja, mit jelent szeretni. Nem kívánja a közösséget. Nem akar együtt élni. Életének értéke: a boldogság.

Persze a világ nemcsak ezt a két szót ismeri. A Szeretet és a Boldogság mellett ott van: a Tudás, a Szépség, a Hatalom, a Béke, a Szenvedés. A lét tele van nagy szavakkal, ahogy tele van lelkekkel, és minden léleknek megvan a maga nagy szava.

Az Első Lélek az érzésfölötti érzésben él, abban az örömben és gyönyörűségben, amely a legelső, s amely mélyebb, mint a szeretet, mélyebb, mint a szenvedés, mélyebb, mint a tudás, a szépség, a hatalom, mélyebb, mint a béke — olyan mélyen van, hogy oda könny nem ér le soha: a Boldogság ez, amelyből az istenek születtek.

Elég, ha az ember Beethoven IX. szimfóniájára gondol, Schiller *Öröm-ódájára* és Dionysosra. Elég, ha az ember arra gondol, hogy miképpen rohannak ma tőzsdére, színházba, könyvekért, mulatságba, sportba, egyetlen csöpp örömért. Elég, ha az ember elgondolja, hogy miképpen házasodnak, szerelmesek, barátkoznak, harcolnak, játszanak egy percnyi boldogságért. A modern ember törekvése öröm és boldogság. Dionysos, az *Öröm-óda* és Beethoven IX. szimfóniája az ember titáni természetének kitörése. Öröm és öröm és öröm — boldogság, mindennekfölött boldogság: az első lét olvadt méz illatú, sűrű és átható, fensőbbrendű érzése. A Minden Egy mámore — a világ minden elemének ölelkezése — *Seid umschlungen Millionen*, ahogy Schiller írja, s ahogy Beethoven harsogja, s ahogy

Dionysos minden gátló határon áttör, és a Nagy Egységet megteremti. Az öröm nem egyéb, mint az eggyé vált sok. *Joy for ever.*

Younghusband, a boldogság modern filozófusa azt mondja: a boldogság alapvetőbb, mint a szeretet, s ezért magasabb rendű is, *in its highest forms Happiness surpasses even Love* — a boldogság legmagasabb alakjában több, mint az Erós, mélyebb és ősbibb. „Az öröm túl van a közönséges élvezeten, ahogy túl van a félelmen, túl van a bölcsességen és túl van a szereteten.” Végül is nem nehéz megérteni. Valahogyan egészen világos, hogy a Szeretet nemcsak szó, hanem Lény is, az ellentéteket egyesítő istennő, Aphrodité vagy Vénus, vagy Sophia, vagy Urania, vagy Yin. A Boldogság nem nő: ahogy túl van a bölcsességen, szenvedésen, tudáson, szereteten, úgy túl van a nemeken is. A boldogság titáni, az Első Lét és Lény és Lélek, s ezért ősnemű. A boldogság a zöld élet értelme, a kezdet kezdetée: az első érzés.

A boldogság az Első Lélek legelső érzése — a boldogság az első tudat, az első emlék, az első tapasztalat, az első gondolat, az első cél. Ez az első érzés-akarat-céltudat-gondolat, ez az első Világ és Első Élet, ami benne lüktet a fákban és kövekben, a vizekben és a csillagokban, az emberekben és az istenekben. Ez az első érzés, amin a világ nyugszik, mint az ősgneiszen a föld. A Boldogság a világ első érzése, amivel a nemlétből felébredt életet fogadja.

Poseidón

1.

Eredetileg nem a tenger istene volt, hanem az erdőé. Az *olymposzi tavaszban* Spitteler elbeszéli, hogyan szeretett bele az öreg Néereus tengeristen leányába, hogyan csalták lépre, zárták ketrecbe, és miképpen igyekeztek szenvedélyét csillapítani úgy, hogy minden nap más tengerszűzet küldtek hozzá. Végül is feleségül vette az isten leányát. Megtanították úszni és lebukni, a hullámmal és a széllel bánni, szóval megtanították a tengerre. Uralkodni nem kellett megtanítani: mindig isten volt.

Azelőtt az erdőben volt otthon. Mohos törzsek között járt és szarvasbikán nyargalt. A fák koronáját iszalagból készített ostorral csapkodta, és amikor a lomb zúgott, harsogva nevetett. Szenvédyét a tengerre is elvitte. Érkezte előtt a hullámok nem tudtak énekelni, nem volt olyan mély és zengő hangjuk. Ő tanította meg a tengert a zúgó harsogásra. És ő tanította meg a vizet a nevető viharra. Nem volt olyan, mint a többi isten, hogy szolgálait paranccsal eleressze, s azok művében nyugodtan gyönyörködött. Szeretett maga részt venni, játszani, mint a zongoraművész, leülni a hangszerre mellé, belevágni, ő maga, saját kezével. A tengerre ugrott, mint az erdőre, gyönyörködött a felcsapó vízben, a freccsenő hullámokban, amint azok a sziklának rohannak.

Lysippos, a görög szobrász az istent megfaragta. Sötét fürtös feje van, egyetlen szín ez a haj: barna és ibolya csillogása van — ibolyabarna, ez a legmélyebb szín, sötétebb, mint a legsűrűbb fekete. Ha a fejét megrázza, a fürtökből olyan illat árad, mint az erdőből vagy a feltépett tengerből: párás, nyers, vad és részegítő. Alakja? Ő a tagbaszakadt. Cseppet sem csodálatos, hogy százéves

bükkfákat úgy ránt ki, mint más a füvet. Arcán látni, hogy semmi sem könnyebb, mint indulatba hozni; mintha mindig arra várna, hogy miért legyen dühös, vagy miért nevéssen. Indulatok! — és kezében a szigony. *Le trident de Neptune est le sceptre du monde.* Az egész alakban benne van az, ami az indulatban: a féket ledobó, a mértéktelen, harag és méreg éppen úgy, mint gyönyörűség vagy nevetés. Nem tűri a határt. Ezért a határtalanság ura: az erdőé és a tengeré. Az egész itt túl szűk neki, túl egyszerű, nyugodt és polgári és harmonikus. Zajt, zúgást, felfordulást, vihart, indulatokat és szenvedélyeket! Teste bozontos, mint az állaté, és el lehet képzelni, amint a néréidák, és gyermekei, a kicsiny tritónok és kentaurok mellének göndör, hosszú szőrébe kapaszkodnak, ő maga saját tengelye körül forog, a belecsimpaszkodókat pörgeti és tele torokkal kacag. Aztán az egész népes sereggel a legmagasabb szikláról a tengerbe veti magát, és fröcskölő csatát vívnak: ott áll a középén, körülötte százával leányok, fiúk, gyerekek, mind őt öntözik, csak úgy habzik és porzik a sós víz, ő nagyokat csapkod maga körül, elvakultan és kiált. Lehet, hogy azért jött az erdőből a tengerre, mert ebben a mozgékonyabb, indulatosabb elemben jobban lehet dühöngeni, hancúrozni, nyargalni, elrejtőzni és toporzékolni.

2.

A görög istennek újabb kori tisztelői Poseidónnal rosszul bántak. Valószínűleg nem értették. A legtöbben azt mondják, hogy nem is tartozik az igazi istenek közé: nincs benne méltóság, alakja nem klasszikusan kristályos. Egy kicsit zavaros és alacsonyrendű. Különösen azok mondják ezt, akik elvakultak a homérosi Olympos ragyogásától, inkább azok, akik e ragyogásnak csak legfelső síkját látják! — a tengert csak a partról. Sohasem merészkedtek beleugrani vagy csónakba szállni, és közvetlenül belenézni a mélységbe, bozontos hínárba, vad sziklák tövébe, ahol polipok sunyi, sóvár szemmel, zsákmány reményében, mohón lapulnak. Nem látták őt a vízben, dagadva, örvénylő habokkal és mély sustorgó mormogással tajtékzani. Van úgy, hogy a szirteken ül, s mint a király nézi hullámlovait, hogyan vágatnak neki a nyers köveknek. A legtöbbször azonban ő maga is felül a hullámra és a

játékban részt vesz. Hínárt tép a fenékről, megkoszorúzza magát vele, s a prüszkölő vizeken nyargal. Mikor elfárad, kiválasztja a legfehérebb sziklát, a napra fekszik és elalszik. A tenger ilyenkor meg se rezzen, és a szél barlangjába vonul. A halak a növények közé bújnak, és a hullámok leányai a vad tengerlovak mellett alusznak mélyen a sötétzöld fenéken.

Mindig van abban valami szánalmas, ha valaki egy istenségre azt mondja, hogy: nem lényeges. Szánalmas? Miért? Mert abban az emberben valami lényeges nincs meg. Lehet-e szánalmasabb az, akiből a tisztelet a torzonborz Poseidón haragja, játéka, mérge, kacagása iránt hiányzik? Van-e szegényebb ember a földön, aki nem tud a tengerben játszani a vízzel, s az erdőben nem csatangol értelmetlenül félnapokat, és nem akad a torkán a lélegzet, amikor a szél zúg a lombok között. Nem találkozott soha az ibolyabarna fürtös fejével: az erdő árnyékában és a tengeri szirteken?

Poseidont nem értették és nem ismerték, s ez annyi, mint hogy a világ erdő-tenger valóságából sem értettek semmit, se forró nyarat, se szélcsendet, se lassú hajnali szellőt, se északi vihart, se tombolást, se ragyogó békét, ahogy Homéros mondja: *leuké d'en amphi galéné* — köröskörül a tündöklő csend.

De a rejtély nem egyszerű. „Nemcsak a nagy valóságok látói számára — mondja egy angol —, hanem mindenki számára hajítja Neptunus varázsszigonyát a lélek mélységeibe; *it is a promise for all men* — mindnyájunk számára ígéret ez.” Mint olyan gyakran, sőt mint ahogy csaknem mindig az istenek megértésében lenni szokott, az ibolyabarna, tagbaszakadt, bozontos isten csak a jelenség. De mi van a jelenség mögött? Az erdő, a tenger, a szenvedély, a játék, a hancúrozás, a düh istene? De mit jelent az erdő? Mit a tenger? Mi a játék, a düh, az indulat? Mi a vihar, a nyargalás a szarvasbikán és a hullámlovakon? Mit jelent a szigony? „*O des Blutes Neptun, o furchtbarer Dreizack*” — kiált fel Rilke: Vér Neptunusa, szörnyű szigonya! Poseidón-Neptunust meglátni nem nehéz, látja mindenki, ha nem is tudja, hogy látja. De látni — őt látni, igazán látni —, az istent látni! „*Verborgene Fluß-Gott des Blutes Herr der Lust*” — a lüktető vér elrejtőzött istene, a gyönyör ura. Így már nem könnyű látni őt. Nem könnyű, s ami még fontosabb: nem is egészen veszélytelen.

Dionysosról, a görög istenről, aki nem volt olymposi, nem volt ragyogó, nem volt forma, kristály, tündöklés, azt mondták, hogy az ősidőkben valahol, valamilyen népnél, talán a görögöknél, mikor még messze északon laktak, főisten volt. Mikor a görögség a Földközi-tenger világába ért, és megismerkedett az ott uralkodó valósággal, Dionysos elkallódott egy időre, csak a trákoknál élt — később tűnt ismét elő. Ezért az olymposiakkal nincs kapcsolatban. Poseidón, mint ősi erdőisten, szintén északi, talán szintén görög, talán szintén csak lazán kapcsolódik Zeushoz, Hérához és Apollónhoz. Az biztos, hogy amikor Poseidón, az ősi erdőisten tengeristenné lett, valami letűnt belőle — valamit elfelejtettek, valamit nem értettek rajta többé. A homérosi Poseidón már nem az. Régebbre kell visszamenni.

3.

A dolgokat jó végiggondolni; az ember a legtöbbször elérkezik valahová, ha nem is egészen oda, ahová kívánt. Dionysos, lehet, főisten volt valamely népnél valamely időben. Bizonyítani nem lehet. Vagy lehet, de nem érdemes. Mindössze gyanút kelt, hogy ilyen hatalmas lény oly kevésbé kapcsolódott a görög istenek nagy családjához, s oly keveset tartózkodott a királyi palotában, az Olymposon. Talán igaz, hogy ősgörög isten volt, akit az újabbak és ragyogóbbak egy időre kiszorítottak.

Arra, hogy Poseidón egykor főisten volt, talán van bizonyíték. Először is, mit jelent az, hogy: főisten. Azt, hogy az első és a leghatalmasabb. Azt, hogy ő az istenkirály. És a bizonyíték? Elég belőle egy: a szigony.

Poseidónt, a rómaiak Neptunusát minden kép, szobor, leírás háromágú szigonnyal ábrázolja. És *le trident est le sceptre du monde* — a szigony a világ jogara. Tudjuk, hogy így van. Indiában Siva tartja kezében, s a szigony három ágának jelentése, hogy mindhárom világ ura. A szigony a misztikus királyság jelvénye. Három világ: lehet, hogy a víz, a föld, a levegő; az is lehet, hogy az Ég, a Föld és az Alvilág. Modernül azt mondhatnánk, hogy a Természet, a Lélek és a Szellem. Mindenképpen mind a három világ. Három szemmel is festették meg, mert mindhárom világba belelátott. A szigony egyik ága Brahmát, a világ ősatyját jelentette (jobbra); a

másik ág Visnut, a Megtartót (balra); a harmadik Harát, a Megsemmisítőt (középen).

A szigonyról a többiek is tudtak. Igen régi, a buddhizmus idejét megelőző, úgynevezett Bön-kéziratban nemrégén sajátságos művet találtak. Címe: „A magasabb igazság alapja, vagy a Nagy Tér Szívének cseppjei”. Az irat mindjárt így kezdődik: „Hogy az elemi lények fennhézázó gögjét Fenséges személyed legyőzze, / Vess válladra vadállati bőrt, / S végy kezedbe háromágú szigonyt, a magas cél jelét.” A szigony itt is hatalmi jel, a magas uralom szimbóluma — az elemi lényeket és elemi szenvedélyeket legyőző mágikus eszköz. „*The trident of Poseidon is a symbol of the third region, which the sea occupies, assigned to him after the heaven and air*” — mondja Plutarchos egy angol magyarázója. Plutarchos egyébként a szigonyból származtatja az *Amphitrité* és a *Tritón* szavakat.

Eliphas Levy a misztikáról szóló könyvében különös képet közöl. Egy keréken két lény kapaszkodik, de az egyik fejjel felfelé, a másik fejjel lefelé. A szerző nem magyarázza meg a kép értelmét. Mead *Corpus Hermeticum*hoz írt kommentárjában található meg a kép értelme. A felfelé kapaszkodó lény neve Leviathán. Ez a világ levegőterének ura. A keréken lefelé kúszó lény Behemót. S ennek kezében van a szigony. Ez a lefelé kúszó, a befelé, a sötétbe, a tengerbe, az erdő mélyébe süllyedő lény. Kezében a szigony, a mélység kormánybotja. A mágikus jogar, amely a rejtett világokat kormányozza.

Schuler feltevéséről is beszélni kell. Poseidón ebben a teóriában a túlvilág ura, a túlvilág azonban semmi egyéb, mint a kvintesszenciális lét medencéje, a tulajdonképpeni lét köre. Hogy az egész érthető legyen, a legjobb példán megmagyarázni. Miért üldözte Poseidón Odysseust tíz évig a tengeren? Mert éppen a poseidóni birodalmat, a kvintesszenciális halotti országot sértette meg. A féktelen Odysseus bűne az volt, hogy a halottakat meggyalázta, s ezért kellett megbűnhődnie. Homéros erről már természetesen nem tud. Az *Odysszeiából* nem is egészen érthető, hogy miért üldözi oly könyörtelenül. Hóbortos, isteni szeszélynek látszik az egész. De ha az ember meggondolja, hogy Odysseus a halottak sötét, ősi étellel teli világával az összeköttetést megszakította, és az életet meggyalázta, akkor világossá válik, miért állt bosszút rajta a sötét világ

királya. Az *Odysseia* egyébként a legtökéletesebb könyv a poseidóni világról. Csupa mélyről felszállott kép, álom, látomás, csoda, szirének, szörnyek, gigászok, álom-phaiákok, akik a kvintesszenciális lét hordozói: ezért kell Odysseusnak az alvilágba is leszállani, hogy megismerje azt a világot, amelyet megsértett.

Végül még egy. Platón a *Timaios*-ban azt mondja, hogy az elsüllyedt Atlantisz istene Poseidón volt. Neki szentelték az egész kontinenst, különösen azonban a fővárost, amely a tenger úrnője volt. Atlantisz hagyománya, úgy látszik, elveszett. De csak az avatatlan szem számára. Bizonyítékra most nincs sem idő, sem alkalom. De ha az ember Egyiptom régi iratait, főként a *Pert em Herut*, megfelelő kommentárral olvassa, összehasonlítja a *Tabula Smaragdina*-val és a *Corpus Hermeticum* irataival, lassan-lassan egy elsüllyedt, sötét világ kezd kibontakozni: egy, a mainál sokkalta mélyebb és sötétebb, rejtélyesebb, poseidónibb tudás körvonala. Egyiptomban még ismerték azt a nyílt létet, az élet és halál összefüggését és rejtett egységét, amelyet később elfelejtettek, és amelyről már Homéros sem tudott, mint az *Odysseia* is bizonyítja. A *Timaios*, ha nem mesének tartják, hanem jelképes tudásnak, erről a világról sokat beszél, ha pedig tradíciónak tartják, amely szoros kapcsolatban áll az egyiptomi iratokkal és ezeken keresztül még régebbiekkel — esetleg az atlantisziakkal —, akkor megoldást is adhat. Mereskovszkij a *Nyugat titkában* erről a megoldásról beszél.

A szigony azonban phallikus szimbólum is. A világ kormánypálcája. Hogy a Poseidón kezében levő szigony ezt is jelenti-e, nem tudni. Lehet, hogy jelkép, lehet, hogy a három világ jogara, hiszen úr volt a földön, mint az erdő istene, úr volt a vizen, mint a tenger királya, s úr volt a levegőben, mint a szelek fejedelme. Régen, igen sokkal a homérosi költemények előtt, ő volt a világ főistene, talán Atlantiszban, esetleg másutt is; az istenek és emberek ősatya, a teremtető, a megtartó és a megsemmisítő — a szigony a kezében maradt, s ez elárulja, hogy kicsoda.

Rilke a szigonyt félelmetesnek mondja. Poseidónról azt írja, hogy „a vér hullámának rejtett istene, a gyönyör ura”. Brunton ugyanazt a szigonyt mágikus vesszőnek tartja, amelyet az isten a lélek mélységébe hajít. Miként a halász, kezében a szigonnyal, a tengert végigcserkészi, ha rákot, halat lát, beléje vágja s kihúzza, úgy áll Poseidón a lélekozóceánon, keresztüldöfi és kirántja azt, ami a mélységben van. Mert a vér és a lélek óceánja lényektől nyüzsgő: meg nem számlálható szörnyeteg, angyal, tündér, sárkány, óriáskígyó, borzalmak, örömek, szépségek és rettentő férgek egész mitológiája él benne. A *Pert em Heru*, az egyiptomiak halotti könyve beszél ezekről a szörnyekről, amint az ember a poseidóni világba leszáll, sorra találkozik velük.

A szigony félelmetes. Milyen ártatlanul és derülten él a gyermek, mielőtt Poseidónt megismeri, s milyen zaklatott lesz, mikor vérét az isten korbácsolni kezdi, amikor beléje vágja szigonyát, és a sötétségből a szörnyeket előrántja. Milyen csendesen lüktet az ember vére olyan időben, amikor elkerüli, de milyen fojtogató nyugalanság fogja el, milyen vad képek, homályos ösztönök ébrednek benne, mikor a vért megkavarja. A nyugalanság nem kívülről jön; nem a szerelem, a vándorlás, az idegen táj, az ismeretlen megismerésének kíváncsisága, a tudásvágy az, ami benne nyugtot nem hagyó és csillapíthatatlan kívánságokat ébreszt. A mágikus vessző belülről érinti meg. A varázslat láthatatlan mélységben történik. Kis leányok és fiúk szemében jól látni azt a zavart és rémületet, amelynél jobban semmi sem mutatja, hogy benne a Szigonyos már vadászik, és vére mélyéről húzza fel a szörnyeket. Mikor a gyermek beleszeret valakibe, mikor elindul az ismeretlenbe vándorolni, akár tanulni, akár kalandra, már kései állapot, s akkor már enged a Szigonyosnak, felkorbácsolt vérének és viharos szenvedélyének.

Sokkal azelőtt, mielőtt a gyermek első szerelme személyre irányul, sokkal, mielőtt könyvre, kalandra, tudásra veti magát, játszódik le benne a vér félelmetes megmozdulása. Azt a kort, amikor a Szigonyos az ember vérét elkezd kavarni, köpülni, s amikor elkezd kirántani belőle a tündéreket, sárkányokat, angyalokat és borzalmakat, modernül úgy hívják, hogy pubertás. Hülye

szó. Hülyeség az isten megjelenését, a válságot, amely az Éden-kertből való kiűzetéssel egyenlő, úgy tüntetni fel, mintha nem lenne más, mint a mirigyek dolga. Emberi sorsot semmi sem tud annyira megalázni, mint egy ilyen műszó.

Mindnyájan átéltük a tanácstalan megrendülésnek azt az idejét, amikor irtózáttal és megborzadva néztük, a szigony micsoda szörnyetegeket ránt ki belőlünk. Az ember hangja elhalkul, dadogni kezd, sarokba húzódik, a fél éjszakát ébren tölti, s ha alszik, a szörnyek álmában is egyre bújnak ki a misztikus mélységből, csodálatos, elrettentő alakok, arcok, testek, érzések, képek, vágyak, az ember nem tud mást, mint lenyűgözve a bágyasztó izgalomtól önmagába bújni és remegni. Amikor az ember már szerelmes, amikor már tanul, elindul ismerni, vándorolni, a felijesztett vér hullámain már alkalmazza: már rohan az asszony után, a tudás után, a pénz után, a hatalom után. A szigony már űzi. A vér akkor már döngeti belülről és kifreccsen belőle, agyán, szemén, kezén, nemén át kiárad a külső világra, az egész élet megmozdul, tajtékzik, amint az isten szilaj lovakon nyargal és az óceánt csapkodja. Mondják, hogy a görög istenek közül Apollón elpusztítja a virágzó húst, Dionysos elpusztít mindent, ami kérdésszerűtlen, naiv és veszélytelen. Poseidón elpusztít mindent, ami véglegesen harmonikusnak érzi magát, tönkretesz és beborít mindent, ami azt hiszi, célhoz ért, és örökké szép, magas, diadalmas marad. Ez a szigony. „Aki nagyon biztos önmagában, azt Poseidón a tengerbe hajítja.” Viszont ő az, aki a tengerbe zuhant s veszélyben levő felé szigonyát nyújtja. Ez a szigony. Tibetben a vörössapkás szerzetes zárándokútjára háromágú szigonyt visz, ez a *ceszum*. Indiában a Shivaszkéták hordanak botot, amelynek csúcsán háromágú szigony jelzi: ők urai a poseidóni erőeknek, varázslói és mágusai az emberben levő óceánnak: nyugalmat tudnak teremteni a szigonnyal, de vihart is. A világ kormánybotja.

A világ is gyermek maradna, nyugodt, harmonikus, egyszerű, megmaradna saját szépségében befejezettnek, magabiztosságában késznek, s így megállna, kihülne, megmeredne, önmaga szobra lenne, maszkja, képe s múmiája. Poseidón megkavarja a szépségében megnyugodott és magabiztos világot, rácsap az összhangra, feltépi a véglegesnek hitt rendet. Ez az ő hatalma, ez az ő isteni lénye, hogy vihart és veszélyt idéz a már megállni készülő

világban, ahogy „a lélek meredni készülő kéréget átdöfi” és felszakítja, a véglegesnek hitt renden végignyargal, hullámlovaival letiporja azt, ami tökéletesnek hitte magát. Ez a felszabadító, felbontó, újat teremtő, vihart, háborút, forradalmakat, lázadást, nyugtalanságot, izgalmat, félelmet támasztó kormánybot, ez a szigony.

5.

A Naprendszernek azt a bolygóját, amit alig száz éve fedeztek fel, Neptunusnak nevezték. A bolygó jele is a háromágú szigony. Az asztrológia a bolygókban mágikus képességeket sejt, és azt tartja, hogy a csillag az ember életét befolyásolja. Az újonnan felfedezett égitestet azonnal rendszerébe foglalta. Lehet, hogy amikor a csillagot elnevezték, csak jól hangzó nevet kerestek. De vannak, akiknek az a véleménye, hogy az ilyesmi nem véletlen. A Neptunus csillagnak, mondják, tényleg poseidóni tulajdonságai vannak, s ezeket a tulajdonságokat aszerint sugározza az emberre, hogy a születés pillanatában az égbolt milyen részén tartózkodik és a többi bolygóval milyen kapcsolatban áll: az élőlény sorsában erősebb vagy erőtlenebb, kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb hatást fejt ki.

A Neptunusról az asztrológia azt tanítja, hogy a víz, a félhomály, a misztikus mélység, az idegek és a távolbaérzés csillaga. Hatása nyomán az emberben küszö lassúság fejlődik ki, ami szeret rejtve maradni. A küszöb alatti lét irányítója. Ha bizonyos közelségben vagy szögben áll, sajátságos képeket fakaszt, titkos mélyből, mintha az embert szigonyának hegyével megérintette volna, álomszerű, szétfolyó, bizarr látványokat csal elő. A művész munkáján a Neptunus-hatást állítólag azonnal fel lehet ismerni. A szokatlan, a megzavaróan új, a buján szövevényes, ami értelmi formát nem ismer el, egyedül az intuíciót. Az ember néha szeret ilyen lebegő víziók között élni, és szereti, ha idegei ráhangolódnak, felajzottan, a Neptunus-befolyásokra; ezért azok, akiknek ez a kép-ideg-mámor szenvedélyükké válik, szeretnek narkotikumot használni, dohányt, alkoholt, morfiumot, ópiumot, kokaint. Neptunus uralma alá tartozik a hipnózis és a telepátia is, a médiumitás — mindaz, ami rejtett, titokzatos rezgés, ellenőrizhetetlen, és az értelem világán messze túl fekszik.

A Neptunus alattomos és ködös, idéz víziókat, bűncselekményeket, összeesküvéseket, intrikákat, pletykát, zavart, káoszt, immoralizmust, hazugságot, képmutatást. Különös kapcsolata van a mérgekkel és a hamisítással. Mindez talán nem egyéb, mint hogy a tudat alatt lappangó határtalan számú Énből a kedvezőtlen Neptunus-hatásra túlérzékeny emberből éppen ezeket varázsolja ki. Mindenki lappang a moral insanity — mindenki hajlamos mérgek élvezetére —, ahogy mindenki rejtve, nagy, homályos, misztikus világ él, ahonnan az inspiráció bűbajos és megrázó képeket szabadít fel.

6.

Aki félnapokat, heteken át, állandóan azzal tölt, hogy a tenger partján ruháját ledobja, vízbe gázol, s ott a sziklák tövéen cserkészik, kagylókat vesz kezébe, figyeli az üvegrákot, a tengeri rózsát, szegfűt, anemoniát, a mélyből csillagot és víziuborkát húz elő, sajátságos, ijesztő férgeket, aki, ahogy a tengeren, az erdőben is, fölemeli a mohos köveket, a harasztot megbolygatja, a gyeptől turkál és korhadt törzsek alatt kutat, egészen természetesnek találja, hogy a tengerfenék és az erdő mélye rokon. Annak azt, hogy Poseidón egyaránt a tenger és az erdő istene, nem kell sokat magyarázni. Ez a rejtett lét, az elragadó felszín alatt tenyésző homályos nyüzsgés az ő birodalma. A legtöbb ember ezeket a lényeket kezébe se meri venni. Némelyiknek aránytalanul hosszú lába van, szeme egész fejét elborítja, groteszk szőrszálak merednek ki belőle minden irányban, s az ember puffadt potrohában önkéntelenül mérges fullánkot sejt. Az egyiknek olyan rágója van, mint az olló, a másik ugyanezt a rágót teste alján hordja. Ez egészen olyan, mint a kígyó, de a nyakán nyolc lába van, s ezen kúszik, dagadt húsát maga után vonszolja lustán. Némelyik a fénytelen ségtől sápadt, másik nyers hússzínű. Van olyan is, hogy a sziklához tapad, és legalább száz karja van, olyan mint száz kígyó, amelyek farkukon egy ponton összenőttek. Ha a vízből kiveszik, olyan ez a növényállat, mint egy darab rongy, erőtlenséggel csüng, de a tengerben, mint a virágzó és kinyílt krizantém, csak minden szirma hosszú, fehér giliszta. Nyolckarú, dagadtszemű polip megborzasztó szívó- és tapadógyűrűivel, áttetsző, mélyzöld

hártyatestével, s e zöld, üveges bőrön a kiszívott halak sötétvörös, égő vére világít át, mintha belül lángolna.

Az ember nem oktanul fél. E szörnyek csaknem mindegyikének rejtett és veszélyes tulajdonsága van. Tapadnak, marnak, mérges szőreikkel kínos sebeket szúrnak, nyúlós és rossz szagú nedvet fecskendeznek magukból, amelyektől a bőr, mint a tüzes vastól, felhólyagzik és lassan gyógyul. Sok ilyen állat vagy növény, mert a legtöbbször senki sem tudja, hogy micsoda, ijesztőbb, mint egy elefánt vagy orrszarvú. De amiért ijesztő, igazán nem az, hogy ismeretlen és rút, támad és sebez. Mikor az ember ilyen förtelmes lénnel szemtől szembe kerül, valamit megismer. A felismerés kétségtelen jele, hogy az ember alsó testében valami megmozdul. Olyan ez, mint a szívdobbanás, de lent a hasban. Mintha a has felismerné rokonát és felkiáltana. Az ember szorongó ütést érez ott, ahol a legpuhább, vagyis ott, ami lent van, ami az ember földalatti és tengeralatti része, ahol rejtett, és ahol ezzel a főregvilággal nemcsak rokon, hanem teljesen azonos. Ez ennek a szimpátia-dobbanásnak az értelme. A máj, az epe, a lép, a belek, a sexus ugyanonnan valók, ahonnan a giliszták, a tengeri rózsák, rákok, hernyók és százlábúak. A belek ugyanazt teszik az emberben, amit a polipok és anemoniák: szívnak. Ugyanolyan lassan dagasztanak, ugyanolyan fénytelen-ségben élnek, ugyanolyan mohók és vadak, és látványuk ugyanolyan irtózatossá. És az ember tudja, hogy a léleknek is van ilyen sziklaalatti és harasztalatti része, amely a félelmetes férgek-től éppen úgy nyüzsgő. A tudattalan, ha önmagát ki akarja fejezni, mindig óceán vagy erdő képében jelentkezik. S ebben az óceánban, amely nem egyéb, mint erdő a víz alatt — és erdőben, amely nem egyéb, mint óceán a földön, ebben az emberi lélekben, amelynek tudatalatti része az óceán mélye, Poseidón uralkodik vad kentaurjaival és haltestű asszonyaival, meg nem szelídíthető és nyüzsgő férgekkel, százlábúival, skorpióival, piócaival, polipjaival, vérszomjas, mérgező, sóvár sárkányaival, szégyentelen mohóságával, szemérmetlen zsákmányéhségével, szívós önzésével, alvilági dühével. Ez az ember poseidóni világa, a felkorbácsolt vér innen hozza fel a képeket és vágynyakat, amelyeket az agyvelő borzadva próbál letagadni és irtózva utasít vissza, és igyekszik visszanyomni, le, le, a felszín alá, visszadobni a tengerbe és eltüntetni! De ha az ember bolhát hajít vissza a tengerbe, másnap hétfejű, tűzokádó sárkány

bújik elő — s míg a kis féregnek csak egy cseppet kell adni enni, a sárkány az embert egészen felfalja. Andromeda mítosza erről világosan beszél.

7.

Poseidón őset a tengeren Halios Gerónnak hívták. Ha le kellene fordítani, így hangzana: a sós vizek öreg embere. Később a görögök Próteusnak is mondták, s valamilyen rokonságban állott Néreusszal, a tenger királyával, a Hullámleányok apjával. Hogy a sós vizek örege, Próteus és Néreus miképpen tartoznak egybe, azt nem tudja senki. Azt sem, hogy Poseidón ezeknek az ősisiteneknek utóda, vagy ő valamennyit magába szívta. Ez most nem is túl fontos. Az azonban bizonyos, hogy az a világ, amelyben valamennyi erdő-tenger-isten áll, a rekeszizom alatti rész, a tudattalan lélek, a féreg-homály, a belek egyhangú és vak dagasztása, a polip-mohóság és a felkorbácsolt vér: az a valóság, amelynek kormánybotja a szigony.

A sós vizek örege és Próteus valószínűleg rokonok. Az *Odysszeia* elbeszéli, hogy a görögök hogyan lesték meg, amikor déli forróságban fókáival kifeküdt a tikkasztó sziklákra s ott aludt. A hős az öreget megragadta, de az, hogy meneküljön, kígyóvá változott; mikor a hős így is leküzdötte, tigris lett, aztán hal, aztán polip, aztán sirály, majd rozmár, kecskebak, elefánt. A lét minden alakjába be tudott bújni. Miért? Mert eredetileg is mindenütt ott volt. Ő a nedvesség, a víz, a vér, a nyál, minden, ami próteusi, aminek a kész és látható csak alkalom arra, hogy benne tenyésszen. A poseidóni lét első alaptörvénye: a metamorfózis; a második: a határtalan túlgulás. Metamorfózis annyit jelent, hogy végtelen gazdag képzeletéből állandóan árad elő a rengeteg alak, ami tulajdonképpen mind ő. Ahogy a tudatalatti mélység ontja az álom és fantázia képeit, víziókat, érzéseket, groteszk és bizarr látomásokat: a világ tudatalatti sötétsége minden képet azonnal meg is valósít és minden víziója élő és valóságos lény — giliszta, tetű, oroszlán, rovar, kígyó, szárnyas gyík, négylábú madár. De minden lény csak egy az alakok közül, a ki nem méríthető gazdagságnak csak egyetlen formája és a végtelen átváltozás képességének csak egyetlen lehetősége. Próteus-Poseidón, akiben az ősi Néreus tengeristen, a vizek és folyamok és nedvek ura él, ennek a metamorfózisnak a királya. Ezért uralkodik

a legkülönbözőbb lényeken: a ló-ember-kentaurokon, a halfarkú leányokon, az egyszerű óriásokon, a sziréneken, a madárlábú, tollas asszonyokon.

8.

Az embernek három világa van: a szellem, a lélek és az élet. A szellem ősfarmája: a fény; a lélek ősfarmája: a szépség; az élet ősfarmája: a fereg. A fény sugárzik és végtelen; a szépség a világban alkot és megvalósul; a fereg a fénytelen és szépségtelen természetben tenyészik. Az élet öskörnyezete: a víz. Minden élet vízszzerű, nyirkos, puha, hullámszik, alaktalan, a mély felé igyekszik és a mélységeket elfödi. A víz tulajdonsága, hogy tehetetlen és nyugodt, de határtalanul érzékeny. Ezért minden őselet szereti a homályt, nincs tekintettel a szépségre és a legkisebb lehelletre is megmozdul. Az ősmozgás az önmagába visszatérő hullám: az örvény. Az örvény a két ősnedvben: a tengerben és a vérben kering. Kavarog és lehúzó: magába vesz és beszív és elnyel. Eszik, ölel, táplálkozik, elborít, süllyeszt, magába vesz és elemészt. Az őselet elrejtőzik a fény elől és a homályos nyirokban tenyészik. Ez az egyedüli erő a világon, amely mer nem szép lenni. Bozontos szörzet, sápadt, sárga és maró szagú bél, a hullámoktól feltépett tengerből, mint a kibontott hasból áradó nyers és keserű pára, mély sötét öblös öle, mint az asszonyi szemérem s mint a kövek alatt nyüzsgő rovar, fákon csüngő mohaszakáll, sziklák tövén a tengeri anemonia, kétéltű, mocsári hüllő, meg nem szelidíthető, sunyi, alattomos, vad, sóvár, buja és gonosz szomjúsága nem szabad hogy szép legyen — hűvösnek, rugalmasnak, nyúlósnak, elszakíthatatlannak kell lennie, szívósnak és tágulónak, mint a gyomor és a méh, irigynek, gyávanak, bosszúállónak kell lennie, mérgesnek, butának, éhesnek, rondának, s mégis mintha ez és csak ez lenne szép, borzongatóan és félelmetesen szép. Nincs rá magyarázat. Ez a lassú, kúszó, surranó és kígyózó, durva, komisz, idegenül és szemérmetlenül józan, arcátlanul önző, pimaszul éber, undorítóan mohó életféreg nem akar se fényt, se szépséget, csak tenyészni, csak növekedni akar, kitérőlni, magába venni és elemészteni, mint az óriás polip vagy az őskori hüllő. Az élet őstulajdonsága ez a szívós rugalmasság, amely tágul és nyúlik, amelynek minden forma egyformán jó, amely

változik, hullámszik, alakul, mindegy miként, hogyan, mennyire, s amelynek minden lény alakja csak pillanat, mert szüntelenül kering, lüktet, örvénylik, dagaszt. Ez az életóceán, amelyben együtt nyüzsög rák, madár, kígyó, sárkány, kentaur, hal, növény, gomba, szilén, hullámleány, törpe, rovar, hernyó — ez az, amit minden lény hasában őriz, ezt az elszakíthatatlanul táguló és rugalmas valamit, ezt a nyugodt és vak, fertelmesen rút, irigy, éhes, riasztó világot, amely az emberben a tudat alatt, a szépségtelen sötétben lüktet és örvénylik. Azt mondják, hogy a „szétbontatlanul egy ősi hatalom ez”, hogy: „a még meg nem valósult és alakot nem öltött élet”, amely vad és könyörtelen és kíméletlen arcátlan szívósságával az életet akarja: ami lenni akar. Lehet. Biztosan ez a világ az, amely nem vesz tudomásul fényt, nincs morálja, az, amely szüntelenül rondít, köp, okádik, fröcsköl, bűzölög, fortyog, nyugtalan, gátlás nélkül, közömbösen, mint a has vagy a méh, mindig éhesen és sóváran, nedveivel, karmaival, szőreivel, fogaival kiküzdi és felbontja azt a szépséget, amelyet észre sem vesz, mert nem akar semmit, csak egyet: lenni.

9.

Poseidón szereti felvenni a mén alakját. Könnyű elképzelni, hogy kedvét leli a tüzes és toporzékoló állat lényében, hetykén felkapja fejét, kényesen táncol és dübörögve nyargal, mialatt patája nyomán porzik a föld, nyakán sörénye, mint a láng lobog. A görög mítosz elbeszéli, hogy Erichthonios, a földmélység királya és Kalliroé forráskirálynő leányát, Óreithyát egyszer meglátta fürödni. Az isten beleszeretett, mén alakjába öltözött, s a leányt így látogatta meg.

A mént a világ népei éppen úgy ismerik, mint a szigonyt. És mindenütt ugyanúgy értik: „az isteni mén a maradéktalanul átvilágított ösztön jelképe, olyan lény, akiben még a legmélyebb gyökerek is ragyognak.” A jelkép azt jelenti, hogy a fent és a lent között nincs különbség; belül éppen olyan világos, az érzékiség nála éppen úgy szellemi, ahogy az ösztön értelem, s ahogy a tudattalan mély homálya keresztül-kasul fénytől áthatott. Ami nem jelenti azt, hogy benne a mélység erői elvesztek. Nem: a mén az a lény, akinél mindaz, ami lent van: a tengeralatti, a földalatti, a tudatalatti, az egész sötét, éhes, kúszó és vad has-világ, tündöklő napfényre tud

lenni, éspedig úgy, hogy minden vércseppje szikrázó nappá válik. Szeme, táncoló járása, nyargalása, vörösen rikoltó nyerítése ilyen felcsapó, égő fény és vad ereje csupa világosság. Az isteni mén az a lény, akiben a hím lény minden homály nélkül kiragyog — ő a Hím Nap. Az ösztön, a sóvár és mohó szenvedély, a szermérmetlen hús és vér, kevély és büszke türelmetlenség, szívós mohóság és szégyentelen magabiztos önhittség minden konok erejével.

Az a tény, hogy Alexandros megfékezte a mént, azt jelenti, hogy ő maga olyan lett, mint az isteni Poseidón: egész sötét világát napfényessé tudta tenni, s a legmélyebb is úgy világított benne, mint a legmagasabb.

A musztángot fékező indián, mint a lélektan mondja, az ember álmában, a sötét ösztönt megfékező fény betörését jelenti. A tibetiek azt mondják, hogy az önfegyelem meglovagolása. A keleti jóga a lélegzetet ménnek tartja. A meg nem fegyelmezett lélegzet, mint a vad ló, az embert értelmetlenül rángatja, de a megülhető, vagyis a lovaglásra betört lélegzet-ménnel az ember mindhárom világba elnyargalhat, és kitárul előtte a szellem, a lélek és az élet minden mélységes titka. A megfékezett lélegzet az embert képessé teszi arra, hogy a sötét kozmoszt is tökéletesen átvilágítsa.

10.

Poseidón az egyetlen istenség, aki az erdő és a tenger alaktalan, változó, nyúlós, rugalmas, sötét, félelmetes világa fölött uralkodni tud. Ő ennek a világnak a királya. Mert ő az egyetlen, akiben a föld, a kő, a víz, a bőr alatti megfékezhetetlenből, a tenyésző életszörnyetegből igazi lénye a napvilágra tudott lépni, és ragyogóvá lett anélkül, hogy erejéből veszett volna. Ez a lény: a hím. Ezért szereti a mén alakját magára venni, s ezért az ősi Krétában bika alakjában tisztelték. A hím uralma a sötét nyüzsgésen, a szigonnyal, ami a Hím és a Phallos. Poseidón ebből a próteusi, rugalmas, nyúlós, sötét anyagból van, de fölötte áll, ahogy a tudatos hímség az elementáris életen mindig uralkodik.

— A történet e pillanatában ezt könnyebb megérteni, mint bármikor. A jelenkorban élt az a költő, aki a poseidóni világot egész határtalan gazdagságában fölfedezte: az angol David Herbert

Lawrence. Soha senki sem volt, aki ezt a szellemtől és lélektől nem érintett, homályban kígyózó, lassú, szívós, mohó életvilágot jobban értette volna. És Lawrence költészetéből nemcsak a tengert, az erdőt, a vért érteni meg, hanem a szigonyt is: nemcsak az életet, hanem azt is, ami az életen uralkodik. Különös módon. Ez az angol költő nem alacsony élvadász, nem elhülyült sexus-rajongó, brutális érzékiségben elmerült lény, mint regényeiből hinni lehetne, és ahogyan sokan hiszik is. Lawrence aszkéta. S ez az, ami benne fontos. *Aszkézis* görögül tudatos és begyakorlott fegyelmet jelent. Van önmegtartóztató aszkézis, van szellemi, van lelki, van munkaszkézis, van a szeretetnek aszkézise, aszerint, hogy ki hol fegyelmezi magát tudatosan: munkában, gondolkozásban, szellemben, morálban. Minden aszkézis a jóga egy neme: állandó és tudatos gyakorlat. Van him-jóga is. Amikor az ember him-lényének tudatára ébred, s ezt a benne levő hímet kultusszal veszi körül, fölemeli, megtisztítja, ápolja, kultuszban részesíti, átvilágítja, amikor felismeri, hogy benne ez a him az isteni lény. A kultusz az a mágia, amelyben az istenek megnyílnak és kivilágosodnak — amikor kiderül, hogy a félelmetes, vad Hatalom tündöklő Nap. Aki aszkézisbe fog, az egyetlen Hatalomnak emel oltárt, akinek tiszteletét fegyelmezetten, tudatosan, józanul, szünet nélkül, fáradhatatlanul gyakorolja. Az egész egyéb világot félretolja, s csak ezt az egyetlen istenséget tiszteli. Ez a jóga. A költő a phallikus aszkézist gyakorolta — mély, meggyőző, áhítatos fegyelemmel, az egész világról lemondva, csak ezt az egyetlenegyet. S ez a határtalan tisztelet, a phallikus vallásnak ez a megrendítően mély pietása képessé tette arra, hogy a hímet Napnak lássa és élje át. Mert az. Éppen úgy nap ez is, mint ahogy van napja az anyagi kozmikus világnak, a szellemnek, a léleknek, a gondolatnak, a gazdagságnak, a becsvágynak. A világ minden része vallássá tehető, a lényeges csak az, hogy tényleg vallás is legyen: tiszta, nemes, fényes, magas, igaz és isteni. A him-vallás is tud nemes lenni, ahogy a phallikus élet is tud aszkézis lenni: világról lemondó fensőbbeséges, tudatos fegyelem. Hiszen az az élet, ami régen elmúlt, s ma csupán jelző lett: a *lovagi* — nem egyéb, mint ilyen phallikus jóga, a fegyelmezett és magasrendű férfiasság vallása. Nem is lehet másként, hiszen a lovag életében a férfi és a ló, a mén, teljesen egy. Ezért lovag. A férfi ménné változott, de isteni ménné, akinek előkelőség, fölény, udvariasság, részvét,

lenni, éspedig úgy, hogy minden vércseppje szikrázó nappá válik. Szeme, táncoló járása, nyargalása, vörösen rikoltó nyerítése ilyen felcsapó, égő fény és vad ereje csupa világosság. Az isteni mén az a lény, akiben a hím lény minden homály nélkül kiragyog — ő a Hím Nap. Az ösztön, a sóvár és mohó szenvedély, a szermérmetlen hús és vér, kevély és büszke türelmetlenség, szívós mohóság és szégyentelen magabiztos önhittség minden konok erejével.

Az a tény, hogy Alexandros megfékezte a mént, azt jelenti, hogy ő maga olyan lett, mint az isteni Poseidón: egész sötét világát napfényessé tudta tenni, s a legmélyebb is úgy világított benne, mint a legmagasabb.

A musztángot fékező indián, mint a lélektan mondja, az ember álmában, a sötét ösztönt megfékező fény betörését jelenti. A tibetiek azt mondják, hogy az önfegyelem meglovagolása. A keleti jóga a lélegzetet ménnek tartja. A meg nem fegyelmezett lélegzet, mint a vad ló, az embert értelmetlenül rángatja, de a megülhető, vagyis a lovaglásra betört lélegzet-ménnel az ember mindhárom világba elnyargalhat, és kitárul előtte a szellem, a lélek és az élet minden mélységes titka. A megfékezett lélegzet az embert képessé teszi arra, hogy a sötét kozmoszt is tökéletesen átvilágítsa.

10.

Poseidón az egyetlen istenség, aki az erdő és a tenger alakatlan, változó, nyúlós, rugalmas, sötét, félelmetes világa fölött uralkodni tud. Ő ennek a világnak a királya. Mert ő az egyetlen, akiben a föld, a kő, a víz, a bőr alatti megfékezhetetlenből, a tenyésző életszörnyetegből igazi lény a napvilágra tudott lépni, és ragyogóvá lett anélkül, hogy erejéből veszített volna. Ez a lény: a hím. Ezért szereti a mén alakját magára venni, s ezért az ősi Krétában bika alakjában tisztelték. A hím uralma a sötét nyüzsgésen, a szigonnyal, ami a Hím és a Phallos. Poseidón ebből a próteusi, rugalmas, nyúlós, sötét anyagból van, de fölötte áll, ahogy a tudatos hímség az elementáris életem mindig uralkodik.

— A történet e pillanatában ezt könnyebb megérteni, mint bármikor. A jelenkorban élt az a költő, aki a poseidóni világot egész határtalan gazdagságában fölfedezte: az angol David Herbert

Lawrence. Soha senki sem volt, aki ezt a szellemtől és lélektől nem érintett, homályban kígyózó, lassú, szívós, mohó életvilágot jobban értette volna. És Lawrence költészetéből nemcsak a tengert, az erdőt, a vért érteni meg, hanem a szigonyt is: nemcsak az életet, hanem azt is, ami az életen uralkodik. Különös módon. Ez az angol költő nem alacsony élvadász, nem elhülyült sexus-rajongó, brutális érzékiségben elmerült lény, mint regényeiből hinni lehetne, és ahogyan sokan hiszik is. Lawrence aszkéta. S ez az, ami benne fontos. *Aszkézis* görögül tudatos és begyakorlott fegyelmet jelent. Van önmegtartóztató aszkézis, van szellemi, van lelki, van munka-aszkézis, van a szeretetnek aszkézise, aszerint, hogy ki hol fegyelmezi magát tudatosan: munkában, gondolkozásban, szellemben, morálban. Minden aszkézis a jóga egy neme: állandó és tudatos gyakorlat. Van him-jóga is. Amikor az ember him-lényének tudatára ébred, s ezt a benne levő himet kultusszal veszi körül, fölemeli, megtisztítja, ápolja, kultuszban részesíti, átvilágítja, amikor felismeri, hogy benne ez a him az isteni lény. A kultusz az a mágia, amelyben az istenek megnyílnak és kivilágosodnak — amikor kiderül, hogy a félelmetes, vad Hatalom tündöklő Nap. Aki aszkézisbe fog, az egyetlen Hatalomnak emel oltárt, akinek tiszteletét fegyelmezetten, tudatosan, józanul, szünet nélkül, fáradhatatlanul gyakorolja. Az egész egyéb világot félretolja, s csak ezt az egyetlen istenséget tiszteli. Ez a jóga. A költő a phallikus aszkézist gyakorolta — mély, meggyőző, áhítatos fegyelemmel, az egész világról lemondva, csak ezt az egyetlenegyet. S ez a határtalan tisztelet, a phallikus vallásnak ez a megrendítően mély pietása képessé tette arra, hogy a himet Napnak lássa és élje át. Mert az. Éppen úgy nap ez is, mint ahogy van napja az anyagi kozmikus világnak, a szellemnek, a léleknek, a gondolatnak, a gazdagságnak, a becsvágynak. A világ minden része vallássá tehető, a lényeges csak az, hogy tényleg vallás is legyen: tiszta, nemes, fényes, magas, igaz és isteni. A him-vallás is tud nemes lenni, ahogy a phallikus élet is tud aszkézis lenni: világról lemondó fensőbbeséges, tudatos fegyelem. Hiszen az az élet, ami régen elmúlt, s ma csupán jelző lett: a *lovagi* — nem egyéb, mint ilyen phallikus jóga, a fegyelmezett és magasrendű férfiasság vallása. Nem is lehet másként, hiszen a lovag életében a férfi és a ló, a mén, teljesen egy. Ezért lovag. A férfi ménné változott, de isteni ménné, akinek előkelőség, fölény, udvariasság, részvét,

önfeláldozás, mindez: vallás — sorsát erre az oltárra tette, és egész életében nem tesz mást, mint aszkézist gyakorol. Hím-nappá lett. A lovag ezért lovag: nyugodt, bátor, szótartó, egyenes, az elnyomottak védője, a nő határtalan rajongója és szolgálója — mert mindig hím, férfi, mén, bika, lovag.

A lovagság poseidóni életforma, de nemcsak az emberben. Lovag a kecskebak, a szarvasbika, minden hím madár, de egyetlen lény sem oly tökéletesen, mint a kakas. Lovag nemcsak abban, hogy egész élete a nő szolgálata és tisztelete, sokkal inkább abban, hogy a hím uralkodói büszkeségét, egész erejét és hatalmát, sötét és félelmetes vadságát tudatosan és aszketikusan fegyelmezi, s az asszony rendelkezésére bocsátja. Ez benne a vallás: a hím feláldozni az asszonynak, toporzékolva, kényesen, fennhéjázó fővel, tudatosan, előkelően és áhítattal.

Meteóra

1.

Görögország látogatóinak csak egészen ritkán és kivételesen jut eszükbe, hogy még északon, a határ közelében a vonatból kiszálljanak, és a Meteóra-kolostorokat megnézzék. A kirándulásra inkább csak szenvedélyes fényképezők vállalkoznak. A kép tényleg érdekes. Sivár és tökéletesen növénytelen homokkő hegységet kell elképzelni, amelyben a víz szakadékokat úgy mosott ki, hogy a meredek árokban hatalmas oszlopokat hagyott. A kanyonokban ilyen megkövült, óriás fatörzsekhez hasonló kövek nyúlnak fel, s az oszlopok tetejére talán még kétezer évvel ezelőtt házakat építettek. Minden valószínűség szerint úgy, hogy a téglát, gerendát, tetőt, ablakot kötélén húzták fel, mert másként ide felvinni semmit sem lehetett. Az oszlopok tetején csak annyi hely van, amennyin a két vagy esetleg csak egyszobás lakás elfér. Az ajtóban kötélhágcsó van, ezen lehet nyolcvan-száz ölnyi mélységbe leszállni. A Meteóra-kolostorrendszer egész sereg ilyen gólyafészek vagy galambdúc módjára elgondolt ház. A házakat bizánci görög szerzetesek építették, hogy azokban a világtól elvonulva élhessenek.

A Meteóra nem szép, nem nagyszerű. Az ember megnézi, nem felejtí el soha, de nem gondol rá, amikor kellemesen üldögél, sétál vagy diskurál. Inkább olyankor, ha csúf rovart lát, vagy ha kísértetekről hall beszélni. Mint csaknem minden, ami Bizánc korából való, ez is bizarr; még ennél is több. Másutt is van kolostor; a Meteórától nem messze van Athos, s ennek jellege egészen keleti. Kis-Ázsiában is van elég. Tibetben egész kolostorvárosok vannak. De sehol a földön nincs meg ez a kihívó felülemelkedés s ez az arcátlan elvonulás. Ami különösen akkor tűnik fel, ha az ember arra

gondol: nyugati és keleti kolostorokban éltek Bonaventurák, Abélard-ok, szentek, lámák, boddhiszátvák, de még soha senki sem hallott arról, hogy Meteóraban valami különleges, világmegváltó aszkézist üznek, sem arról, hogy a kolostorokból valaha is nagy szellem származott. Ez ismét Bizánc. Meteórát nem az a nagy aszkéta alkotta meg, aki szenvedélyesen letépte magát a világról, és kiégett oszlopok tetején hozzáférhetetlen helyet keresett; de a tömeges elvonuló szellem sem, amely az embereket ezrével űzte a magányba. A kolostorban félig meghülyült, koszos emberek laknak egy-két tanítvánnyal, akiknek vallásos gyakorlatai sokkal jobban hasonlítanak a pápuák babonáihoz, mint a kereszténységhez. És ezen felül még a legfontosabb: valószínűleg sohasem volt másként, száz évvel ezelőtt sem, ötszáz évvel ezelőtt sem, a kolostor alapításakor sem.

2.

Meteóra megértéséhez az első lépés az, aminek nem tudni miért, még senki sem szentelt különös figyelmet: a Balkán szelleme. Hogy ez Bizánccal valamilyen kapcsolatban áll, kétségtelen, talán nem is egyéb, mint provinciális bizantinizmus. Mindaz, amit Bizáncban alkottak — hallatlanul kifinomult, kényes, bonyolult életrend: példátlan képmutatás, magasrendű romlottság, ördögi ceremónia, kenetteljes züllöttség, esztelenül kegyetlen hatalom és aranyéhség — mindez lekerült olyan néprétegbe, amely még csak nem is volt barbár. Mert a népek a Balkánra nem akkor kerültek, amikor még olyan vadak voltak, mint a musztángok. Népcsonkok voltak ezek, szétrobbant népszilánkok, éspedig sajátságosan metsző élekkel bíró repeszdarabok, amelyek még ezer év alatt sem csiszolódtak le, s ezek a repeszdarabok máig sem tudtak egységes néppé összeforni. A világtörténet legférgesebb és legzüllöttebb életrendje ide került, ebbe a vegyes csöcselékebe, a néptöredékek e szemétdombjára. El kell gondolni, ha morálisan bármilyen előjelű, jó vagy rossz, de mindenképpen igen magas életrend ilyen gyülevész kezére jut, abból mi keletkezik. Az európai embert Afrika közepén kifosztják: útítaskáját kinyitják, az ezüstkanalat keresztüldugják az orrukon, a zsilettkészüléket láncra fűzve nyakukba akasztják, a villamos zseblámpát dárdájukra tűzik, az írógépet a falu közepén oszlopra

állítják és áldozatot mutatnak be neki. Ez Bizánc és a népfoszlányok viszonya. Ez: a Balkán. Csupa kétes, nehéz, romlott szokás, gondolat, eszme, csupa finom álnokság, szemfényvesztő hazugság, mézes árulás, csupa mellékösvény, hátsó gondolat, nyomorult ösztön rejtett álarcban, az emberi hitványságba veszte — mindez átvéve a népek rongyfoszlányaitól, átvéve és megbűvölve. A Balkán nem a magaskultúra és a barbárság egybeolvadása, mint amilyen az volt, hogy a vad görögök s a virágzó földközi-tengeri világ egyesült, vagy hogy a népvándorlás legtöbb népe és Róma találkozott. A tiszta vadság és a tiszta kultúra rokon végletek: ezért illenek össze és vonzzák egymást. Itt nem volt szó sem magaskultúráról, sem barbárokról. Amiről szó volt, az a földön páratlanul álló elaljasodási járvány állandósulása, amit bizantinizmusnak hívnak, és a történet szélviharaitól egy félsziget sarkába összesodort, csonka törzsek találkozása, valószínűleg azért, mert ezek is így vonzották egymást és így illettek össze.

3.

A XV. század közepén, amikor a mohamedánok Bizáncot elfoglalták, úgy látszott, hogy a görög császárság a földről mindörökre eltűnt. Minden ok megvolt rá, hogy úgy is legyen. Friss nép, egészséges uralmi és terjeszkedési ösztönrel, acélos puritán morállal, tüzes hadsereggel, saját fölényének öntudatával beült Bizáncba, és a Balkánt leigázta. A történetben elég példa volt már arra, hogy a hódítókból és a meghódítottakból egy nép és egy szellem alakult. Van is ebben valami természetes, hogy a friss nép az ottlakóktól sokat átvesz, de fordítva is, és a kölcsönhatásból megformálódik a harmadik. Gyakran a tökéletesebb. Ebben az esetben nem így történt. Száz év sem múlt el, és Bizánc szelleme hatását máris éreztette. Az állandósult elaljasodás a muzulmánsgot is kikezdte. A bizánci lópban az egész mohamedán birodalom kezdett elsüllyedni, anélkül, hogy saját erejéből Bizáncnak vagy a Balkánnak bármit is át tudott volna adni. A balkáni gyülevész azt az alkalmat, hogy most a muzulmánsg alatt szervesen összeforrva, egyetlen néppé legyen, elszalasztotta. A dolog persze nem volt véletlen. Egyrészt: Bizánc szelleme mindig inkább a felbomlást

tenyésztette, mint az összenövést; másrészt: összeforrhatnak egészes és ép néprészek, tagok, törzsek, de cafatok nem. A mohamedánság a Balkánon csődöt mondott, mint ahogy itt csődöt mondott volna Julius Caesar, Nagy Sándor, Nagy Károly, Hódító Vilmos, Attila, Augustus, Napóleon, az egyiptomiak, a rómaiak, a spanyolok, az angolok, külön-külön és együttvéve. Miért? Mert ez a feladat lehetetlen. A muzulmán világbirodalmi gondolat a Balkánnal nem bírt, s ezért belefulladt Bizáncba. Soha még olyan búzzal világhatalom nem rothadt meg, mint a mohamedán. De mi az, ami kikezdte és megfúrta és megőrölte és megmérgezte és megfertőzte és fojtogatta és ásta és szívtá? Csupa bizánci — erény: a tékozló és aljas fényűzés, a hitvány szolgaság, a képmutatás, az intrika, a címkórság, az árulás, a testvérgyilkosság, a névtelen feljelentések, a kevélység, a kegyencuralom, az álnok tudatlanság, a vesztegetés, az irigység, a ceremónia. S azóta a Balkánt új vonás gazdagítja: a bizánci elaljasodáson, a népforgácsok értelmetlen és zavaros szennyeskosarán kívül most már itt van a muzulmán világbirodalom holttestének végső maradványa is.

4.

Amikor az ember a kötékhágcson hatvan ölnyire felmászik, és a Meteóra-kolostor ajtaján az idióta suhanc mosdatlan, kócos feje kinéz, hogy ugyan milyen idegen meri megzavarni a ház oszlopszent-életét: ez az embernek eszébe kell jusson. És ha az ember a házba lép, kezdi megérteni mindennek a hátterét és alapját is. Minden úgynevezett kultúra, vagyis tömegesen megjelenő életforma, vagyis életrend, egyetlen alapvető egyéni magatartástól nyeri bélyegét. Ez az egy alapvető magatartás: a típus. *Typos*, görög szó, annyit jelent, mint a bélyeggel legelsőnek megjelölt. Ez az ősforma: ebből a fajtából az első és az eredeti.

A typost néha mozdulatáról, néha arcáról, néha alakjáról ismerni meg. Néha szagáról. Meteórában különös szag van. Nem éppen kriptá vagy halottasház szaga ez, bár ehhez hasonló. Mert nem halottak vannak itt, hanem olyan emberek, főképpen pedig olyan szellem, amely él és nem tud meghalni. Ott áll a halál kapujában, de nem tud bemenni. Swift a typost ismeri és *strulbdrugnak* hívja.

Olyan emberek ezek, akik százötven, kétszáz évesek; vakok, nincs foguk, nem hallanak, beszélni, járni nem tudnak, az alvás és az ébrenlét között félöntudatban imbolyognak tehetetlenül és nem tudnak meghalni. Egyetlen kívánságuk ez: teremő Isten engedd, hogy meghaljak. S élnek — borzalmas, elijesztő, kísértetéletet. Miért nem halnak meg? Miért nem tudnak meghalni? Swift nem beszél róla. A strulbdrug nem tudja magát szépen eltenni az útból, jöjjön az, ami nála több. A halál szerénység. Ahhoz, hogy az ember meg tudjon halni, fel kell ismernie a lépést, amely rajta keresztül vezet, esetleg rajta túl és feljebb. Szépen, nyugodtan, alázatosan el kell takarodni, nagylelkűen azt kell mondani: tessék, én a sorból most kiállok. A strulbdrugból ez a nagylelkű alázat, ez a fenséges szerénység hiányzik. Nem tud félreállni, csak hülyén könyörög istenének. A halált az ember nem kapja ingyen: meghalni jól és szépen érdem, erény, kitüntetés. A szerencsétlen csak kéri a halált, de nem tud térdre ereszkedni és erőt kérni a belátásra, hogy önmaga tökéletlenségét megengedjék neki. Mert hát hogyan is van? Ő az emberiség csúcsa? Nagyobbat már igazán nem lehet alkotni? Ő az emberek embere? Ő a világ célja? Hogyan merészel hát itt maradni annak tudatában, hogy van valami rajta túl is, világosabb, magasabb, szebb? Miért nem kotródik el és nyit utat? Persze! Hiszen azért strulbdrug! Ezért nem tud meghalni, mert nem tudja belátni, ezért él nyolcszáz esztendeig, és csak egyet motyog: meghalni, meghalni!

A Meteórában strulbdrug-szag van. Olyan emberek élnek itt olyan szellemben, amely nem tud elmenni. Most már kezd világossá válni, hogy miért építették ezeket a kolostorokat. Ezért. Azok építették, akik a halált kérték, hogy megszerezzék az életből való kilépés engedélyét, hogy meg tudjanak halni.

5.

Van egy pont, amelyen a meghalni képtelen démonikus Én úgy segít magán, hogy gyilkost provokál. Önmaga csak élni tud, meghalni nem, és nem tudja, hogy élni csak halva lehet. Nem tudja, milyen út vezet a szerénységhez, hogy félreálljon, s ezért kénytelen magát megöletni. Ez történt Bizánccal. A démonikus Én typosával.

Kihívta a mohamedánságot, hogy az megölje. A muzulmánok azonban azt hitték, hogy valakit úgy kell megölni, hogy ledöfik. Nem tudták, hogy ölni sokkal nehezebb, mint mészárolni. Ölni úgy kell, hogy fel kell falni és felszívni és megemészteni. Erről a mohamedánoknak sejtelmük sem volt. S ezért Bizánc megbosszulta magát gyilkosán: a muzulmánásgot ő szívtá fel és emészttette meg.

Az emberi életben ez az eset nem olyan ritka. Az Énben való vak hit provokáló formája rendesen a mértéket vesztett fösvényben és természetesen ellentétében: a tékozlóban van meg. Az ember mindkét esetben ugyanazt akarja megőrizni, ugyanazt a megőrizni tilos valamit, csak más módszerrel. A fösvény úgy, hogy elrejtí még önmaga előtt is; ez az a rongyos, akinek szalmazsákjában tízezer aranyat találnak, miután a utcasarkon leütötték. A tékozló úgy, hogy még barátait, testvéreit, szüleit is kifosztja, s azoknak vagyonát is szétszórja, mielőtt az előhívott valaki lepuffantja vagy megfojtja. Csak két különböző lehetőség annak megőrzésére, amit nem szabad megtartani: az Én. A fösvény zsákjában őrizi, a tékozló azt hiszi, benne van. Ezért a fösvény vigyáz, a tékozló pazarol: a fösvény az extravertált tékozló, a tékozló az introvertált fösvény. Semmi sem közönségesebb, mint hogy a fösvény befelé fordul és elkezd tékozolni, vagy a tékozló kifelé fordul és elkezd a garast az élére rakni. Mindkettő vak, bűnös, szerencsétlen, gonosz és buta Én-hit.

Ami természetesen a legnagyobb mértékben kihívó. Az az ellenszenv, amivel az ember a fösvényt vagy a tékozlót nézi, nagyon is indokolt. Felháborító, hogy valaki Énjének azt a jelentőséget tulajdonítsa, amelyet csak akkor nyerhet el, ha éppen feladja. Én csak akkor van, ha nincs, és akkor nincs, ha van. De normális ember az ilyesmin csak bosszankodik. A gyilkos azonban az, aki Isten exponensének érzi magát, és azt gondolja: azért jött, hogy ítélkezzen. Ezért kerül aztán ítéletre. A zsupori vénasszonyok és az esztelenül pazarló demi-monde-ok közelében mindig ott van a lappangó gyilkos. Életükkel magukhoz vonzzák. És ha megfojtják őket vagy elvágják torkukat, nem történt semmi különös, illetve megtörtént az, amit idéztek.

Van határ, amelyen túl a meghalni nem tudó Én-hit már nem provokál gyilkost. Már nem képes reá. És ezen a helyen a legjobb új fogalmat bevezetni. Ez az új fogalom: az *autoknirps*. Játékos szó,

mert az ember a legveszélyesebb dolgokhoz önkéntelenül és óvatosságból játékosan nyúl. Köztudomású, hogy a fényképezőgépnek segédeszköze van, kicsiny, felhúzható rugó az egész, ennek segítségével a gép maga sűti el magát. Úgy hívják, hogy *autoknips*. A *knips* helyett azonban itt *knirps* van, amely németül összetöporódott, kicsiny, görcsös manót, torz apró törpét jelent. Az autoknirps tehát az az ember, aki magát összezsugorítja és öntörpésíti, vagy megmanósítja, mindenesetre olyan kicsiny helyre húzza magát össze, amilyen kicsire csak lehet: egy szobába vagy egy szalmazsákra, vagy egy kőoszlop tetejére, vagy egy Meteóra-sziklára.

Élni annyi, mint helyet foglalni, kitágulni, tért hódítani. Úgy mondják ezt, hogy nőni. Mindig nagyobbak lenni. Az élet szüntelen terjeszkedés. Különösen, ha az ember az anyagban már nem nőhet, nő a szellemben és a lélekben: a láthatatlanban. Mint a tűz. Amíg elég.

Az autoknirps Én-hite tudja ezt. Ezért gnómosítja magát. Összetöporodik, hogy a szellem emésztő tüzét elkerülje, kicsinyke-kicsiny helyre görbíti bele magát, hogy Énjét az elégedés elől megmentse. Meg is menti. Az autoknirps nemcsak meg akar szökni, hanem meg is szökik. Ezt az életrendet a mese úgy ismeri, hogy ez a törpe. Merőben természeti lény, aki a szellem alól magát kivonta, erdőben él, rejtve, zártan, mohos kövek között vagy fák lombjában, félhomályban, elbújik, nehogy érintkeznie kelljen és az idegen meglássa. Az idegen a szellem, amely Énjét fenyegeti. Hallatlan kort ért el. A mese tudja, hogy ezeréves törpék nem is nagyon ritkák. Vannak közöttük, akik majdnem halhatatlanok. Szakálluk a földig ér, ráncosak, torzak, gombát és gyökeret esznek, és barlangban laknak. Éjszaka rikácsolnak és táncolnak: Én vagyok Én — ez a tánc értelme. Olyanok, mint a múmiák: száradtak, soványak és ijesztően öregek. Nem halnak meg. Sötétek, barátságtalanok és mogorvák. Igaz, hogy nem is nőttek meg, de az nem baj. Fontos, hogy élnek. Fontos mindig az, hogy Én vagyok Én. Az se baj, hogy miképpen, hogy nem különbek, mint a gomba vagy a haraszt, ahol rejtőznek. De vannak. Csúnyák? Nem kaptak semmit? Se szerelmet, se kalandot, se tudást, se harcot, se fényt? — nem baj! A fontos az, hogy vannak és: Én vagyok Én. Görcsben élnek, traumatikusan szorongatják önmagukat magukhoz: megmaradni, megmaradni.

Tessék — mondja erre a Hatalom —, maradj meg, és lásd, mire jutsz magaddal! Mire jut? Törpe.

Az autoknirps már gyilkost se provokál. A törpéket nem ölik meg. A gyilkos se törődik vele, sokkal több előkelőség van benne, semhogy ilyen lényekkel vesződjék. Ugorjon a kútba vagy vágja fel az ereit. A törpe nem piszkálja a gyilkos botor bíraskodásösztönét. Mert az ember a gyilkost csak akkor érti meg teljesen, ha tudja, hogy „jót” tesz. A fősvényt, a tékozlót megöli, mert itt lehet: jó. Hiszen az segítségül hívja. Az autoknirps nem hív senkit és semmit, és nincs szüksége se jóra, se rosszra. Én vagyok Én. Nem kell neki más, csak önmaga, s megtalálta azt a módot, amellyel megszerezheti és megőrizheti: az Én-görcsöt. Mindent elvesztett? Igen. De a kincs megmaradt. Nem veszi hasznát, de nem is akarja. A haszon veszélyes valami, elcsábít, kicsal a szabad terekre, valamilyen sorsba. Éppen ez az, amitől óvakodik. Nem kell sors. Az Én kell. Csak őrzi kincsét. Ezért mondja a mese, hogy a törpe legtöbbször nagy elásott láda drágakövet és aranyat vigyáz. Ott van a föld alatt, senki se költi se borra, se házra, se tarka ruhára, se kenyérre. Csak van. A törpe elásta magát, s nem találja meg senki.

6.

Én vagyok Én — mondja Meteóra. Nem különös? Kolostort épít Istent kérni, hogy Én-görcséből feloldja. Homoiopata: öntörpítéssel gyógyítja Én-görcsét, vagyis saját Énjének törpeségét azzal akarja áthidalni, hogy önmagát bezárja önmagába, felviszi az oszlopra és ott lecsukja. Autoknirpszé válik, mivel megakart szabadulni önmagától. Tiszta örület ez, ha nem lenne ugyanakkor veszélyes betegség; betegség lenne, ha nem lenne ugyanakkor végzetes átok; átok lenne, ha nem lenne az ok, az eredet és a forrás: az Én. S ez a sátáni kör: Énből Énbe — így járnak a törpék körtáncot az éjféli erdőben, kibújnak azért, hogy visszatérjenek, és saját hajukba kapaszkodnak. A törpék egyetlen játéka: fatörzs körül futni, olyan gyorsan, hogy saját hátukat elérjék. Ez a Meteóra-játék.

Meteóra nem Szent Ferenc kolostora és nem tibeti kolostor. Ott is aszkézis folyik, mint itt, de ez nem a feladás, hanem a megmaradás

aszkézise: megszerezni a tudást, kínokon, gyötrődéseken, böjtön, korbácson át, megszerezni a tudást, hogyan lehet megmaradni. Így maradt meg itt Bizánc, az Én-görcsbe fulladt halálfélelem, és itt áporodik és romlik ezer éve a fülledt, sivár kolostorokban. Meteóra az Én börtöne, az Éné, aki magát a világból kivonja, és nem vesz részt benne, és nem akar sorsot, nem akar semmit, csak az Ént. Megkapta: a múmiát, a szellőzetlen koszt, ami a kolostorokban halmozódik már több száz éve a szerencsétlen és átkozott Én börtönében. Aki csak magával gondol, az Meteórában él, oszlop tetején, bebalzsamozva, és szegény, nem tud meghalni.

A siheder, aki az ajtót kinyitja, és az olvasót pergető, szakállas remete, aki a belső szobában már hatszáz vagy hány éve imádkozik, tudja ezt. Sokkal jobban tudja, mint az eszével és a tudatával. Ha kinéz az ablakon, nem lát mást, mint szürkésárga homokkövet és szakadékokat. Olyan ez, mint az alvilág egy tája. A forráság pokoli. Egy vödör víz áll a sarokban, de már szaga van.

Mit csinálnak egész nap? Vigyáznak önmagukra. Még éjszaka is. Talán aludni sem mernek, és álmuk egész biztosan nincs. Elcsábítaná őket, esetleg arra, hogy egy asszonyra nézzenek, esetleg arra, hogy egyet füttyentsenek, talán, hogy megfürödjenek, vagy hogy egy pohár bort igyanak. Talán, hogy egyszer végre igazán imádkozzanak.

Az egyedüli kolostor, amely azért épült, hogy az ember még Isten elől is elrejtőzzék. Strulbdrug-szag, a meghalni nem tudó ember szaga, aki fősvény módjára fősvény önmagára, és az egész világot eltékozolva a semmibe szórja. Elkerülte háború, elkerülte járvány, hódítás, haramia, nem kellett se martalócnak, se pestisnek, se töröknek. A törpe nem hív gyilkost. Ül és imádkozik önmagához az oszlop tetején, szürke köveken, bezárva és meghülyülve. S ha valaki megkérdezné, miért teszi, legfeljebb vállat vonna, kinézne az ablakon a kopár kövekre, s lassan azt mondaná: az egész Föld Meteóra.

Milarepa

1.

A világ két magasföldje, Peru és Tibet között látszólag semmi rokonság nincs. A dél-amerikai felföldet indiánok lakják; az ázsiai mongolok. Az még csaknem egészében a kőkorszakban él; ennek műveltsége sokezer éves. Peruban szabadon fosztogattak, előbb az inkák, aztán a spanyolok, s most az amerikaiak; Tibet lezárt földjére idegen még ma is alig léphet.

Hasonlóság mégis van. A magassal rendesen a világos képzelete jár együtt. De Peru és Tibet között a hasonlóság nem az, hogy mindkettő magas, de sötét. Olyan magas és olyan sötét, mint az Orion titáni csillagképe. Még az sem hasonlóság, hogy e felföldeken lakó népek titkát senki sem tudta megfejteni. S még az sem, hogy Peru és Tibet, ha a többi nép közé bevinnék is, és a világ földjeibe szőnék, mindig egyedül maradna, magányos, távoli és lezárt.

Az a félelmetes nyugalom, az az orioni sötét magasság, amit Peru és Tibet szelleme áraszt, az ember számára határ. A magány, a távolság, a sötétség, a lezártág olyan határa, amelyen túl ember emberi lénye épségben tartásának feláldozása nélkül nem léphet. Ezen a határon túl is van valami, de az már nem ember. Peru is, Tibet is határbirodalom. A különbség az, hogy Peru lefelé, Tibet felfelé. Ha az ember a perui indiánból még egy lépést tesz, megszűnik ember lenni; ha a tibeti mongolból még egy lépést tesz, megszűnik ember lenni.

S ezért mindkettő mágikus föld és a mágusok földje. Csak a föld természete szerint más a mágia természete. A határ mágikus hely. Jaj annak, aki az innent és a túlnant eltéveszti. Ha a mágikus határt tilos helyen sérti meg, magára idézi a határ szellemét, a Hatalmas

Urát, aki a sértést eddig még senkinek sem bocsátotta meg. Egy cseppel több Peruból, és az ember átlépi a határt lefelé, feloldódik és megsemmisül az emberalatti létben; egy cseppel több Tibetből, és az ember átlépi a határt felfelé, s feloldódik és megsemmisül az emberfölötti létben. A perui és tibeti mágusok jól tudták ezt. Ezért sehol a földön szigorúbb rend, egyhangúbb és kegyetlenebb törvény, merevebb és keményebb fegyelem nem volt, mint az inkák és a lámák birodalmában. Az emberiség egyéb része sohasem értette, miért e gyilkos, konok és sivár rend halálos uralma. Ezért. Ha nem lett volna, óvatlan pillantban a mágikus határon átszédült volna egy, aztán még egy, aztán tíz, aztán ötven ember, aztán az egész nép, és megsemmisült volna. A perui lemerült volna a lét alá, a tibeti elpárolgott volna a lét fölött. Ahol már nincs lét, ahol nincs semmi.

Sem Perunak, sem Tibetnek nincs története. Mindkét hely a téren és időn kívül álló szellem területe. Amit az időben éltek, az mindig ugyanaz és egy: határon állani és azt őrizni. Az emberek itt más nép számára csaknem olyan idegenek, mint a holdlakók. Az élet, amit élnek, sohasem változik, örök időktől fogva egyforma és azonos. És ez az élet minden más néptől különbözik. Van föld, ahol az idő gyors, ilyen Észak-Amerika. Van föld, ahol simán száll, ilyen a Földközi-tenger világa. Van ahol lassú, ilyen az orosz steppe vagy az arab sivatag. Van föld, ahol az idő áll, ilyen Peru és Tibet. De nem úgy áll, mint a levegő szélsékségekben vagy a szív a halottban. Úgy áll, mint az üres térben egy irtózatosszék. Mondják, hogy van egy csillag, a Sirius Béta, ahol az anyag állítólag összetört. Így: összetört. Minden atom romokban hever, mozdulatlanul, leroskadva, holtan. Így tört össze az idő Peru és Tibet fölött.

2.

Alexandra David-Neel különös hölgy. Mint olyan soknak, neki sem volt elég, amit Európa vallásban adni tudott, és nem volt sem türelme, sem hite a hiányzó többet megkeresni. Inkább az északi buddhizmusba merült, és sok évet töltött azzal, hogy meggyőzze magát: nyugatra tévedt keleti lélek inkarnációja. De az újabb időben van elég nála sajátságosabb vallásos eset is. A rendkívüli az,

hogy Alexandra David-Neel keletre utazott, a tibeti nyelvet megtanulta, többször, néha igen veszedelmes körülmények között átment Tibetbe, felvétette magát az északi buddhista egyházba, és beavattatta magát e vallás misztériumaiba. Utazásairól és tapasztalatairól több könyvet írt, és vannak, akik azt tartják, hogy e művek eddig nem sejtett világot nyitnak meg.

Lehet. A könyvek tényleg hátborzongatóan érdekesek. David-Neel asszony a tibeti vallásról ír, és azt mondja, hogy európai embernek sejtelve sincs arról, egy ilyen tibeti vallásos emberben és emberrel mi történik akkor, ha elhagyatott hegységben esetleg hónapokat tölt el szótlanul. Talán több száz napja egyedül, barlangban vagy sziklakunyhóban, gonoszul kopasz kövek között, életigényeit olyan mértékben lefokozva, hogy ez számunkra egyszerűen öngyilkosság. De az ilyen magányos remete olyan, minden emberi képzeletet meghaladóan vad és elszánt belső vállalkozásba fogott, hogy már maga az is csoda, ha az egészet ép elmével megússza. David-Neel asszony azt mondja, hogy ezek az emberek belső sportsmanek.

Biztosan téved. Sportról itt szó sem lehet. Kaland ez — még több. Hasonló vérmérsékletű ember egyszer önmagát banditának nevezte. Belső bandita. Ugyanaz a kalandéhes, csak az életveszélyek fenyegető feszültségében élni tudó, mindenre elszánt és semmitől vissza nem rettenő, elvetemült, vakmerő egzisztencia, aki az útonálló briganti, csak nem kifelé, hanem befelé.

A belső fegyelmezés módszerét keleten jógának hívják. A jóga hazája India. De a hindu jóga-módszerek csak módszerek, hogy az ember általuk magasabb szellemi fokot érjen el. S e módszer, ha számunkra lehetetlen is, elképzelhető, hogy emberileg végrehajtható. Ez még lehet sport is. A tibeti jóga nem az. A sport abban a pillanatban megszűnik, amikor valaki az életét kockára teszi. Az olimpiai játékos sportsman volt, Achilleus azonban már nem az. Miért? Mert cttmaradt. A hindu jóga lehet sport, mert a szellem erejét próbálja ki a test fölött, a tibeti jóga nem sport, mert ez olyan öninkvizíció, hogy igazán nem tudni, mikor győz, ha sikerül belepusztulnia, vagy ha sikerül magát elpusztítania.

Tibet nagy szektájának a Kargyüpanak ősidőkben négy hatalmas szentje volt: Tilopa, Naropa, Marpa és Milarepa. Kazi Dawa-Samdupnak, az angolul tökéletesen író tibeti lámának köszönhetjük, hogy Milarepa életrajza európai nyelven megjelent. Ha valahol, hát ebben a műben az ember tudomást szerez Tibet határhelyzetéről. Milarepa még életben volt, de már alig volt ember. Mintha már túl lett volna rajta. És ha valahol, ebben a műben az ember tudomást szerez a tibeti szentek belső kalózságáról. Ez a konok megszállottság példátlanul áll. Európa illet még gonosztevőben sem tudott alkotni.

Milarepa jódomú kereskedő fia volt. Apja korán meghalt, és nevelését nagybátyja vette át. A rokon azonban a család vagyonát elvette, Milarepát szolga módra dolgoztatta és éhezettette. Az anya rávette a fiút, hogy tanulja meg a fekete tudományt, és a rokont pusztítsa el. Milarepa meg is tette, a fekete mágiát kitanulta, vihart támasztott, amely a nagybácsi házát lerombolta és a benne levőket megölte. Akkor Milarepa még suhanc volt.

Így ismerkedett meg a magasabb tudással. Így jutott érintkezésbe az emberfölötti határával. Milarepa a fekete tudással nem elégedett meg. Mestert keresett, s végül ráakadt Marpára, a Nagy Fordítóra, aki megjárta Indiát és a Mahajána könyveit tibeti nyelvre fordította. Az életrajz megírja, hogy Marpának megjelent mestere, Naropa: ez figyelmeztette, hogy Milarepa rendkívüli lény, és minden tudását reábizhatja. Tévedés lenne azt hinni, hogy Naropa a Nagy Fordító álmában jelent meg. Naropa is a határ embere volt. A beavatottak tudták, hogy a halál küszöbét élve lépte át. Hosszú és megfeszített gyakorlattal átlényegítette magát — szellemmé tette magát —, az emberi testből tudatosan a szellemtestbe költözött. És Naropa, bár meghalt, bármikor visszatérhetett, ha akart, földi alakjába. Marpa engedelmeskedett, magához fogadta a siheder Milarepát, és elkezdte tanítani a titkos tudásra.

Európa az ilyen elevenen való átköltözésről tud: Illés próféta tüzes szekéren való elnyargalását mindenki ismeri. Tűz formájában hagyta el a földet. Tibetben az ilyesmi nem ritkaság. Milarepa is meg tudta tenni később, hogy tűzzé vált. Minden elem alakját magára tudta venni. Mágus lett. Mi a mágia? Leereszkedni arra a helyre,

ahol minden egy, s erről a helyről cselekedni. A mágus tűzzé válik, vízzé, levegővé, démonná, vihart támaszt, szép időt, vizet fakaszt a sivatagban, aranyat facsar a homokból. Már nem ember. Hatalom. Túllépett az emberi léten — átment a határon. Azon a helyen, ahol áll: tűz, víz, homok, levegő, minden — Egy.

Milarepa Marpa tanítványa lett. Aki azt hiszi, hogy ez olyan európai tanítványság: könyveket tanulni, feladatokat és dolgozatokat készíteni, alaposan elvétí. Marpa a fiúval négy házat építtetett, de mind a négyet újra olyan tökéletesen leromboltatta, hogy még a köveket is ugyanarra a helyre kellett visszavinnie, ahonnan kibányásztta. A fiúnak fekete tudományaért kellett vezekelnie. Mi ez a fekete tudomány? Fekete mágia? És mi ez? A természetfölötti erők felhasználása önző célra. Fekete mágus az, aki képességeit a maga hasznára fordítja. Ezzel a természetfölöttit, de magát a természetet is beszennyezi. Milarepának bűnhődnie kellett. Keserves éveket töltött mesterénél, aki oly kegyetlen volt hozzá, mint az alvilág bírása. Végül a Nagy Fordító a tanítványt a nagy titokba beavatta és egész tudását neki átadta.

Milarepa a Dragkar-Taso-barlangba vonult. Az életrajz elmondja, hány évet töltött ott egyedül, de az embernek nincs kedve megszámolni. Harminc-negyven év lehetett, de az is lehet, hogy negyvenöt. Lerongyolódott, s végül már csak egy darab foszlott zsákba öltözött. Mit evett? Csalánt. Semmi egyebet, mint csalánt. Ott szedte a barlang mellett, a kövek között, megfőzte és azt ette. Az istenért, de a hideg! — hiszen Tibetben hosszú a tél, és hónapokig tíz-húsz fok hideg van. Ki lehet ezt bírni fűtetlen sziklabarlangban egy szál rongyos zsákban? És ha az ember nem eszik mást, csak csalánt? Ilyesmire a beavatott tibeti csak mosolyog. A jóga mestere ismeri az életerőknek olyan módon való fegyelmezését, amely képessé teszi az embert a legnagyobb hideg elviselésére is. Hogyan? Az úgynevezett belső meleggel. A tibetiek *tumónak* hívják. Olyasfajta eljárást alkalmaznak, amely az emberi lény melegét valósággal felraktározza, az ilyen hőinflációt, az ilyen folyton égő belső kályhát meg lehet szerezni azzal a gyakorlattal, ami a jóga. A mű nem egyszerű. Mágia ez is. A mágus hidegből meleget varázsol, a csalánból húst, a fagyból forróságot. De Milarepa, amikor a barlangban élt, már nem ezt tette, ez ismét fekete mágia lett volna, hatalmát és tudását saját előnyére használta volna fel: elviselhetővé

tette volna életét. Amiről most már nála szó volt: átélni és elviselni azt, ami van — átélni és végigszenvedni. Húszfokos hidegben, jeges szélviharban Milarepa ott ül barlangjában, minden ruházata egy kopott és lyukas zsák. Néha vadász vagy rabló téved arra, de rémülten menekül. Azt hiszi, „bhuta” — a hegy gonosz szelleme. Húsz éve nem vágta le a haját, szakállát, nem mosdott és nem evett mást, mint csalánt. Szennyes, sovány, szeme égő vörös, arca barázdás és megkínzott. Barlangjában ül és medítál.

Milarepa a tökéletes Buddha-fokot egyetlen életben akarta elérni. Egyetlen emberi életben akarta megélni, és akarta magára venni a lét egész szenvedését. Nem akart többet visszatérni ide a földre szenvedőnek. Át akart menni az örök nyugalomba, a tiszta létbe. Amikor, talán magányának harmincadik évében, húga, tudomást szerezve arról, hogy ott él, fölkereste, rá akarta venni, hogy térjen vissza az emberek közé. Milarepa azt válaszolta: Nem megyek, a lét minden borzalmát átéltem már, állati, növényi, ásványi, démoni, túlvilági irtózatokat, de még van három Loka — a pokolnak három alsó köre —, amit nem éltem át. Ahhoz, hogy az örök nyugalmat megszerezsem, ezt a három kört is magamra kell vennem és át kell élnem.

Mikor Milarepa barlangjában a lét minden szenvedését kimerítette, méltó lett arra, hogy ne kelljen többé újraszületnie, és átléphetett a határon túlra. Egyszerre csak úgy érezte: olyan erőre tett szert, amely árnyékszerűvé tudja tenni, légiessé és anyagtalanná. A levegőbe tudott emelkedni és tudott repülni. Álmában az egész világegyetemet be tudta járni. Saját személyét meg tudta kétszerezni és százszorozni, és minden személynek ugyanolyan emberfölköti képességei voltak, mint neki. Fel tudott szállni az égbe az istenekhez, és meg tudta hallgatni azok tanítását. Testét tűzzé tudta változtatni és vízzé.

Milarepa úgy halt meg, hogy megmérgezték. Tudta, hogy mérget evett, és nem került volna különös erőfeszítésébe, hogy azt hatástalanná tegye. Mágus volt. De ez ismét fekete tudomány lett volna, képességeit a maga érdekében használta volna fel. Meghalt, és amikor elköltözött, az égen csodálatos fények közepett fogadására az istenek és istennők mind megjelentek.

Az északi buddhizmus legtitkosabb misztériuma: a *csöd*. Ha az ember a misztérium külsőségeit, varázsszavait olvassa, a róla készült fényképeket nézi, azt kell kérdeznie: ugyan miben különbözik ez a merőben szellemi, kétségtelenül hallatlan magasrendű beavatási szertartás a kannibalizmustól? Miben különbözik ez a felzaklatott és megdühített öngyilkos-ösztön-örjögés az indián kinzócölöptől? Dél-Amerika indiánjainak van egy szertartása: a falu külön erre az ünnepre készített részegítő itallal leissza magát és táncolni kezd, táncol éjjel, nappal, egy nap, két nap, aki elfárad, újra iszik és táncol tovább. Az ötödik napon már csak a legerősebb néhány férfi táncol. Akkor megjelenik az „ördög”, a varázsló, segédeivel. Az ördögök elkezdik a táncolókat kókuszrostból készült ostorral verni. Aki jajsztót ejt, kilép, szégyen reá. Mikor a táncolókról már cafatokban szakad a hús, átveszik a korbácsot és ők verik az ördögöket, amíg azokról is csurog a vér. Majd ismét az ördögök és a táncolók. Végül az egész törzsből senki se marad épen: ájultan és részegen alusznak, seblázban, eszméletüket veszve.

A csöd ilyen szertartás, de itt bor, tánc, ördög, korbács, mind belül, egyetlen emberben zajlik le. Ez a tibeti módszer: minden bent van — ez a belső mágia, a belső kalózság. A Nagy Láma ott áll, és arra, akit beavat, az ígéket ráolvassa. Rászabadítja a démonokat. S a belső erő, amely meleget tud teremteni, amely a csalánból húst tud csinálni, az életre tudja kelteni a tudat által elgondolt démonokat úgy, hogy azok, mint Dél-Amerika ördögei, ténylegesen megrohanják a beavatásra várót. Ott ül, és érzi magán a démon karmait. Fel kell ajánlania szemét, orrát, fülét, száját, gyomrát, szívét, le kell mondania érzéseiről, gondolatairól, emlékeiről — le kell vetkőznie magáról mindent, amihez a mulandóság kételye fér. Borzalmas imákat kell mondania, amelyekben azért könyörög, hogy a sivatagban egyedül ülhessen, és a keselyűk cafatonként téphessék le csontjáról a húst. Hogy elmúljon minden, ami mulandó, és megmaradjon az, amit sem keselyű, sem démon nem tud megölni: az Örök Szellem Én.

— A görögök Dionysos-ünnepe sem volt más. Olyan volt, mint az indiánok táncoló korbács-misztériuma. A csöd egy neme. A dühöngő asszonyok állatokat téptek szét; megölték Orpheust, fejét

leszakították és a folyóba dobták. A csöd kettőt jelent: az egyik minden vallásban megvan, letépi magát a mulandóról, lekorbácsolja a földi anyagot, keresztre feszíti a halálnak szánt mulandó emberit, az Ént. A másik sehol nincs meg, egyedül Tibetben és Peruban: kísérletet tesz arra, hogy a tudat egész világosságát megőrizve, az egész irtózatossá metamorfózist látva és magára véve, a Legnagyobb Határt tudatosan lépje át. A csöd a Határ Urának kiengesztelése. Feláldozza neki a földi Ént. A vámot lefizeti, s ekkor az Úr átereszti. Ez az egyedüli vámpénz, amit a Határ Ura elfogad: a mulandó Én. A csöd a határ átlépése, a tudatos meghalás. A halált az ember tudatának egész világosságával magára veszi. Nem ájul bele, nem roskad, nem menekül, nem szűkül és nem üvölt. A tudat tisztá marad, mint a tükör, és meg se rezzen, amikor átlép: ez a csöd.

És minden fontos itt: a marcangolás, a vám lefizetése, a küszöb átlépése, fontos az, ami történik, aki csinálja, az ördög, a kannibál, a kalóz, a mágus, a bandita, fontos, hogy ez a misztériummérkőzés az ördögökkel, a démonokkal, hogy tudatos, hogy bestiális, szent és magas. De a legfontosabb, hogy a beavatott ott ül a Nagy Láma előtt félig behunyt szemmel, már nincs oly borzalom, ami megremegetné, nincs gyönyör, amely megszádítaná, elszenvedett minden ostorcsapást, megkorbácsolta napfény, veszteség, mámor, hírnév, munka, verejték, szerelem, s neki ebből az egészből már nem kell semmi és senki, és az egész emberi léten túl van, és átlépett a határvonalon.

5.

Nyári éjjel a tengeri hajó fedélzetén, ha az ember plédjén hanyatt fekvé hever, a csillagos eget nézi. Öt bolygó van fenn: keleten a Hold, a tetőn a Saturnus, a Mars, a Jupiter, nyugaton a Venus. Az emberek a bolygók természetét régen ismerik. Tudják, hogy a Mars a viszály és a nyers erő jelképe, Jupiter a jóindulatú hatalomé, Venus az ellentéteket összekapcsoló érzéseké. A tudomány ezeken a jelképeken mosolyog, de hiába teszi. A tudomány el fog múlni, s e jelképek megmaradnak. Miért? — mert igazak. De a kérdés ma éjszaka nem ez. A hajó a sötét tengeren úszik. A fedélzet üres. A part már eltűnt. Vajon milyennek látja a Földet amonnan? Ezt a mi Földünket, azt, ahol élünk, vajon mi a mi jelképünk odaát, és mi a nevünk a Marson, a Venuson és a Jupiteren?

A Föld színe kívülről biztosan vörös. Nem olyan, mint a Saturnusé, mint a szűrő szem. Nem olyan, mint a Venusé, aranyos és rózsaszínű és szelíden fényes. Nem olyan mint a Marsé, füstös, mint a lobogó fáklya fénye. A Föld színe rubinvörös, mint a frissen ontott vér, keserűen és megkínzottan vörös, korbácsütés-vörös, jóga-vörös, Dionysos-vörös. Buddha tanította, hogy minden szenvedés. Az indiánok félholtra korbácsolják egymást. A dervisek késekkel vagdalják fejüket. Milarepa fagyos kőbarlangban negyven évig csalánon élt. A kannibálok megsütik és felfalják egymást. Dionysost szétépték a titánok úgy, hogy Zeus tagonként szedte össze. És nincs a földnek embere, népe, törzse, vallása, amely ne tudna arról, hogy a lét szenvedés, hogy marcangolnak bennünket ismeretlen erők, hogy tépjük egymást mi, gyűlölettel, háborúval, irigységgel, folyik a vér az indiánok testéből, Dionysos tagjaiból. Mindenki tud a kínzócölöpről, a jógáról és a Dionysos-misztériumokról, legyen az ausztráliai, pápua, néger, eszkimó, görög, indián, japán, patagón. Csak egy Isten él itt a földön, a Föld Istene — a vérző Isten — a Szenvedő Isten — *der leidende Gott* — *Dionysos der Gekreuzigte* — ő Nietzsche, Nietzsche, hát te mindent tudtál?

Mi nem hozunk más bolygóknak jóindulatú hatalmat, mint nekünk a Jupiter, viszályt, mint a Mars, egyesülést, mint a Venus. Amit mi adunk nekik: a Szenvedő Isten. Ez a mi jelképünk. Így hívnak bennünket ott túl, s nevünket talán csak beavatottaknak szabad kiejteni, és misztériumok beszélnek annak az életnek rejtélyéről, amit mi élünk. Csöd? Jóga? Dionysos? Passzió? A Szenvedő Isten.

A földi élet, ha teljes és igaz, nem boldog, nem elégedett, nem polgári. És ha valaki boldogságot, elégedettséget, polgári kényelmet kíván, az éppen a lét teljességét veszti el. Igazi életünk a szenvedés. Ez a mi nemességünk. A mi hősiességünk. Ez a mi kozmikus méltóságunk. A Megfeszített Isten a Föld rangja a világegyetemben. Így és erről ismernek bennünket a csillagrokonok. Az tesz bennünket emberekké, hogy, amint Hérakleitos mondja, korbács-csal őriznek bennünket — *pan herpeton plégé nemetai*. Az tesz bennünket istenivé, ha tudatosan magunkra vállaljuk a keresztet,

Az ember a verejtékező vagy megsebzett állat láttán már régen szenved, amikor az még semmit sem tud róla. Lélegzete elakad, arca eltorzul. Az állat azt kérdezi: mi az? mi történt? mi fáj? Az ember azt mondja: a te verejtéked, a te sebed fáj — hát te nem tudsz róla semmit? Mire az állat: nem tudok.

Az ember a szenvedésre legérzékenyebb lény, ahogy Nietzsche mondja. Keresi a sokszerű és minél gazdagabb szenvedést. És Nietzsche is azt tartja feladatának: új szenvedéseket teremteni önmagának és másnak, hogy méltóvá tegyem a legmagasabb életre. Az ember azon méri le, hogy ki mit és mennyit tud magára venni. Nietzsche tette a modern ember számára kétségtelenné, hogy a lét lényege a szenvedés. És az emberi nemesség: sorsomat úgy, ahogy van, magamra venni. *Amor fati*. Nietzsche az első európai keresztény.

Ma már tudjuk, hogy „érett éveibe jutott emberek közül senkit sem lehet komolyan venni, aki nem tudja és nem látja be: az élet szenvedés”. — „Sorsunk olyan félelmetes, hogy az ember teremő-erejének hasonlíthatatlanul nagyobb részét az emészti fel: maga elől ezt a sorsot elrejtse és sorsát elkerülje.” De az áztatás, a manőverek, a trükkök, a vég nélküli öncsalás és a rafinált önámítás mit sem ér. A szenvedés csak annál nagyobb. Tudatára kell ébredni, tökéletesen ébernek kell lenni, s így a sorsot magára kell venni. Az éber és tudatos szenvedésnek, az *amor fati*nak legmagasabb és legemberibb jelképe és istene: a Szenvedő Isten — a Megfeszített.

A szenvedés nem értelmetlen. Egyetlen szenvedő pillanat sincs önmagáért. És a magamra vevés nem azért történik, mert az ember már kéjjel szenved. Mert ha még „szeret szenvedni” — tulajdonképpen nem szenved. Még boldogságot akar. Még titán. S ebben az esetben a szenvedés felvétele mágia, amellyel csak boldogságot akar kicsiholni. A mágia pedig meg nem engedett és törvénytelen aktivitás: a titán lázadó erőfeszítése. Minden mágia tilos — egyet kivéve.

Keyserling azt mondja: a sors szenvedését nem azért veszem magamra, hogy az elviselést és a türelmet gyakoroljam. Ez csak negatívum lenne, csupán moralitás, mindössze csak erény. A szenvedést azért kell magamra vennem, mert az magasabbra

ösztokél. Ez a magasabb: a teljes lét. A Lét Egésze és Igazsága. Mert „csak, ami fáj, ragadja meg az embert, az ember egészét és a teljes embert”. Csak, aki a neki szánt részt maradéktalanul végigszenvedi, mint Milarepa, léphet az isteni létbe.

Keyserling az a gondolkozó, aki mindig ad ösztönzést, de a dolgokat nem gondolja végig. Észreveszi, hogy a szenvedés nem értelmetlen, s azt is, hogy az egyetlen emberi állapot, amely az ember teljes egészét ragadja meg. De hogy ezzel a lét teljességét éli át, ez a következtetés hamis. A szabadon magamra vett kereszten az emberben megszületik: az Utolsó Lélek.

A szenvedés tud lenni a leggyorsabb paripa, mondja Meister Eckehart: az isteni mén tud lenni, aki az emberrel a célhoz nyargal. A szenvedés isteni ménjén jut el az ember a leggyorsabban az Első Lélek titáni lényéből az óceáni sötétségeken át az Utolsó Lélek világosságába. A szenvedés tudatos vállalása, a kereszt magamra vétele, a sors állhatatos, meg nem tántorítható türelme is meg nem engedett mágia lenne, ha csak a lét teljességét érném el vele. De az Utolsó Lélekbe érek. Minden mágia tilos, mert mindegyik törvénytelenül varázsol. „Ó, ha a mágiát le tudnám vetni, ha el tudnék felejteni minden-minden varázsigét, Ó Világ! — ember tudnék lenni, s akkor érdemes lenne még élni.” Csak egy mágia szabad; nem az erőé, nem a csábításé, nem a tudásé, egyedül a szereteté. S az ember még a sors végtelen szenvedését is hiába veszi magára, és hiába vállalja a keresztet, ha ezt erőből, tudásból, meg nem engedett mágiából teszi. Csak szeretni szabad. Mert a szeretet az Utolsó Lélek.

Az Utolsó Lélek minden lélek között a legutolsó és legvégső. Ez a világ csúcsa és vége. Ez a hegytető. Ez a királyi szék: itt ül a Szeretet Csendes Királya. Még szenvedni is csak az ő nevében szabad. Az *amor fati* is csak ő igazolja — csak az ő szelleme ad engedélyt arra, hogy a keresztet magamra vehessem és hordhassam. Beleegyezése nélkül még a fájdalom, a bánat, a szomorúság, a részvét, a türelem is mind mágia, törvénytelen, meg nem engedett, amely tilosat akar, mert az Én-nek akar. Mindez lent van, mélyen, mélyen az Utolsó Lélek alatt, mert minden lélek középpontja az Én, egyedül az utolsóé: a Szeretet Szelleme.

Az Utolsó Lélek már nem tudja, mi az Én, annyira nem tudja, ahogy az Első Lélek nem ismeri a morált, a beszédet, a közösséget és

a szépséget. Ez még egészen lent, az óceáni mélységben él, tudattalanságban, titáni erővel küzd az egyetlenért, ami kell neki: a boldogságért. Az Utolsó Lélek elhagyott minden anyagot, minden tudást, akaratot, ösztönt, vágyat — túl természetén, közösségen, emberen, tudáson, már csak a szeretet ragyogásában él.

A szenvedést magamra szabad vennem, és tudatosan, türelemmel szabad viselnem, ha a Szeretet megengedi, és akkor az isteni mén elnyargal velem az Utolsó Lélek birodalmába.

Peru és Tibet, a két magasföld: határ. Mind a kettő rokon abban, hogy minden közvetítés nélkül, minden átmenet nélkül egymással szembeállítja az emberi sors két legnagyobb ellentétét: az Első és az Utolsó Lelket. Ez a vad véglet és feszültség: a titán és a Megfeszített — egymással szemben: ez Peru és Tibet.

A VII. szimfónia és a zene metafizikája

1.

Közhely, hogy Beethoven zenéje titáni. De igaz. És nem is azon múlik, hogy emberfölöttien nagy, inkább azon, hogy a világ-egyetemet kirabolta. A hangokat kicsalta rejtekükből, kitepte búvóhelyükről, erőszakosan letépte őket onnan, ahová nőttek, rendszeresen kiszívta őket, kiemelte őket a mélyből, ahová süllyedtek, kövekből, tengerből, földből, lélekből, csillagokból, alvilágból, szenvedélyesen, vadul, böszülten, kegyetlenül, kiolvasztotta őket, elbűvölte, kirántotta, előráncigálta őket. Ami még utána megmaradt, alig számít. Biztos, hogy a zene titáni; de az is biztos, hogy a sors is az. Mert amit tett, csak titán tehetett, s amit elszenvedett érte, csak titán szenvedhette. Meglakolt érte ez az összeszorított szájú, nagy koponyájú, magányos, modortalan szörnyeteg, megbűnhődött, amiért a világ minden hangját összerabolta. Csak a görögök ismerték volna fel, hogy mi történt, amikor megsiketült, s amikor ez a goromba félőrvült, megalázva, nem hallhatta többé, amit rabolt. Így lett, mint minden titán, Beethoven is, saját nagyságának áldozata, ő, aki vallásos zenéjében is úgy tisztelte isteneit, hogy szétmarcangolta őket, felláztatva ellenük az egész hangvilágot, és rájuk zúdította a hangok egész elementáris démoniáját. Igaz, hogy az istenek is kénytelenek voltak meghódolni előtte; ha zenét akarnak hallani, méltót, hozzájuk illőt, Beethovent kell hallgatniok. Mert a költészetben lehet vita: Homéros vagy Shakespeare, vagy a *Mahábhárata*, vagy más; a festészetben és a szobrászatban is; a zenében vita nincs. Senki Beethoven mellett meg nem állhat. De volt az egész létben egyetlen nyomorult, aki ebből a zenéből semmit sem hallhatott: maga Beethoven.

2.

A titán az a lény, akinek ereje isteni, de morálja nem az. Ezért nem ismeri a mértéket. És ezért a Nagy Renddel össze kell ütköznie és el kell buknia. Hiába van ereje, ha a mértéket átlépi. Ereje határtalan és kimeríthetetlen, és az erő nem tűr maga mellett és maga fölött senkit és semmit. A titán vétke a kevélység. Azt hiszi, hogy a lét erő dolga, erőé, tudásé, tehetségé, kitartásé, akaraté. Azt hiszi, hogy a világ zsákmány, és erővel meg kell hódítani.

Aztán éppen ez az erő válik benne gyengeséggé. Van valami, amit nem tud, s amire nem elég erős. Ez a valami az alázat. Mindenki, aki erejét emberfölöttivé fejleszti, azzal a veszéllyel játszik, hogy titánná lesz, vagyis a mértéket elveszti, önmagát teszi meg elsőnek, s így a kevélység bűnét követi el. Aki pedig kevély, az azt jelenti, hogy valamit nem tud és valamire nem képes és valamire nem elég erős. A mérték nélkül maradt emberfölötti erő démonikussá válik, s az ellen fordul, aki felhalmozta. S az emberen éppen az áll bosszút, amiről azt hitte, hogy a győzelemhez segíti. Az erőbe bukik bele. Folyton győz és győz és győz; csupa diadal és diadal. Közben nem veszi észre, hogy egy oldala üres, födetlen, gyenge, töredék, hiányos. Nincs ereje ahhoz, hogy megálljon és térdet hajtson. Nincs mértéke, nincs morálja, nincs vallása, nincs gyengesége és a gyengeséghez nincs ereje, nem tud hálás lenni; ezen az ürességen az ürbe kell buknia, ezen a hiányon semmivé kell válnia.

3.

A titán arról ismerhető meg, hogy ő maga kevély; és arról, hogy mellette van a szirén. A szirén a titán asszonyi fele és belső fele; ahogy a titán a szirén férfi fele és belső fele. Ami a titánnak az erő, az a szirénnek a bűbáj. De a kettő tulajdonképpen egy. Az a mód, ahogy az asszony a mértéket elveszti, és nem tud alázatos lenni, és önmagát asszonyfölöttivé teszi, hogy a zsákmányt elragadja s rajta uralkodjon: a bűbajos csábítás. Az a mód, ahogy a férfi a mértéket elveszti, és nem tud alázatos lenni, és önmagát emberfölöttivé teszi, hogy a zsákmányt elragadja s rajta uralkodjon: az erő. A bűbáj a nő ereje, ahogy az erő a férfi bűbája.

4.

A titáni és sziréni lét körét megvonni nem nehéz. Az Én mágiája ez, vagyis ezt az Ént, ezt az alakot, ezt a lényt, így ahogyan van, akarja emberfölöttivé tenni és átvarázsolni oda, ahol öröknek megmaradhat: a bűbáj és erő mágiája, hogy örök legyen ezzel az arccal, ezzel a hajjal, hanggal, ezzel a fejvel és ezekkel a karokkal és bőrrel és szemmel, ezekkel a gondolatokkal, képekkel, kívánságokkal és ösztönökkel: Így, ahogy most él, így akar örökké élni, változatlanul határtalan időkön át. Nem ismer a maga számára jobbat és többet, hiszen kevély, ez az Én így, ahogy van, méltó arra, hogy örökre megmaradjon: így akar boldog lenni és belépni oda, ahová „könny nem ér el soha”. Igényt támasztott a boldogságra, erre a tiszta, nyugodt, sűrű, olvadt és ragyogó létre, amiből minden izgalom eltűnt, ami a bizonytalanságon túlemelkedett, s amiből a mámor eloszlott.

Nem tudni ki volt előbb. De biztos, hogy amikor a titán megszületett, és a világot elkezdte kifosztani, az istenek elküldték a szirént. S amikor a titán a bűbájost meglátta, felkiáltott: itt van, ő az! Ha pedig a szirén volt az, és bűbájával a világot elkezdte csábítani, az Istenek elküldték a titánt. S amikor a szirén a hatalmasat meglátta, felkiáltott: itt van, ő az! Ezen a pillanaton mind a ketten megcsúsztak. A titán azt hitte, a boldogság a szirénnél van, a szirén azt hitte, hogy a titánnál. S azóta is hiszi és hiszi minden titán és szirén a mai napig, hogy a boldogság a másiknál van. És elfelejtették, amit akartak, elfelejtették az isteni öröklétet. Mágiájukat egymás felé fordították, egymást hódították és csábították, és teszik azóta is, és teszik ma is. Egymásra vetették magukat, és egymást tekintették zsákmánynak, és mind a kettő azt hitte, hogy a boldogságot a másik hozza neki. Az istenek pedig mosolyognak. Most itt marják és tépik és hódítják és bővölik és marcangolják egymást — a többiről pedig megfeledkeztek.

5.

— Aki Beethoven zenéjét hallgatja, első benyomása, hogy ez az ember nem írt örömmel. Aki valaha is nagy művet látott, hallott, olvasott, mindig az volt a benyomása, hogy az alkotó nem

teremtette örömmel. Ezen a helyen a kontárt és a mestert mindig meg lehet ismerni. A kontár a maga gyönyörűségére fest vagy ír, vagy énekel, és a fontos neki a festésben, az írásban, az énekben az élvezet. Önmagát teszi meg közönségnek, egy személyben író és hallgató, egyszerre belülről van és kívülről néz. Ezért a kontármunka arctalan, és amellett, hogy a dilettáns művészet olyan, mint az autoerotika, a mű nem is öröm senki másnak, csak annak, aki alkotta.

A magam gyönyörűségére nem szabad leírnom egyetlen hangot, egyetlen szót sem. Miért nem? Titok. De tilos. A mester ösztönszerűen tudja, hogy a munkája fölött érzett gyönyörűség ellen önmagát be kell oltania. Amíg örül, kontár. Mikor elkezd fájni, teher lenni és elkezd kényszer lenni, kezd mester lenni. A költőnek le kell mondania arról, hogy a szónak örüljön; a zenésznek le kell szoknia arról, hogy a hang szenvedélye legyen. Minden nagy mű aszkézis eredménye, s csak az élvezetről való lemondás árán lehet nagy.

A kontár nem tudja. Elkábul és saját hangját élvezni kezdi, de abban a pillanatban már nem hang, hanem üresség. A mester aszkéta, s ha az egész világ ujjong, ő józan marad. Ismernie kell az ellenmérget, amit a mű élvezete ellen használni kell. Szigorúbb, mint bármilyen szerzetesi eskü: annak amit alkottál, nem örülhetsz, és egyedül te vagy az, aki nem örülhetsz neki.

6.

Annál, hogy a leírt hang szépségében gyönyörködjék, Beethovennek sokkal nagyobb gondja volt a ránehezedő feladat egyre növekvő súlyát elkerülni. Kivonni magát a korbács ütése alól, amely irgalmatlanul mindig kevésbé elviselhető vállalkozásokba űzi. Sokkal nagyobb gondja volt azzal, amit nem akart, mint azzal, amit akart. Szép volt, amit csinált? Nagy volt? Amikor föleszmélt rá, hogy igen, inkább borzalom volt, mint öröm, és inkább félelem, mint gyönyörködés. Elvégre a műben igazán csak egyetlen ember van egzisztenciálisan érdekelve, az alkotó. Csak ő tudja, hogy a mű nemcsak szép, hanem azt is, hogy a szépség mibe került. Inkább szabadkozik, vonakodik, elodáz, inkább elbújik, semhogy diadalmaskodjék. Ezért történhet meg, hogy a kontármunka silánysága

abban van, amit kimond, a mestermű nagysága abban, amit elhallgat. Inkább szeretné az egészet odavágni, semhogy fennhéjázva a mellét verje. Balzac mondja, hogy az ember az alkotásba fanyalogva kezd, kínlódva folytatja, nem tudja abbahagyni, s aztán visszakívánja. A létnek ebbe az intenzitásába az ember csak vonakodva lép, ha benne van, határtalanul szenved, mert nem tud belőle kiszállni, s végül sehol sincs otthon többé, csak itt.

7.

A modern lélektan megfogalmazásában a jóga a tudatalatti tartalmakat lassan, állandó erőfeszítéssel a tudat küszöbe fölé emeli. Hogy ezzel mit kíván elérni, az most mellékes. Kétségtelenül van ilyen eljárás, amely az élet sötét és elmerült részét is kiemeli és felszámolja. Talán egykor az egész mély, homályos poseidóni lét világosságban élt. Valószínű is, hogy egyszer mindaz, ami ma a tudat küszöbe alatt lappang, napfényen volt, és kozmikus katasztrófa folytán merült el, mint az Atlantisz. Ha nem így lenne, a tudat alatt levő valóságot sohasem lehetne kiemelni. Mert ha oda lenne nőve a homályhoz, ha helye ott lenne, nem lehetne felhozni. A tudatalatti rész is tudat volt egyszer, mikor az ember egésze még kint élt a fényen, és nagyobbik fele nem volt elmerülve. Ezért és csakis ezért lehet mindazt, ami lent van, előhúzni, ezért győzelem és nagyság a mélységből az elmerültet kiemelni, s ezért baj és veszély valamit visszaejteni, s katasztrófa, ha az ember maga a tudat alá merül. A jóga az a módszeres eljárás, amely az embert a legmélyebb sötétségig átvilágítja, s azt, ami a sötétbe süllyedt, felhozza.

8.

Hogy Beethoven művészete hang-jóga, nem kétséges. Ézért nem kelti soha azt a benyomást, hogy abban, amit csinált, maga is gyönyörködött. Az askéta vagy a jógi eredményeiben nem tetszeleg, és nem is tudja élvezni. Tudja, hogy mit ért el, mit fizetett érte, mi vár rá, és mit kell érte fizetnie. A zene volt számára az a tudatos és fegyelmezett eljárás, amellyel az elmerültet kihúzta; és a hang világa volt az a világ, ahol ezt a jógát alkalmazta.

Az askézis, vagyis a jóga, mialatt a fényt a mélység világa felé fordítja, és a világosságot önmagába tudatosan bevezeti, a sötétségből előcsalja azokat az alakokat, amelyeket a lélektan archetípusoknak nevez. Az archetípus az embertől független, ősi forma, őslény, alap, ősjelenség. A létnek ilyen ősalakja a mitológia minden szereplője: a sárkány, a szárnyasló, a fényhozó, az angyal, az ördög, a sátán, a védelmező, az őszanya. Ilyen ősjelenség a titán és ilyen a szirén.

Az askézis, vagyis a jóga, mágikus eljárás, és mint minden mágia határtalanul veszélyes. Miért? Mert mialatt a sötétségből az ősjelenségek kiemelkednek, a mágusnak az őslényt fel kell ismernie és meg kell neveznie. Ezért, ha akár ember, akár csillag, akár növény, állat, újszülött vagy újonnan fölfedezett az ismeretlenből fölmerül, a legelső és legfontosabb dolog: megnevezni és elnevezni. A név most már a fényhez köti, és nem engedi visszamerülni. Ha az ember az ősjelenséget nem ismeri fel, és a nevet nem tudja, az őslény visszamerül. És ami akkor következik, az a borzalmak borzalma. Az askéta elkezd magát az ősjelenséggel azonosítani. Ez az a pillanat, amit a mítosz úgy ismer, hogy az ember sárkánnyá változik vagy szörnyeteggé, vagy démonná. Mert az ember azt hiszi, hogy ő az őslény. Ahogy Beethoven titánná változott, mert azt hitte, hogy titán. Az ember azonosítja magát, ami azt jelenti, hogy megkapja az ősjelenség sorsát. Átváltozik. Beethoven megkapta a titán erejét, a szirén bűbáját, a kevélységet — mindazt, ami e sorssal jár. A büntetést és a bukást.

9.

Beethoven első művei bőbeszédűek. Az ilyesmi kivétel nélkül minden esetben kontárságra vall. Még gyönyörködik a hangban, a sikerült harmóniakban és megoldásokban, a melódia elragadja s a forma tökéletességén örül. Ezért a mű tele van henye részletekkel és üres hangzással, aminek semmi jelentése.

A korszak hamar elmúlt. Az anyag egyre több lett, s a hely egyre kevesebb. Az idő elkezdte szorítani. Felmerült a feladat, hogy az egyre növekvő és táguló hangvilágot miképpen szorítsa abba a formába, amiről észrevette, hogy terjedelme fölöslegesen nagy. Azelőtt a formát retorikával töltötte ki; most egyszerre szűk lett. A

abban van, amit kimond, a mestermű nagysága abban, amit elhallgat. Inkább szeretné az egészet odavágni, semhogy fennhéjázva a mellét verje. Balzac mondja, hogy az ember az alkotásba fanyalogva kezd, kínlódva folytatja, nem tudja abbahagyni, s aztán visszakívánja. A létnek ebbe az intenzitásába az ember csak vonakodva lép, ha benne van, határtalanul szenved, mert nem tud belőle kiszállni, s végül sehol sincs otthon többé, csak itt.

7.

A modern lélektan megfogalmazásában a jóga a tudatalatti tartalmakat lassan, állandó erőfeszítéssel a tudat küszöbe fölé emeli. Hogy ezzel mit kíván elérni, az most mellékes. Kétségtelenül van ilyen eljárás, amely az élet sötét és elmerült részét is kiemeli és felszámolja. Talán egykor az egész mély, homályos poseidóni lét világosságban élt. Valószínű is, hogy egyszer mindaz, ami ma a tudat küszöbe alatt lappang, napfényen volt, és kozmikus katasztrófa folytán merült el, mint az Atlantisz. Ha nem így lenne, a tudat alatt levő valóságot sohasem lehetne kiemelni. Mert ha oda lenne nőve a homályhoz, ha helye ott lenne, nem lehetne felhozni. A tudatalatti rész is tudat volt egyszer, mikor az ember egésze még kint élt a fényen, és nagyobbik fele nem volt elmerülve. Ezért és csakis ezért lehet mindazt, ami lent van, előhúzni, ezért győzelem és nagyság a mélységből az elmerültet kiemelni, s ezért baj és veszély valamit visszaejteni, s katasztrófa, ha az ember maga a tudat alá merül. A jóga az a módszeres eljárás, amely az embert a legmélyebb sötétségig átvilágítja, s azt, ami a sötétbe süllyedt, felhozza.

8.

Hogy Beethoven művészete hang-jóga, nem kétséges. Ezért nem kelti soha azt a benyomást, hogy abban, amit csinált, maga is gyönyörködött. Az aszkéta vagy a jógi eredményeiben nem tetszeleg, és nem is tudja élvezni. Tudja, hogy mit ért el, mit fizetett érte, mi vár rá, és mit kell érte fizetnie. A zene volt számára az a tudatos és fegyelmezett eljárás, amellyel az elmerültet kihúzta; és a hang világa volt az a világ, ahol ezt a jogát alkalmazta.

Az aszkézis, vagyis a jóga, mialatt a fényt a mélység világa felé fordítja, és a világosságot önmagába tudatosan bevezeti, a sötétségből előcsalja azokat az alakokat, amelyeket a lélektan archetípusoknak nevez. Az archetípus az embertől független, ősi forma, öslény, alap, ősjelenség. A létnek ilyen ősalakja a mitológia minden szereplője: a sárkány, a szárnyasló, a fényhozó, az angyal, az ördög, a sátán, a védelmező, az őszanya. Ilyen ősjelenség a titán és ilyen a szirén.

Az aszkézis, vagyis a jóga, mágikus eljárás, és mint minden mágia határtalanul veszélyes. Miért? Mert mialatt a sötétségből az ősjelenségek kiemelkednek, a mágusnak az öslényt fel kell ismernie és meg kell neveznie. Ezért, ha akár ember, akár csillag, akár növény, állat, újszülött vagy újonnan fölfedezett az ismeretlenből fölmerül, a legelső és legfontosabb dolog: megnevezni és elnevezni. A név most már a fényhez köti, és nem engedi visszamerülni. Ha az ember az ősjelenséget nem ismeri fel, és a nevet nem tudja, az öslény visszamerül. És ami akkor következik, az a borzalmak borzalma. Az aszkéta elkezd magát az ősjelenséggel azonosítani. Ez az a pillanat, amit a mítosz úgy ismer, hogy az ember sárkánnyá változik vagy szörnyeteggé, vagy démonná. Mert az ember azt hiszi, hogy ő az öslény. Ahogy Beethoven titánná változott, mert azt hitte, hogy titán. Az ember azonosítja magát, ami azt jelenti, hogy megkapja az ősjelenség sorsát. Átváltozik. Beethoven megkapta a titán erejét, a szirén bűbáját, a kevélységet — mindazt, ami e sorssal jár. A büntetést és a bukást.

9.

Beethoven első művei bőbeszédűek. Az ilyesmi kivétel nélkül minden esetben kontárságra vall. Még gyönyörködik a hangban, a sikerült harmóniákban és megoldásokban, a melódia elragadja s a forma tökéletességén örül. Ezért a mű tele van henye részletekkel és üres hangzással, aminek semmi jelentése.

A korszak hamar elmúlt. Az anyag egyre több lett, s a hely egyre kevesebb. Az idő elkezdte szorítani. Felmerült a feladat, hogy az egyre növekvő és táguló hangvilágot miképpen szorítsa abba a formába, amiről észrevette, hogy terjedelme fölöslegesen nagy. Azelőtt a formát retorikával töltötte ki; most egyszerre szűk lett. A

dolgot sűríteni kell és le kell rövidíteni. A köznapi nyelvet félre kell tenni, ez így nagyon híg. Jeleket kell találni, amelyek röviden és többet mondanak.

Ebben a pillanatban tűnik fel az, amit a beethoveni pianónak neveztek el. A beethoveni piano átlag két-három ütemre terjedő dinamikus képlet. A hangok egyre erősödnek, mindegyik hang az előbbinél nagyobb erővel szólal meg, és mértani hatvánnyal fokozódnak, egyre nagyobb és nagyobb szenvedéllyel dübörögnek és robbannak, és amikor az ember azt hinné, hogy a hangszer dobhártyát tépő üvöltésben tör ki, az egész egyszerre, átmenet nélkül, hirtelen lehalkul. A beethoveni piano az a fokozás, amely nem felharsanó fortissimóban ér véget, hanem az erő az utolsó pillanatban leszorul és megfékeződik.

Az aszketikus önfegyelem jelentkezése. Ahogy Rolland írja: Beethoven az egész világon az egyetlen művész, akire az ember magát nyugodtan bízva és bízhatja — nem mintha nála csupa ártalmatlan és veszélytelen dologról lenne szó, hanem azért, mert éppen nála van szó a legveszélyesebb szenvedélyekről, de a szenvedélyek akármilyen erővel nyargalnak, az emberek tudják, hogy sohasem fogják elragadni: Beethoven maga minden szenvedélynél erősebb. Ahogy felszabadítja a legvadabbat is, legyőzi a legerősebbet is. A beethoveni piano a legvadabb szenvedély felszabadításának és a legerősebb legyőzésének pillanata. Az aszkézisnek az a pillanata, amikor a tudatos fegyelemmel befelé fordított fény elől a sötétben lappangó öslény kiemelkedik, az aszkéta torkon ragadja és maga alá gyűri. Ez a titáni mozdulat.

A beethoveni piano megjelenésének percétől a bőbeszédűségnek vége. Ahogy vége a zenében a polgári és rokokó fecsegésnek. Már nem szelíd harmóniáról, okosan kiszámított, színesen megrázó hatásokról, szép megoldásokról, megnyugtató zengésről van szó. A hang-jóga megindult, és a sötét, rejtett hangvilág ősjelenségei elkezdtek kiemelkedni.

10.

Aszkézis, amikor az ember önmagánál erősebb. Az aszketikus élet alapformája az, ami a beethoveni pianóban jelentkezik, a szenvedélyt szabadon kirobbantani és az utolsó pillanatban, még

mielőtt az embert elragadja, leteperni. Így válik az ember önmagánál erősebbé.

Az ember azt hiszi, érti. Pedig milyen kevéssé. Mennyire nem tudja, hogy ingoványos talajon jár. Igen, de mi az erősebb és minél? Mi az ember és mi önmaga? Hol és melyikben van otthon? Mi az, amikor erős vagyok, és mi az, aminél erősebb vagyok? Mikor erősebb, ha mint Odysseus az árbochoz kötteti magát, mialatt a többiek fülét betömik, csakhogy a szirének énekét hallja, és így erősebb önmagánál? Vagy ha engedi magát elcsábítani a bűbajos énekétől, és odamegy, és így erősebb önmagánál? Mikor erősebb, ha gyengébb, vagy ha erősebb? Ha ellenáll, vagy ha nem? Melyik erő a nagyobb, amelyik azt, ami jön és van, fölényesen magára bocsátja, vagy amelyik magát az árbochoz köti és védekezik, és így kell erősnek lennie, mert tudja, hogy nem elég erős? Vajon melyik az ember maga, az, aki önmaga, vagy az, aki erősebb önmagánál? Ó — az „ember vad szívének nincs hazája sehol és nem is lehet”.

Nincs otthon, se itt, se ott; nem ő az, sem önmagában, sem abban, aki erősebb, mint önmaga. És az egész kétértelműség és az ingoványon való végzetes ingadozás vajon nem olyan, mint a mélységben lappangó kétneműség egy faja, hogy az emberben az, aki nem áll ellen, és akkor erősebb, ha enged, és ha gyengébb, az tulajdonképpen nem egyéb, mint ha az emberben megszólal az elrejtett asszony, akinek szenvedélye, hogy feladja önmagát; aki pedig ellenáll, és akkor erősebb, ha az árbochoz köti magát, az tulajdonképpen nem egyéb, mint hogy az emberben megszólal az elrejtett férfi küzdő szenvedélye, de maga az ember sem ez, sem az, és az ember vad szívének nincsen hazája sehol és nem is lehet?

Soha senki sem fogja eldönteni, hogy melyikhez kell a nagyobb erő, ha szilárdan ellenállok, vagy ahhoz, ami van, odapuhulok. A kettő az ingoványon eggyé válik, s olyan villámszerűen változik, hogy az egymásutánban összefolyik: itt tulajdonképpen ketten vannak, s két különböző, sőt ellentétes választ adtak, az egyik igen, a másik nem — az igen is ugyanazt jelenti, mint a nem, de mit jelent?

A dolgok kétértelműségében idáig előrehatolni, borotvaélen, óvatosan, a legnagyobb veszély, és ki mer idejönni? Ki mer ennyit megérteni? Észrevétlen váltódik át, ellenőrizhetetlen mosollyal, ahogy az egyik a másikba siklik melodikus eséssel. Már minden egybe zuhan e szédületben, öröm és borzalom elragadtatása együtt:

de látni, mindent látni, egészen az elviselhetetlenségig látni. Csak a nyomorultaknak van szükségük vigasztalásra. Mindig többet látni, és ha már igazán nem megy tovább, még akkor is látni, hogy az ember vad szívének hazáját megtalálja.

11.

Így alakult ki a jelbeszéd kétszeresen. Lerövidített, sűrített hangképeket kellett találnia, hogy az egyre rövidülő és szorongató időből kifussa, és amit akart, azt meg tudja írni. Chiffre-írást kellett találnia ahhoz, hogy sorsának kétértelmű és rejtett élményeit lefordítsa, és mindent, amit látott, elmondhasson.

A rendelkezésre álló formákkal: szonátával, rondóval, fúgával, dallal, táncformákkal ilyesmit megoldani nem lehetett. De nem lehetett megoldani magával a rendelkezésre álló zenével sem. Új zenét alkotni? Órűlség! Sem a formák, sem a zene erre az új feladatra nem volt alkalmas. Bach, Mozart, Haydn gyanútlan és ártatlan hangjaival azt, amit akart, elérni nem lehetett. Megkísérelte, hogy tömörítsen; csak a témát dobta oda vázlatosan; megkísérelte, hogy a formát egyszerűsítse; tételeket hagyott ki és kapcsolt egybe. De mindez külsőség volt. A hangot kellett megváltoztatni.

Nem tudni pontosan, hogy az elhatározó lépés melyik művében történt meg. Így visszafelé, a végből előre, az ilyesmit nem is lehet eldönteni. Könnyen meglehet, hogy egy-egy hang és motívum már az első szonátákban így szólalt meg: nem mint zene, hanem mint zenefölötti zene. Ahogy a sorsfölötti sors nem a sorsot szenved el, hanem a sors sorsát — az életfölötti élet nem az életet éli, hanem az életfölötti életet — az emberfölötti ember az ember embere — Übermensch, Überleben, Überschicksal — az Übermusik az embefölötti ember és a sorsfölötti sors zenéje. Tömörebb, fényesebb, veszélyesebb, nehezebb, józanabb, szenvedélyesebb. Beethoven megtalálta azt a helyet, ahol nem a formán és nem a zenén, hanem magán a hangon változtatott úgy, hogy azt egy fokkal fölemelte.

A formákat és a zenét magát így már nyugodtan érintetlenül hagyhatta. Sőt éppen ő lehetett az, aki e zenei szabályokat és formákat mindenki másnál jobban és tökéletesebben megőrizhette.

Az Übermusik hangjai számára teljesen közömbös, hogy a ténylegesen hangzó világban miként jelennek meg. A lényeg bennük nem az érzéki hangzás, hanem a hangfölötti hang. Beethoven nem új formát, nem új zenét, nem új kifejezést, nem új hangnyelvet teremtett, hanem a hangnak új jelentőséget adott, azt felértékelte. Megteremtette azt a lehetőséget, amellyel az életfölötti élet és az emberfölötti ember a hangvilágban megnyilatkozhat. Beethoven a zenét a kozmikus ősjelenségek számára megnyitotta, mivel a zene úgy, ahogy találta, erre alkalmas nem volt, az egészet egy fokkal fölemelte. Ez az Übermusik értelme.

S mindez visszavonhatatlan. Nem lehet többé zenét mozarti ártatlansággal és dús Bach-szerűséggel írni. A zene ettől a perctől kezdve már csak hang-jóga lehet, olyan tudatosan fegyelmezett, módszeres aszkézis, amely a hangfölötti hang kozmikus ősjelenségeit a hanggal varázsolja elő. A zene naivitása mindörökké elveszett: fegyver lett, mágikus eszköz, varázslat, színpad, kínpad, stratégia, tudás, kereszts.

12.

Beethoven műveiben lépésről lépésre követni lehet, hogy az Übermusik az öröklött hangvilágban miként nyomja el a régi hangot, hogyan válik egyeduralkodóvá, miként hódít egyre nagyobb teret. Párhuzamot erre állítani nem lehet. A festői világban mindenki egy nyelven fest, ez az a nyelv, amelyen Händel, Mozart és a többiek írtak. Ez az a nyelv, amelyen a költők írtak Sapphótól Keatsig. Sem a festő, sem a költő, sem más a nyelvet az emberfölötti világba át- és fölemelni nem tudta. „A zene, mondja ő maga, az a művészet, amely be is lép abba a magasabb világba, amelyet a művészet és a tudomány csak jelez.” Senkinek a művészetben Beethovenen kívül nem volt titáni természete.

A döntő állomások is felismerhetők. Az első a Pathétique körül elhelyezkedő művek, hegedűre és zongorára és zenekarra írt szonáták. Idegenszerű elszántság kezd itt remegni, ami abban nyilatkozik, hogy látszólag minden érintetlenül marad, de rejtett módon félelmetes önkény jelenik meg. Valószínűleg ebben az időben törte össze a háttérben az első oszlopokat. Kezdett fragmentális lenni, kiszámíthatatlan, lenyűgöző és mágikus. A

forma persze maradt, sőt mintha egyre tökéletesedett volna. Az Übermusik áttört az érzéki hangvilágon és perzselni kezdte.

A második állomás, ahogy Rolland is észrevette, az Eroica és az Appassionata köré csoportosul. Hogy az itt kitörő heroikus szenvedély értelme micsoda, nem nehéz eltalálni. Az egész világ vörösen ég itt, és a fellázított sötétségből a sárkányok lángalakban nyüzsögnek elő.

De következik a harmadik állomás, amelynek a szerepe az, ami a beethoveni pianóé. A felkorbácsolt szenvedélyek lefojtása. Főként az V. szimfónia, de ettől kezdve a miséig. A tömörség egyre jobban előtérbe lép. Néhol már megvillan az, amit csak az utolsó szonátákban és kvartettekben találni. Szó erre nincs. A leginkább megközelíti az, hogy: sebesség. Valaki olyan sebességgel száll, mint egy égitest a világűrben, mint egy meteor, s ez a már éppen csak hogy követhető irtózatoss tempó nem szédítő: aki száll, józanul öntudatánál van, és a tempót nemcsak követi, hanem diktálja. Közben mindent lát, mert a pillanat századrésze elég neki arra, hogy valamit felismerjen. Így suhan fényévnyi távolságokra, határtalan magabiztossággal és fegyelmezetten.

A végső állomás az utolsó szonáták, a nagy mise és a IX. szimfónia. Az előbbi kép annyiban változik, hogy itt a végtelen tér kellős közepében áll a mágus, mint a karmester, varázspálcájának mozdulata szerint perzselő szikraeső szakad, egyszerre borzalmas robbanással vad hegy emelkedik ki, csúcsa kristályosan tündöklő glóriás fényben — üstökösök suhannak el — a tenger megmozdul, lassan ringatózik, sóhajt. Kozmikus víziók ömlenek: lassan, majd hirtelen és villámszerűen, nyugodtan, majd izgatottan — halkán, majd üvöltve —, s egy akarat, egy erő teremti és irányítja valamennyit: a nagy mágus.

13.

A VII. szimfónia az utolsó állomás legelejéről való. A szimfóniáról sok ostobaságot írtak. Wagner azt mondta, hogy ez a tiszta tánc. Obussier azt írja, hogy ez a görög szimfónia, ahogy görög Hölderlin Hyperiónja, Goethe Iphigeneiája, Nietzsche Dionysosa, Apollónja, és pedig görög, mert „benne a fenséges vallásos áhítat

szellemi elragadtatása az élet mámorával találkozik”. Hát igen, ezek a jellemzések valamiképpen igazak. Csak. Igen — csak.

Motívumokról nem lehet szó. Az elemzés is fölösleges. Beethovenénál ebben a korszakban a motívumnak már nincs önálló jelentése. A motívum nála megtalálni azt a módot, ahogy a legrövidebb úton a lényeghez lehet jutni. Hogy ez másként is érthető legyen: van nyelv, amely azt hiszi, hogy a dolgot a definícióval megfogta. Itt a definíciónak önálló jelentése van, mert a dologgal egyenértékű. A dolgot jelenti. A másik nyelv mágikus ráolvasást alkalmaz és varázsol. A ráolvasásnak önálló jelentése nincs; eszköz, amely a dolgot csak helyesen alkalmazva idézi.

A Beethoven előtti zenének definíciós nyelve volt. Ezért a motívumnak itt autonóm jelentése volt. A beethoveni zenében a motívum a lényeghez vezető legrövidebb út, vagyis a varázshang — ráolvasás, amely kellő tudással alkalmazva a rejtett valóságot mágikusan felidézi.

14.

Az, ami az első tételben van, Beethovenénál még egyszer visszatér, az utolsó szonáták egyikében, mint néhány ütem: az A-dúr szonáta második tételének első fele. És Beethoven után is megjelenik még egyszer, Schumann-nál, a C-dúr fantázia második tételében, mint az első melléktéma. S hogy ezt különösebb fáradság nélkül meg lehessen érteni, a legjobb azonnal a dolog középpontjába lépni.

Közönségesen emberi a madarak énekében gyönyörködni. Különösen tavasszal, májusban, különösen a fülemüle dalában. És már ebből is kiderült, hogy a madárdal az embernek általában a virágzással és a langyos meleggel együtt egzisztenciáját egészen közéről érinteni nem tudó s ezért múló, bármilyen kellemes, de hangillatszerű és könnyen felejthető, futó benyomása. A madarak énekében csaknem mindenki gyönyörködik; de egészen kevesen vannak, akik a madárdalt megértik. Régebben, mondják, Szent Ferenc értett a madarak nyelvén. Ma, bár a madárzene témáit és motívumait csaknem úgy gyűjtik, mint a népdalt és a régi köveket, ebből is tudományt csináltak. De az ember azokat a műveket, amelyek a madár zenéjéről szólnak, kiábrándultan teszi félre. Kiderül, hogy a gyűjtőknek erről a zenéről sejtelmük sincs.

Az ember és a madár zenéje között a különbség az architektúrában van. Van a madár hangulati rögtönzéseinek architektúrája? Nem szabad elfelejteni, hogy összefüggés van a zene és az építészet között. S ha van összefüggés a szimfónia és a templom között, ugyanaz az összefüggés van a rigófütty és a madárfészek között.

De ezt a zenét megérteni egyáltalán nem könnyű. A madárzene az emberi zenétől nem úgy különbözik, mint egyik szerző muzsikája a másiktól — nem úgy, mint egyik kor, nép muzsikája a másiktól. Akármilyen zene az, ókori, perzsa, hindu, japán, modern, egyik se mondhat mást, mint amit ember mondhat. A madárdal megértésének nehézsége a madársors átélésének csaknem lehetetlenségében van. Közvetlenül és egyenesen ezt a sorsot ember nem is élheti át, csak közvetve, éspedig úgy, hogy elmerül a nagy kozmikus Egy Létben, a Minden Középpontok Misztériumában, ott, ahol minden sors és lét találkozik, és ebből az Egyből és Középpontból közvetve jut el a madárléthez és értheti meg a madárzenét. Vagyis a dolgot, mint kivétel nélkül minden esetben, nem kívülről és direkt úton, hanem csakis belülről, a Kozmikus Nagy Egy Lény segítségével és közvetítésével érthetem meg és érhetem el és élhetem át. Ez az oka annak, hogy a madarak dalát nem a tudós érti, aki a motívumokat összegyűjti s róluk könyvet ír, hanem Szent Ferenc, aki a Nagy Középpont kegyelméből a madarakat megértette és velük beszélhetett.

15.

Aki csak egyetlenegy madárhangot is valaha megértett, kétségtelen tapasztalatot szerzett arról, hogy minden zene ősformája ebben a zenében van. Az ember számára a kifejezésnek, megnyilatkozásnak, beszédnek, kapcsolódásnak sok egyéb más lehetősége is van: a mozdulat, a beszéd, a szín, az anyag, az írás. A madárnak nincs egyebe, csak a hangja. És ez a hang számára minden egyébnél fontosabb, mert a madár a lények között az, amely a leginkább társas és közlékeny és közvetlen. Delamain, akinek a madarakról írt legszebb könyveket köszönhetjük, azt mondja, hogy ez a kis szociális teremts pillanatra sem képes megélni társ, barát, szerető nélkül, akivel gondolatait szüntelenül közli, érzéseit, tapasztalatait, és megszakítás nélkül kommunikációban kell lennie szárnyas

élettársaival. Nála az egész lét hangtémává lett: a jó érzés, a fény, az öröm, hogy együtt lehetnek, az a tény, hogy egyforma vagy különböző színű tolluk van és különböző kicsiny lelkük. Nincs lény, amely gyengédebb lenne, intimebb és társulóbb. És nincs lény, amelynél a mással való kapcsolatnak olyan döntő egzisztenciális jelentősége lenne. A nagy közös vállalkozásokban, amilyen a vándorlás, éppen olyan megható és megrendítő hűség nyilatkozik meg, mint a csodálatos barátságokban vagy a tökéletesen boldog és odaadó házasságokban. Mindennek a gazdag baráti, szerelmi és szociális, közlékeny, meleg sorsnak egyetlen megnyilatkozási lehetősége van: a zenei hang.

Ezért kell, hogy itt, a madárdalban legyen minden zene ősfomája. Itt kell legyen együtt minden hang-archetípus minden zenei ősjelenség. A madárdalban vannak a zene ősmotívumai. És ha az ember éveken keresztül, most már értve, tudással, a madarak énekét hallgatja, a zenei ősjelenségek világa számára lassan megnyilatkozik.

16.

Mindenekelőtt nem szabad hinni, hogy a madárzene szóval minden elintéződött. Éppen ellenkezőleg. Ilyesmi, hogy madárzene, csak idegenek számára van. És nincs rigózene, pacsirtazene, cinkezene. Minden rigónak, pacsirtának, minden fülemülének annyira és olyan egészen saját, egyéni, személyes zenéje van, hogy az egyik madár dala a másiktól sokkal jobban különbözik, mint az egyiptomi zene a moderntől, mint az ausztráliaiak himnusza Debussytól. Ami nem jelenti azt, hogy a madarak zenéjének nincs hagyománya. Delamain írja, hogy a kis rigó, mikor már észbekap, és másra is tud figyelni, mint a gyomrára, teleszívja magát azokkal a dalokkal, melyeket a fészke fölött apja énekel, s amikor a következő tavasszal megszólal, apja dalait énekli. De alig múlik el néhány hét, a tanult motívumokat elhagyja, és mindig egyénibbé válik. Életének második tavaszán már tökéletesen egyéni művész. Van másik lehetőség is, amit az ember gyakran tapasztal. Ahol egyes dombocon vagy völgyekben, vagy erdőkben egészen különlegesen kimagasló művészegyéniség jelentkezik, ott a többi önkéntelenül hatása alá kerül, átveszi dinamikáját, ritmusait, motívumaiból is csen el

valamit, de főként a stílusból. Az énekesmadárnak hallatlan stílusérzéke van. Hangversenyüket el lehet hallgatni egész délutánokon és estéken: az egyéni és személyes motívumokból tudatosan felépített műben egyetlen oda nem tartozó és hamis vagy fölösleges hang nincs.

Hogy általánosságban nincsen madárzene, de még fülemüle- vagy rigózene sincs, csak egyéni lények zenéje van, végül is abból látható, hogy az egyik lény dalát a másikéra lefordítani nem lehet. Azt mindenki tudja, vagy legalábbis sejti, hogy a madárdalok lekottázása hiábavalóság. A lekottázott hang már emberül van, nem rigóul. Nem is szól ez semmiféle hangszeren és elénekelhetetlen. Nem lehet megfosztani alkotójától, teremtője sorsától, életének helyétől és az eléneklés pillanatától. Nem azért, mert nincs olyan hangunk vagy hangszerünk, hanem azért mert ez a zene nálunk nem az többé. A fülemüle dalát nem lehet lefordítani pacsirtanyelvre. Sőt, az egyik pacsirta zenéjét sem lehet lefordítani a másikéra. Minden madáregyéniiség zenéje összehasonlíthatatlanul sajátos, egzisztenciális és tökéletesen más, annyira, ahogyan más minden fa, minden virág, minden gyümölcs, minden nap és minden sors.

17.

Van rigó, akinek zenéjére az a jelző, hogy heroikus, igen találó. Határtalanul büszke és erős, nyugodtan kitárja magát, nem fél, gondolkodás nélkül és elszántan harcba veti magát, egyenes, tiszta és szabad. Van rigó, akinek dala olyan sűrűn és vastagon ömlik, mint a vérszínű, tüzes vörös bor, illatosan és szédítően. Van rigó, aki könnyed és elegáns, elbűvölő gráciával, finomsággal és kedves közvetlenséggel. Van rigó, akinek énekében olyan üdvözült elragadtatás ragyog, hogy az ember azt hiszi, a kicsiny szívnek el kell égni a földöntúli boldogság tüzeiben.

És a fülemüle melodikus stanzái, amelyek mosolygó melankóliával, mintha az álmovilágból szólnának! A vörösbegy üde és kacagó hangbukfencei, a mezei pacsirta éteri trillái, a tengelice gyöngyöző és a cinke ezüstös fecsegése — mégis találkoznak valahol. Az egész madárzene a szirének zenéje. Mint minden lényegeset, ezt is csak egyetlenegy helyről látni: a Középpontból. Onnan, ahol minden sors összefut, mint az Egy kezében minden szál.

Az erdei pacsirta ritka madár. Főként éjszaka énekel, vak és teljes sötétben, mikor már minden más madár elhallgatott. És csak nagy erdőben. Ritkábban késő délután, napnyugta előtt, amikor az érett ragyogásban a szél is megilletődötten megáll. Kromatikus csengőiről azonnal fel lehet ismerni. Maga a motívum elég egyszerű. Alkalmazása és kidolgozása annál kevésbé. Először lassan, melanholikusan beszéli el ezt a csengettyűző kromatikát, elgondolkozva és tűnődve, mint akinek olyan nehéz a szíve, hogy levegő után kapkod. Aztán valamivel gyorsabban, de kicsiny megállásokkal, mintha közben sóhajtana. Harmadszor még gyorsabban, s ez az élénkebb ütem még jobban aláhúzza a melankóliát, negyedszer még ennél is gyorsabban, s minél hevesebb, tüzesebb, szenvedélyesebb és izgatottabb, annál nagyobb erővel emelkedik ki a felülről lefelé hulló hangok végtelen szomorúsága. S mindez oly édes fájdalommal szól, olyan tanácstalan és bűbajos zokogással, de ez a síró szomorúság olyan kristályosan tiszta, olyan óceánmélységű, s benne mégis olyan csontot átjáró gyönyörűség és olvadó, üdvözült elragadtatás lángol, hogy az ember pillanat alatt s egyszerre megérti Odysseust, hogy miért kellett — így: kellett — neki a szirének énekét meghallania, de miért kellett — így: kellett — magát az árbochoz költöztetnie. Ennek az éneknek nem lehet ellenállni, az emberben elemi erővel, határtalan mélyről egyszerre elkezd fájni az egész világ, és elkezd benne, mint a csábító, megjelenni a halálvágy — a halálvágy tündöklő ruhában, mosolyogva, boldog gyönyörűséget ígérve, az álmok puhaságával hízelegve. Az ember egyszerre azon kapja magát, hogy szeretne ott, ahol van, lefeküdni és elaludni, de elaludni a halál örök csendjébe és színtelenül ragyogó idilljébe — várni, amíg lassan, mint egy nagy, fehér madár, puha szárnyalással a halál fölemelné, s elszállna vele a nemlétbe.

18.

Goethe mondja, hogy a színek a fény szenvedései és tettei — *Leiden und Taten des Lichts*. Most már az ember érti, hogy a zene nem egyéb, mint a hang szenvedései és tettei.

19.

A madárdal sziréni természetéről a görög mítosz éppen úgy tud, mint a kelta. Izlandban fehér hattyúk élnek, és bizonyos rejtélyes időközökben elkezdenek énekelni, mondják, hogy haláluk előtt, és énekelve halnak meg. Az izlandi pásztorok azt tartják, hogy aki ezt a dalt hallja, „megtudja mindazt, amit még eddig nem tudott, és elfelejti mindazt, amit tudott”.

20.

A VII. szimfónia első tételében madárdalzene szól, ami még egyszer az utolsó szonátákban visszatér, s ami még egyszer Schumann fantáziájában jelentkezik. Madárdal, vagyis szirénzene, vagyis egy a hang ősjelenségei közül, egy az ősmotívumok közül, egy a hang-archetípusok közül: a bűbajos csábító zenéje, akinek nem lehet ellenállni, s akinek mosolya megsemmisülés, ölelése halál.

A titánnak mágikus zenéjével sikerült asszonyi felét elővarázsoltia. De a zenei ősjelenség ugyanakkor elővarázsolta saját ellentétét. Ezt az ősmotívumot a népek éppen úgy ismerik, mint a szirénzenét. Ez a tücsökgzene. Tudnak róla a görögök, a kínaiak, a japánok, akik a Koko-Daishiról szóló mesében beszélik el tudásukat, s tudnak még a modernnek is. Valahogyan egészen természetes, hogy a madárhang másik véglete a tücsökhang. Egészen természetes, hogy az egész hangvilág e kettő között fekszik — ez a két véglet, az alapvető két ősjelenség: a madár dala és a tücsök zenéje. Ezen a két szélső oszlopon nyugszik a zene metafizikája.

Thoreau *Walden*jében ezeket mondja: „Legelőször a tücsök ciripelő hangjára kell figyelned. A sziklák között itt mindenütt sok hallható. De nagyszerűbbnek találom, ha csak egy énekel. Az embernek késői órára kell gondolnia, előrehaladott napszakra, de csak úgy, ahogy az ember ízelítőt kap az örökből, ha már egy kicsit az időben élt. Későn van, de csak a sors mellékes, elsietett dolgai számára. Ami a tücsökdalból hangzik, a megérett bölcsesség, ami sohasem jöhet későn, bölcsesség túl sötét gondon, hűvös, ritka, érett, könnyű, ősies bölcsesség, messze túl a heves tavaszon és a szenvedélyes nyáron. A tücsök azt mondja a madaraknak: Ó, ti

madarak, oly tüzze beszéltek, mint a gyerekek, a természet beszél belőletek. Belőlünk azonban az érett tudás beszél. Az évszakoknak vége, mind elalszik, s mi énekeljük hozzá a bölcsődalt. Így ciripel a tücsök örökké, a füvek gyökerén, ciripeli mindig ugyanazt májusban és októberben. Dalában nincs izgalom, csak nyugalom és bölcsesség. Olyan, mint a meggondolt és biztos próza. A tücsök nem bort iszik, hanem harmatot. Dala nem rövid életű szerelmi költemény, amely ha a szerelem időszaka elmúlik, megszűnik... Az évszakok változásától függetlenül ott ülnek a fűszálak tövén, és énekük nem változik, ahogy nem változik az igazság. Az ember a tücsök dalát csak tiszta, egészséges pillanataiban hallja.”

21.

A lét négy foka:

A szilárd, az oldott, az érzékfölötti és a tiszta: van.

A szilárd fokon a lét plasztikus, tapintható, látható, képszerű.

Az oldott fokon a lét zenei és hangzó.

Az érzékfölötti fokon elvesztette képszerűségét és hangzását; ez az, amit Keats *viewless*nek hív, a logos foka, ahol a lét logosszerű, szellemi jel, nem látható és nem hallható, érzékel fel nem fogható, nem nyelvi szó, hanem nyelvfölötti abszolút mágia.

S a negyedik fokon ezt az érzékfölötti abszolút mágiát is levetette. Van.

A felső fokból mindig el lehet jutni az alsóba. A Van *viewless*-szé tud válni, a *viewless* hangzóvá, a hangzó képpé. De a képből sohasem lehet hangzás, és a hangzásból soha *viewless* és ebből a tiszta Van.

Felülről lefelé az út szabad és lehet. Alulról felfelé a lét zárt, és önmagától és önmagából egyik fokról a másikra senki sem léphet. A lépcsőket egymástól át nem hidalható szakadék választja el, s az, hogy voltak, akik ezeket mégis átlépték, misztérium. Nem magyarázható sem az életből, sem a géniuszból, sem a szellemből, sem a létből. Nem fejlődés, nem megismerés, nem érzés, nem mágia. Megkapom vagy sem. Eljutok vagy sem. Nem érdem, nem küzdelem, nem tehetség, nem tudás. Aki nem érti, annak meg sem lehet magyarázni.

22.

Réges-régen, beszéli a görög mítosz, még mielőtt a Múzsák születtek, a tücskök emberek voltak, mint mi. Mikor a Múzsák a világra jöttek, és daluk a világot betöltötte, az emberek egy részét a dal annyira elragadta, hogy csak hallgatták, hallgatták, még aludni, enni, inni is elfelejtettek, és azt sem vették észre, hogy meghaltak. Ezekből az emberekből keletkezett a tücskök nemzetsége, akik a Múzsáktól kapták azt az ajándékot, hogy nem kell sem enniök, sem inniök, és dalolhatnak, amíg élnek.

23.

A görög mítosz azt is tudja, hogy Éós, a hajnal istennője beleszeretett a csodaszép Tithónosba, és az istenektől azt kérte: tegyék halhatatlanná kedvesét. Zeus meg is ígérte, de a gyönyörű fiú zsugorodni kezdett, feketedni, mindig kisebb és sötétebb lett, végül tücsökké változott. Tithónos tücsök alakjában így lett halhatatlan. Éós istennő érzelme azonban változatlan maradt, a fiút, a kis fekete bogár alakjában ma is szereti, s a fiú a hajnal jövetelét dalával köszönti.

24.

És végül Anakreón tücsökdala, mikor így kiált fel: Van-e nálad boldogabb lény, ó tücsök! Fák lombja közt ételed a friss harmat-csepp, énekelsz s élsz, mint a király... kedveltje vagy Apollónnak, aki ezüst hangot adott neked... örökiifjú vagy itt, ó barna föld bölcs leánya, nincs gondod, csak dalolsz... s olyan vagy, mint az istenek.

25.

Amikor a VII. szimfónia első tételének sziréni zenéje után a második tétel monoton, kétnegyedes, lágy hangjai megszólalnak, nem lehet kétség, hogy a madárdal muzsikája után itt most a tücsökmuzsika zendül meg, az elíziumi tücskök örökkévaló,

kétnegyedes, lassú, csendes zenéje, amely örök idő óta szól, túl minden szenvedélyen, a tiszta lét muzsikája, a tiszta van, túl munkán, játékon, szerelmen, csábításon, örömon, túl boldogságon, túl győzelmen, túl szépségen, szól örök ideig, halkán, egyhangúan, végtelen békével és kimondhatatlan megnyugvással, a mulandóságon túl, az örök létből nézve a sors változásait, a változhatatlanságból az elmúlást.

A szirén tüzes életszenvedélye és démonikus halálvágya és a halhatatlan Tithónos lassú bölcsessége. A bűbajos zenéje és az eliziumi idill. A hangban feloldott zengés, amely megremeget, szomjúságot idéz, izgalmat, éhséget, türelmetlenséget, vágyakat; és a hangvilágon túl, az érzékfölötti szellemvilágon túl levő tiszta Van nyugalma, amely minden éhséget és szomjúságot elolt, amely lecsillapít, kijózanít, mosoly, szépség, vigasztalás nélkül, a meg nem zavarható béke, idilli bölcsesség és csend.

Poeta sacer

1.

A történet legutóbbi kétszáz esztendejére visszanézve az ember bizonyos idegenszerű aggodalmat alig vagy egyáltalán nem fojthat el. Nemzedékről nemzedékre tervszerűen tűnt el a világból, felülről lefelé először a király, aztán sorra: a főpap, a főnemes, az államférfi, a tudós, a katona, a művész, s vagy örökre elveszett, vagy helyébe kétes, gyanús alak lépett.

Voltak, akik a rendet helyre akarták állítani, ahogy Napóleon megkísérelte, hogy újra méltóságot, szerezzen a királyságnak. Elvértve akadtak főpapok és főnemesek, akik meg akarták menteni a papot és a nemest. Államférfi, tudós, katona, művész is akadt néhány. Az ilyesmi azonban elszigetelt vállalkozásnak látszott. Mert talán nem egyes uralkodócsaládok tűntek el, hanem a királyi ember; és nem a főpapság és főnemesség halt ki, hanem a papi és arisztokrata lény. És talán nem is halt ki, csak visszavonult és helyét feladta. És talán nem is gyengeségből tette, hanem jól megfontoltan és higgadt belátással. Elvonult, mert a rejtélyes, sötét járvány áldozatává lett emberiség jelenlétét nem érdemelte többé, s méltatlan lett arra, hogy uralmával megtisztelje.

De a nagy emberi helyek elveszése és a nagy emberek visszavonulása végzetesen félelmissé csak annak válik, aki hallja, hogy a sötét járványba esett tömeg minden alkalommal, mikor hely elvész, mikor nagy ember visszavonul, mikor a helyreállítás egy kísérlete kudarcot vall és elbukik, milyen diadalittasan ujjong. A járvány úgy kezdődött, hogy mindenki trónkövetelő lett. Úgy folytatódott, hogy mindenki elkezdett igényt támasztani a papságra, aztán az arisztokráciára, aztán a tudásra. Nem nagy dolog, szóltak.

Mindenkiből lehet uralkodó, pap, tudós, művész. Mindnyájan egyenlők vagyunk. Mindnyájan mindent tudunk, és ha nem tudjuk, megtanuljuk. Mintha megtanulható lenne a királyság, a főnemesség és a papság.

Amikor a királyok ezt hallották, leköszöntek; a papok, a tudósok, a katonák, az államférfiak szintén. Volt néhány, aki szavát fölemelte, azt szétmarcangolták. A többi azt mondta: ha ez nektek uralom, legyetek uralkodók; ha ez nektek nemesség, legyetek nemesek. Mit tehettek? Később a járványnak már evangéliuma is támadt, és megindult a világ nagy átfestése visszafelé, beszennyezni mindent, ami tiszta, lerángatni azt, ami nagy, eltaposni, akinek feje kiemelkedik, és megmérgezni azt, ami egészséges. Így vész és veszett el az állam, a nemzet, a nép, a munka, a gazdagság, a vallás, a szerelem, a szépség, az erő, a háború, a nemesség, a játék, az ízlés, az igazság.

2.

„*Der Tempel brennt, ein halbes tausend Jahr muß weiterrollen bis er neu erstehe*” (Stefan George) — a szent hely ég, és félezer év dörög el fölöttünk, amíg újra épül. A szent hely, a közös élet szent köre, a Temenos ég. A sötét nemzedék betört és felgyújtotta. A királyoknak és nemeseknek és államférfiaknak és papoknak és bírának és művészeknek el kellett hagyniuk. Azóta az élet a szent körön kívül van: szennyes és megszeneteletlen. Nincs középpont, nincs fő, nincs méltóság — csak felhalmozott zsákmány, összeesküvés. Nincs felelősség, csak érdek. Tanácstalanság. Az elhatározást az istenektől szokták kérni, amikor veszély volt és kétség, mindig a népek Delphoija mondta meg, mit kell tenni: a középpont a felelős fő, a Hatalom, az Úr. Minden Delphoi elveszett. A Temenost lerombolták. Itt a veszély és a kétség, és nincs elhatározás, nincs irány, nincs cél, nincs út, csak támoltyág, zavar, tévedés, szégyen, nyomor, szegénység, rémület, gond, bűn, gyalázat. Mindenki, aki valamit tudott, aki valamit ért, aki valamit mert, aki valaki volt, elrejtőzött. *Der Tempel brennt.*

3.

A szent kört már csak egy ember őrzi: a költő. Nem tudni, a királyok, papok, hercegek, katonák, művészek megkérték arra, hogy maradjon, vagy a feladatot maga vállalta; vagy csak utolsó volt, s mikor mindenki eltávozott, így szólt: kitartok. Vagy végül ő is elmegy, s a Temenost nem lakja s nem őrzi senki.

4.

A pillanattól, hogy a szent körben a költő egyedül maradt, a király uralmát, a főúr méltóságát, a papi rítust, a katona harci ösztönét, a bíró igazságtudását, a tudós ismerésszenvedélyét vállalnia kellett, a művész, a lovag, az orvos, a jós, a gondolkodó minden feladatát — attól a pillanattól kezdve a költő túlnőtt a tulajdonképpeni költőn.

Régebben meg lehetett elégedni az irodalomtörténettel, amely azt mondta, hogy a költő a nemzeti szellem kifejezője. Hiszen régebben a költő tényleg és csaknem semmi más nem volt, mint kifejező. Bár nem mindig, de igen gyakran politikai lény, aki vagy osztály, vagy réteg, vagy a nép világát fejezte ki. A kifejezést a következőképpen értették meg: a szellem, a kép, az érzés a nemzetben készen adva volt, a költő szavakat talált hozzá, és a népet megértette önmagával. Amennyiben újat talált mondani, csak az adott valóság kifejezése lehetett. Ha a nép, az idő, az osztály forradalomra hajlott, a forradalmat, ha elnyomták, az elnyomást, ha elbukott, az elbukást, ha remélt, a reményt költötte meg. Mindig azt és csak azt, ami volt. A költő kifejező volt.

Aztán a pszichológia korszaka következett, s a költőt is pszichológiával magyarázták. A politikusból zseni lett. A pszichológia elválasztotta a közönséges embert a tehetségestől, és a tehetségnek fokozatait kutatta. A nagy tehetség volt a zseni. Megközelítése úgy történik, hogy megértik. Ha tudják. Egészen sohasem lehet, mert a zseni minőségben más, mint a közönséges ember. A költő magasabb pszichológiai kvalitás.

A két előbbi elméletet a szellemtörténet próbálta összefoglalni. A kifejezőt és a zsenit összekapcsolta, és azt mondta, hogy a költő az

átélő és a sűrítő. A történeti korok, világszemléletek, magatartások és szellemi áramlatok benne gyűlnek össze. Ő az, aki a világot mint egészt a történetben átéli, sűríti, egybefoglalja és megörökíti. A költő ezért a történet és a szellem szempontjából végtelenül fontosabb, mint az uralkodás, a háború vagy a fölfedezés. A költő a történet szellemének igazi letéteményese.

A kultúrmorfológiában ismét új elmélet jelentkezik. A költő itt kultúraalkotó. A költészet a kultúra tényezője, mint a jog, a vallás, a művészet és a szellem. Mindent a kultúra teremtet, a saru szíjától kezdve a halhatatlanság-eszméig: a költészet itt helyezkedik el valahol a kettő között. Hogy a költő kicsoda, bizonytalan, de a kultúra teljessége megköveteli, hogy költészet éppen úgy legyen, mint ruha, pénz vagy Isten.

Ezeknek az elméleteknek nem az a bajuk, hogy ügyefogyottak és fantáziátlanok és ostobák és naivak és esetlenek és hamisak és primitívek és avatatlanok. Mert kétségtelenül kivétel nélkül azok. Egyetlenegy sem érti közülük, hogy mi a költészet. Mindegyik passzív aktusnak fogja fel: kifejezésnek, pszichológiai kvalitás eredményének, átélésnek, sűrítésnek, kultúratemető tényezőnek. Éppen ezért ezekben az elméletekben nem lehet és nem is szabad mást látni, mint a be nem avatott tömegember hiábavaló próbálkozását, hogy a költőt megértse. Sőt, ez az elmélet mind nem más, mint a tömeglény irigységéből fakadó ösztön, amely a költőt azzal, hogy megkísérli megérteni, magához húzza le, és magával egyenlővé akarja tenni. *Tout comprende c'est tout mépriser.* A kifejezési, a lángészi, az átélői, a sűrítői és a kultúratemetői felfogás a sötét nemzedék bosszúja. De még tovább: ezek az elméletek kivétel nélkül mind, óvatosan, éppen azt nem akarják észrevenni, ami az egyedüli fontos: a költő aktivitását.

Végül pedig a legfontosabb. Az elméleteket hivatalosan, könyvben hirdetik. És a sötét nemzedék a könyvet azért teremti meg, hogy igazolja magát: mert amit él, az a könyvben levőnek éppen ellentéte. Az a sok díszes elmélet, amit a költőről hirdet, csak a levegőben való fecsegés, komolytalan, mert tökéletesen irreális, és a valóságban senki sem hisz benne. A valóságos életben a költő sem kifejező, sem átélő, sem egyéb, hanem egyszerűen bolond. Bolond azért, mert nem foglalkozik jövedelmező pénzkeresettel, nem törekszik befolyásos társadalmi helyzetre. *Nur Narr, nur Dichter* —

ahogy Nietzsche mondja. Ez a felfogás, ami a tömegből közvetlenül fakad, ez az általános, ez a közfelfogás. A költő, mondják gúnyos, fensőbbes, lenéző és megalázó fölényrel: pojáca, semmi egyéb.

5.

A múlt század végén a helyzetet kezdték felismerni. Akadtak a tömegből elhatározással kilépett és szándékosan elszigetelt körök, amelyek látták, hogy a Temenos lángol, s hogy a szent helyet őrizze, egyedül a költő maradt helyén. De látták azt is, ha feladatát méltóan teljesíteni akarja, a költőnek öntudatra kell ébrednie. Tudnia kell, hogy kicsoda. Az eddigi elméletekben észrevették a szálnalmas tehetetlenséget, amely annak, amit meg akart magyarázni, még csak közelébe sem tudott jutni; de észrevették az alattomos bosszút is, amely a költőt kifejezővé, kultúrtényezővé, szóval függvénné, eszközzé akarta tenni, sőt tudták azt is, hogy a költőt végül mégiscsak mindenki bohócnak tartja.

Az elszigetelt körök egyike, a német Stefan George köré csoportosuló Kreis, a költőt igazi lényében és a költészetet egész valóságában először kezdte megérteni. A kép, amelyet alkotott, nem teljes. A George-kör felfogása a költőről még csak a passzivitást látja. Már tudja, hogy az, amin az egész sors, nemcsak a költőé, hanem a népé, az emberisége is, múlik: a Temenos. Kell hogy legyen tűz, templom, kör, hely, amit az ember az isteneknek szentel — mágikus tér, ahová az ember belépve saruját leveti, mert szent föld az, ahol az emberi világ megszűnik, ahol a szellem tüze ég, ahol az ember nem ember többé, hanem a világegyetem kozmikus fia, ahol, mint Mallarmé írja: létünk autentikussá válik. Mert az emberélet rendjét, szépségét, magasságát, nemességét a Temenosban őrzik.

A George-kör a költő feladatát abban érti meg, hogy: Szolgálat és Uralom. Mert csak annak van joga uralkodni, aki magát aláveti; csak az méltó az uralomra, aki szolgál. Szolgálja a népet, ha nem is ezt a népet, az isteneket, a szellemet, a tisztaságot, a rendet. A költészet ilyen magasrendű szolgálat. És uralkodik a szellemen, a népen, a szépségen és a világon. És ez az uralom a költészet.

A Temenos őre uralkodó és szolgál. És a költő ezzel a szolgáló uralommal az emberi lét középpontját, az „Örök Birodalmat” őrzi.

Mallarmé azt mondja, hogy ez az emberiség *germe finalja*. Az örök emberiség szent hagyományának, az isteni létnek őre — amit szolgál, s aminek nevében uralkodik.

A Kreis szerint a költő sorsa kör. Ha az emberiségben költő jelenik meg, körbe gyűlnek azok, akik sorsuk szerint a szent helyre belépni méltók. A Szent Körben élők pedig az Örök Birodalom alapítói és első lakói. Így alakul a költő körül az új közösség, az új és megszentelt nép első törzse, amely a Birodalom középpontja.

6.

„Aki a Hatalmaknak másnál nagyobb mértékben ki van szolgáltatva, vagy aki a Hatalmakat másnál fokozottabb mértékben ragadja meg, az a többi ember számára tiszteletteljes félelem tárgya. Teremtő erővel és gyúlékony robbanóanyaggal telve környezete annyira veszélyesnek, sőt félelmetesnek látja, hogy a vele való érintkezésben óvatossági rendszabályokat alkalmaz, és azt tartja, a leghelyesebb, ha nem is egészen, de úgy nagyjában, távolról elkerülni.”

Ez a sacer lény. A *sacer* értelmében kettős: szentet jelent és átkozottat, tiszteletre méltót és gyalázatosat, fenségeset és nyomorultat. Sacer volt az őskorban a király. Ő volt a Hatalmaknak, sokkal inkább, mint más, kiszolgáltató és a Hatalmakat, sokkal nagyobb mértékben, mint más, megragadó, teremtő erővel és robbanóanyaggal telt, alkotó-pusztító, félelmetes-fenséges lény, aki az egész nép nevében a fensőbb világgal kapcsolatot tartott fenn, és aki az istenek előtt az egész népet képviselte. De sacer lehetett főpap, lehetett kivételes herceg vagy államférfi, vagy hadvezér, akit a Hatalmak fokozott mértékben eszközüknek használtak fel. Sacer volt az áldozópap, a jó, a jósnő, az orvos, a filozófus, akiben a világ félelmetes és fenséges erői, a végzetes kozmikus kétértelműség: a teremtő ösztön és a pusztító szenvedély fokozottabb mértékben élt. Sacer volt az, aki túl közeli kapcsolatban állt a Hatalmak kérdésszerű, bizonytalan, tündöklő, sötét, szakadékos és magas világával. Sacer volt a határlény, aki az emberek között az istenit, az istenek között az emberit jelentette és képviselte, és fállábával itt, fállábával ott, két világban, kettős lénnel, két arccal, két felelősség-

gel élt, és a két világot összetartotta. Ezért volt szabad csak óvatosan megközelíteni, csak bizonyos formák között beszélni vele, lehetőleg meg nem érinteni és mindig csak az őt megillető néven és címen szólítani. Ezért volt szabad csak térdet hajtva, lehajtott fővel, halk hangon, alázatosan, ünnepi ruhában, csak bizonyos szabályok szigorú megtartásával közeledni hozzá.

7.

Evola nagy könyvében elbeszéli, hogy az ősi istenkirályság uralkodójának sacer-méltósága miként került lejjebb, a főpapok kezébe, hogyan merült tovább az arisztokráta közé, még lejjebb a nemességbe, hogyan zuhant mindig lejjebb, amíg elveszett. A történet legutóbbi kétszáz esztendeje már csak a teljes és látható katasztrófa volt, amikor eltűnt a király, a pap, az arisztokrata, a bíró, a művész, a harcos, és nem maradt más, csak a csöcselék.

Senki sem volt méltó többé arra, hogy sacer legyen: arra, hogy az emberi világot a Hatalmak felé s a Hatalmak világát az ember felé közvetítse, aktívan összekösse és jelentse. Senki sem volt alkalmas többé arra, hogy a többenél jobban és nagyobb mértékben a Hatalmak megragadottja legyen és a Hatalmakat megragadjon. Senki sem volt többé elég fenséges-félelmetes ahhoz, hogy vele szemben a többi ember érintkezéskor óvatossági rendszabályokat alkalmazzon, vagy halkán, ünnepi ruhában, alázattal szólítsa, magas néven. Csak a költő.

Így lett a költő királyok, főpapok, hadvezérek utóda, jelképe és őre. Így lett a költő sacer, tiszteletteltjes félelem tárgya, így egyesült benne pap, jó, orvos, bíró, gondolkozó, király, vezér — szent és átkozott, tiszteletre méltó és nyomorult, fenséges és gyalázatos: a Hatalmak jelenlétének jelképe az emberek között.

8.

Goethe és Schiller viszonyáról nemrégiben különös könyv jelent meg. A szerző azt állítja, hogy Goethe meg nem ingatható nyugalma és fölényes ereje barátjában féltékenységet, ennél több, ressen-

ment-t ébresztett. Nem nyíltan. Szemtől szemben és tudatos nappali világban a barátság változatlanul szorosnak és igaznak látszott. Schiller azonban a nappalinál igazabb és mélyebb világban a goethei természetnek gátlás nélküli, félelemtelen, gazdag szabadságát nem tudta elviselni. Hovatovább ez az irigység lett az, ami Schillerben minden egyebet eldöntött és meghatározott. Persze, ismét nem nyíltan. Ha tudomást szerzett volna róla, megrettenve utasította volna vissza, és nem hitte volna el, benne a marcangoló ressentiment annyira uralomra jutott, hogy már nem is tudott mást gondolni, alkotni, érezni, írni, csak ami ebből az irigységből fakadt, s ami Goethe gátlás nélküli, félelemtelen, nyugodt és derült szabadságát ellensúlyozta és titokban aláásta. Az irigy féltékenység az egzisztenciába furakodott. Teremtő tényező lett, és az egész ember e pont köré kezdett kristályosodni.

Mindig helyrehozhatatlan katasztrófa, ha valaki valamit nem tud asszimilálni. Schiller kezdte elveszteni Schillert, és kezdett csupán negatív Goethe lenni, de olyan negatív Goethe, aki nyugodtan mondhatná azt, amit Nietzsche az ilyen lényre: *auch mich schuf der ewige Haß* — engem is az örök gyűlölet teremtett. Ebben az egzisztenciában az a végzetes, hogy léte saját súlyát már teljesen elveszti, és merőben ellensúly lesz, és pedig annak ellensúlya, akit mélyen és emésztően gyűlöl. Másolattá válik és kópiává; mert a rejtett mélyben csodálja barátját, és e rajongás olyan hatalmas, hogy saját lényét nem engedi szóhoz jutni. Ahhoz, hogy a rajongást szabadon eressze, nincs ereje, és nem tudja azt mondani: öröm nekem e nagyság árnyékában élni. Ehhez nincs benne elég alázat, túl kevély. Titáni. A tiszteletet és csodálatot meghagyja külsőségnek és látszatnak, amelyben úgy szemre a barátság a napvilágon nyugodtan tenyészik. De az igazabb éjszakában a barát gazdag és tágas derűjét nemcsak hogy nem tűri el, hanem még a reá irányuló saját csodálatát sem. Így aztán nappal fenntartás nélkül barát és rajongó. Tudat alatt azonban az egészet nem fogadja el, és az emésztő ressentiment az egészet széttepi. Éjszaka pedig marcangoló méreggel marja magát, mert nem tud olyan félelemtelenül szabad lenni. Ezt viszont nem fogadja el, mert tudatában barátját mindenekfölött csodálja. Goethe benne barát és ellenfél — csodálja és gyűlöli, rajong érte és irigyli. De az egyiket is, másikat is úgy, hogy ellenfelének mérhetetlen fölényét világosan látja, ahogy látja saját

tehetetlenségét is. Kétségbeesésében azonban már nem is tud saját fölemelkedésére gondolni, csak a másik lerombolására. Az irigység a másik fölényéről rajzolt képeivel annyira elvakította, hogy legyőzöttnek érzi magát, s így leteperve — *Acheronta movebo* — felidézi az Alvilágot.

A könyvnek, ha nem is tartalma, de értelme körülbelül ez.

9.

Olyan helyet kell választani, ahonnan látni, hogy Goethe és Schiller viszonya miért volt ilyen, és miért kellett ilyennek lennie. A hely nincs sem az egyikben, sem a másikban; ha lehetne, ki kellene tűnnie, hogy az egyiknek vagy a másiknak „igaza” volt. Az imént említett könyv szerzője Goethéből ítél, s innen valóban úgy tűnik: szegény Schiller áldozatul esett annak, hogy nem tudta barátja nagyságát fenntartás nélkül csodálni. Persze lehet álláspont, amely így szól: nagyobb erejével, tudásának hatásosabb mágiájával Goethe volt az, aki a szelidebb és érzékenyebb, de tisztább és magasabb Schillert elpusztította. Talán Schiller korai haláláért is őt lehetne felelősségre vonni: eltette útjából azt az egyetlen embert, aki kártyáiba látott, akinek tiszta és gyermeki lénye egyedül volt képes annak a varázslatnak igazi értelmét, amit Goethe űzött, felismerni és leleplezni.

Ez a magyarázat éppen olyan hamis lenne, mint az előbbi. A helyes megítélés sem az egyikben, sem a másikban, hanem a harmadikban: a Hölderlinben levő hely. Abban a költőben, akit a két előbbi fénye annyira elhomályosított, hogy észre sem vették, ismeretlenül, elveszetten élte életét s írta műveit, akit Goethe nyugodt és szabad derűje éppen úgy elnyomott, mint Schiller éteri lendülete és tisztasága.

Miképpen történhetett, hogy hármuk közül Goethe volt a legdiadalmasabb, Schiller kevésbé, s Hölderlinnek a diadalból semmi sem jutott, pedig hármuk közül Hölderlin volt a leginkább költő, Schiller kevésbé s Goethe a legkevésbé?

A klasszikus antik példa szerint a költő hős volt és jó. Ez a költői egzisztencia az ókornak megfelelt. A XIX. század elején a klasszikus költészet külsőségeinek felújításával az ókor költői

egzisztenciáját újra megteremteni azonban nem lehetett. A szent hely égett, és a Temenos kezdett kiürülni. Vállalni kellett. Aki pedig nem vállalt, elhárított. A költő már a szent kör sacer lénye volt, aki a Hatalmak előtt a nép vétkeit magára vette. Egyedül őbenne voltak meg azok az isteni erők, amelyek a sötét vétkeket ellensúlyozni tudták.

Goethe nem volt az az ember, aki vállalt. Sőt, éppen az az ember volt, aki csak élvezett. Faust, aki gyönyörködött, aki mindent lerázott magáról, hogy fölényesen szabad és gondtalanul derűs, töretlenül nyugodt és zavartalanul gátlástalan tudjon maradni. Schiller pedig nem a félelemtelen, gazdag szabadságot irigyelte. Schiller elviselhetetlennek érezte, hogy olyan isteni képességekkel rendelkező költő, mint Goethe, oly részvétlenül hárította el azt, amit akkor a poeta sacernek már vállalnia kellett. Schiller csak ott követte el a hibát, hogy azt hitte, a magára vállalás nagy mágikus aktusát csak Goethe hajthatja végre. Úgy tartotta helyesnek, ha a Temenos őrségét és a sötét vétkek vállalását Goethe, a nála nagyobb és több lény vállalja el. Barátja mellett önmagát nem érezte méltónak e fenséges tisztségre. Szenvedett, hogy Goethe nem értette, nem tudta, miről van szó. Vagy még inkább szenvedett, mert látta, Goethe nagyon is tudta, mit kellett volna tennie, de személyes nyugalma és határtalan élvezőösztönét, fausti boldogságvágyát és titáni örömszenvedélyét nem adta fel, a sötétséget tudatosan elkerülte, és a világhelyzet megrendítő volta előtt szemet hunyt, elhallgatta, letagadta, meghazudta. Goethe a poeta sacer feladata alól kivonta magát. De aki magát a feladat alól kivonja, az másra hárítja. A Temenos őrsége így hárult a kettő közül a harmadikra: Hölderlinre. Aki nem vállal, az másra tol, aki nem vesz magára, az másra tesz. Így tolták mindketten, Goethe és Schiller, így tették át a Szent Kör köteleességét arra, a korban élő egyetlenre, aki vállalta és magára vette, Hölderlinre. Végül így támadt a helyzet, amit csak száz évvel későbbben vettek észre, hogy a német klasszika igazi költője nem Goethe volt és nem Schiller, hanem Hölderlin. Miért? Mert amit Schiller barátjának tiszteletből felajánlott: a Temenos őrségének méltóságát, Goethe elhárította. S a méltóság arra esett, aki vállalta. Aki magára vett és elviselt mindent, ami jött és volt — a nép sötétségének minden vétkét. „*Er fernab fühlte allein das ganze Elend und die ganze Schmach*”, ahogy George írja: magában ő érez minden nyomort és minden szégyent.

A század közepén a helyzet egyre világosabb. Baudelaire már tudja, hogy nem lehet választani: a költői sors már nem a nyugodt kifejezőé, nem a lángelméé, nem az átélőé, a sűrítőé, a hőroshé, a jóse sem. Költőnek lenni annyi, mint vállalni az összes elhagyott és feladott emberi méltóságok jelképének őrzését. A költőnek egyelőre királynak, papnak, gondolkozónak, bírónak, katonának, államférfinak kell lennie, és pedig — minden feladatnál elviselhetetlenebb — távol, egyedül, magányosan, titokban, dicsőség nélkül, sőt a tömeget távol tartva, tettének értelmét magába rejtve s személyének jelentése felől egyetlen szót sem ejtve. „*J'ai plus de souvenirs que si j'avais mille ans . . . je suis un cimetière . . . un pyramide, un immense caveau, qui contient plus de morts que la fosse commune*” — sorsom olyan nehéz, mintha már ezer éve élnék . . . temető vagyok . . . piramis, roppant szakadék, melyben több a halott, mint a tömegsírögödörben. A költő a meghalt királyok, katonák, művészek, papok sírja, aki az emberi nagyságot magában őrzi a feltámadásig. És nem szabad róla tudni senkinek: „*être un saint et un héros pour soi-même.*” Titok. Ezt a sorsot kevesen viselték el katasztrófa nélkül.

11.

A poeta sacer sorsában a legnehezebb a néppel való új viszonyt elviselni. A költő a nép sorsát magára veszi. Ennek a szertartásnak azonban titokban kell maradnia, mert ha kiderül, a misztérium értelme elvész. Azonkívül, mihelyt a szertartás lelepleződik, és a költő lényének jelentősége nyilvánvalóvá lesz, a nép azonnal kikezdi. Mert a nép már olyan mélyre süllyedt, hogy vétkeit nem látja; ártatlannak, tisztának és magasnak érzi magát. S amikor a költőt a magára vett bűnöktől elárasztva megpillantja, a helyzet egyszerre kénytelen felismerni. Tudja, hogy a poeta sacerban önmagát látja. Tudja és most már nem tagadja le, hogy szentségtelen szegyenben él. Mikor a nyomorult szenvedőt, az „elátkozottat” meglátja, nagyon is jól tudja, a nyomorult miért szenved, és még jobban tudja, hogy kicsoda tulajdonképpen az elátkozott. S akkor fellobbant haragjának démoni szenvedélyében a költőre veti magát,

sárral dobálja meg, kigúnyolja, örült hírért költi, üldözi, letagadja. Nem tűrheti. Nem nyugszik, amíg el nem pusztítja. Amíg össze nem töri a tükröt, amely saját förtelmeit mutatja meg neki. A XVIII. század előtt a letagadott és félreismerett költő alakját nem ismerték. Az utóbbi kétszáz esztendő alatt pedig egyáltalán nem volt igazi költő, aki ne szenvedte volna el a gúnyt és az üldözést és ezt a megalázást és végül ezt az összetörést.

A költőnek csak aránylag későn, a század vége felé jutott eszébe, mivel a néppel való viszony változása folytán a helyzet megfordult, hogy a nyilvánosságot már nem szabad kívánnia. Ellenkezőleg. Védelmet kell keresnie, hogy a közönség, a népszerűség, a közönséges ember érintését elkerülje. Aki ezt nem tudta, azt a gyalázatos pusztulástól semmi sem óvta meg. Aki tudta, az saját módszert alkotott, hogy a népről magát leválassza. Valamiképpen hozzáférhetetlenné s elérhetetlenné kellett magát tennie. A nyilvánosságot távol kellett tartania. Elrejtőzött s titokban élt; nehezen érthető nyelven írt; magas szellemvilágba emelkedett; sajátos és egyéni szimbolikát talált. A költészet olyan misztériumot őrzött, aminek belül kellett maradnia, s csak a beavatottak tudhattak róla. A titokról még legtöbbször azoknak is csak utólag, a költő halála után volt szabad tudomást szerezni. Mintha azt, hogy hol és kinél ég a szent láng, nem lett volna szabad tudni. El kellett rejteni a csöcselék elől, amely mindenkit halálra keresett, aki a mocsárban való elmerülésében háborgatta.

12.

Mallarmé volt az első költő, aki látta, hogy értelmét már a tervszerű elrejtőzés is elvesztette. Mert aki önmagát elzárja, tönkremegy; légüres térben, szellempalotákban, álruhában igazi életet élni nem lehet. Az igaz, hogy a költőnek a népet nem szabad keresnie; minden költészet, amely népszerűséget kíván, önmagát elárulja. Ez alól kivétel nincs és nem is lehet. De az elzárkózás a helyzetet nem oldja meg, mert a nép elől elzárt költészet magánüggé lesz és értelmetlenné válik. Meg kell nyilatkozni, attól függetlenül, hogy a nép hogyan érti és minek tartja. A költő azzal, hogy elrejtőzött, és a gúnyt, az üldözést, az összetörést elkerülte, a

poeta sacer sorsának végső lépése alól akarta magát kivonni. Magát mint a Szent Kör őrét meg akarta menteni. A Temenos őre sorsát akkor teljesíti, ha áldozattá válik. Ez a poeta sacer életének igazi értelme: mikor minden emberi nagyság visszavonult, és minden isteni hely üres maradt, itt áll, egyedül, mint a Szent Tűz őre, s ezért a tűzért és ezen a tűzön önmagát fel kell áldoznia. Ezért sacer a költő: ezért vette át a Temenos őrségét, hogy a tüzet saját életével táplálja és halálával fenntartsa. Ezért fenséges és félelmetes, isteni és átkozott, szent és nyomorult. Az áldozat nem színpadi máglya, nem nyilvános autodafé, kivégzés, patetikus és pittoreszk halál, amit megfestve a szobák falaira lehet akasztani. Példa volt rá elég, Hölderlintől Baudelaire-en át a mai napokig. Nem hatásos tragédia játszódik le itt, hanem lassú és csendes kínok táplálta, hosszú, sorvasztó bomlás, idegek hisztériája, mániák, betegségek, szennyes gyanú, félelem, elmerülés a piszokba, züllés, mérgek, tikkasztó nyavalyák és bűzös, füledt gázok közt való fulladozás. Az áldozat éppen olyan rejtett helyen játszódik le, mint a győzelem: a költő tragédiája éppen olyan titokban válik áldozattá. És ugyanabban a misztériumban lesz győző, mint ahol elbukott. Mert jelképes itt minden, a Temenos őrsege éppen úgy, mint a vétkek vállalása, a Hatalmakkal való érintkezés dicsősége és a gyalázatos pusztulás átka. Misztérium, amiről senkinek sem szabad tudnia: vagyis, amit élni kell, függetlenül attól, hogy látják vagy nem, és ki látja. Nem kell elrejtőzni. Nem is szabad. De kilépni sem kell a nyilvánosság elé. Ezt sem szabad. Egyedül egyet szabad és kell: vállalni. A sorsot magára venni és áldozattá lenni.

13.

A hódolat Mallarmé magas és gazdag költészete előtt most nem lehet feladat. „Amiről szó van, csak az, hogy „minden nem úgynevezett művészinek a költészetből való kizárása a költőt a szakadék szélére szorította”. Az elzárkózás csödbe vezetett. A költészet körmönfont mesterséggé és filológiává kezdett válni. „Ez a merő desztillált esztétikai idealizmusból álló, természetellenes, absztrakt árnyéklét továbbra már tarthatatlan, és fel kell számolni.” Az elkényeztetett és félrenevelt Én hangjának el kell némulnia. „El

kell hagyni a melegházat, el kell fojtani az üres hiúságot és ki kell irtani a gondolkodás bágyasztó álarisztokráciáját.”

A tömeget magától távol tartó költő szépségvallásának kevélysége s a szépség „absztrakt szüzessége” — az emberfölöttivé fokozott poétikus szellem démonikussá lett, mint Heródiás, aki szűz és terméketlen maradt, mert megőrizte, csupán önmagának és a tükörnek bőre kagylófényét, hajának szőke árját, illatát, azt a csillagszépséget, amelynek láttán az oroszlánok lehajtják fejüket, és szemüket behunyják. Nem ez az áldozat! Nem így, szűzen, terméketlenül, nászt nem ismerve, mint hűvös drágakövek, kell a költőnek a szépséget feláldoznia: a Semminek. Mallarméban felébredt a gyanú, hogy a költészet nem maradhat egyszer s mindenkorra magas szellempalotában, és a költő nem lehet örökre parnassien. Sőt, az is, hogy egyáltalában nincs egyszer s mindenkori és örök megoldás: minden költőnek újra, újból és előről kell kezdenie és a külön neki szánt sorsot kell végigélnie. Mindenkinek kiszámíthatatlanul és előre meg nem mondhatóan úgy kell áldozattá lennie, hogy előre nem készülhet fel. Akkor már lenne könnyítés, lenne lehetőség a begyakorlásra, az ember meg tudná szokni és ki tudná tanulni. Baudelaire kora elmúlt: ő úgy volt áldozat; a Parnasse kora is elmúlt: azok úgy voltak áldozatok; Verlaine kora is elmúlt: ő úgy volt áldozat. Mallarmé felismerte, hogy neki másképpen kell annak lennie és vállalta.

14.

A mai költői egzisztencia nagysága és veszélye sehol sem nyilatkozik meg olyan nyíltan, mint Stefan Georgénál. Nem azzal indult, amivel várni lehetne, hogy a nyilvánosság előtt megjelenik és szétszórja azt az aranyat, ami a költészet. Ellenkezőleg: be kellett látnia Mallarmé igazságát, hogy a költőnek feltétlenül a közösségen kívül kell maradnia. A közösséggel való viszony megfordult: a feladat nem a népszerűség keresése, hanem a védelem a népszerűség ellen. George azonnal felismerte, hogy a költészetben valami titok van, amiről senkinek sem szabad tudnia. De ugyanakkor látta, hogy Mallarménak a másik oldalon is igaza van: a modern világban elhatalmasodott steril szellem, amelyet a tudomány diadalra vitt, a

költészetbe is betört. Desztillált és kigyomlált nyelvet használ, a daimónt a nyelvből kiűzi. Ez a *poésie pure*, amellyel együtt jár a steril ember — az „üvegből levő mű szörnyű víziója” — „a tiszta látás bűne”. A közösségen kívül maradni, mégis a teremtető daimón szavával termékeny életet élni: ez George feladata, s ez volt számára a Kreis — néhány, de csak néhány ember, akik nem tudtak szentségtelen életet élni: a Kör.

A George-körben, mint még soha, a Temenos áhítatos levegője megvalósult. A szent láng őrei, mint a Grál kerek asztalának lovagai, a dicsőséget az írás különböző területein, mint költők, történetírók, gondolkozók, nem maguknak, hanem a láthatatlan szakrális középpontnak szerezték. Mert az Én diadala szentségtörés lett olyan időben, amelyben az egyénnek csak egyetlen hivatása lehet: önmagát feláldozni és a nép és a közösség elsüllyedéseért a Hatalmakat kiengesztelni. Ebben érthető meg a George-kör nagy szava: a Szolgálat. A kör minden tagjának ereje és nagysága a Szent Tűz szolgálatában tűnik ki. Lovagrend volt inkább, mint írói kör, de inkább a Szent Tűz apostolai voltak, mint lovagok.

15.

A harmadik név, Robert Bridges angol költő neve csak azért legyen itt, hogy megmutassa, az utat még a génusztól nem érintett, de magas ízlésű embernek is meg kellett találnia. Bridges költészete Mallarmé és George mellett semmit sem jelent. De ha az angol költő természete szerint nem is volt avatott, és ha nem is volt sacer, előkelő szelleme és magasrendű ember volta tudott a sacerről. A költő komolyságának ma két ismertetőjele van: az első a költői metanoia: a népszerűség keresése helyett a nép ellen való védelem keresése; a második az *accent religieux* — a vallásos hangsúly, ami nem egyéb, mint hogy a költő felismeri: a Hatalmak különös feladatra szemelték ki. Bridgesnél a két vonás megtalálható, de mivel génusza erőtlen, terméketlen maradt. Nagy művében (*Testament of Beauty*) a szépség vallását írja meg; tiszta mű ez, igaz, inkább esztétika, mint költői vallás. Nyelve közelebb van a sterilhez, mint a daimonikushoz. Még benne van abban a betegségben, amelyet Mallarmé *maladie d'idealité*-nek hív.

Néhány kitűnő modern szerző azon a véleményen van, hogy amikor Napóleon kudarcot vallott, a világ arculatának meg kellett változnia. Napóleon volt az utolsó nagy ember, aki megkísérelte, hogy az örök emberiség hagyományát fenntartsa, illetve újra felvegye. Mi az örök emberiségnek ez a hagyománya? Ha az ember azt kérdezi meg, aki erről a legtöbbet tudja, a francia René Guénont, így lehetne egybefoglalni: a hagyomány az ember és a transzcendens világ között levő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az ember isteni eredetének tudata és az istenhasznosságának mint az emberi sors egyetlen feladatának megőrzése.

Napóleon bukása után a hagyomány fenntartása kollektíven lehetetlenné vált. Kitűnt, hogy a népben, amely tömeggé vált, az eredet tudata elhalványodott, sőt elveszett. És Napóleonnak, ahelyett, hogy a hagyományt helyreállította volna, meg kellett elégednie a negatívummal: a francia forradalom démonvilágában fölkellett szenvedélyeket magára vette és áldozattá vált. A Hatalmak kimondták rá a *sacer est*öt, amit a római pontifexek az áldozati állatra: légy szent és átkozott, s ebben a megszentelt átokban pusztulj el a nép nevében. Napóleon az utolsó *rex sacer*, a tragikus király, akinek az emberiség egységét helyreállítani nem sikerülhetett, belebukott abba a fenséges vállalkozásba, hogy a transzcendens világot a történettel újra egybekapcsolja. Ezzel a hagyomány megszakadt; a transzcendens világgal való kapcsolat fenntartása a király kezéből kiesett, ez az a pillanat, amikor a poeta sacer a világtörténelemben megjelenik: Hölderlin, Keats, Shelley alakjában.

A költőt sem az irodalomtörténet, sem a szellemtörténet, sem a pszichológia, sem a szociológia, sem a kultúrmorfológia nem érti s nem értheti, mert mindegyik tudomány, és így alulról próbálja megközelíteni: társadalomból, viszonyokból, elődökből, hatásokból. De aki a poeta sacer alakját csakis abból akarja megérteni, hogy áldozat, szintén tévedni fog. Ez a költő és a költészet passzív oldala csupán, s vállalásba való belepusztulás, ami a magasabb

fokon éppen a győzelem. Az egyetemes emberi sors magáravétele elengedhetetlen mozzanat, mert: amilyen mértékben a költő önmagát feladja, a súly mindinkább a létre helyeződik át. És csak a lét világában történhet meg az, ami Napóleonnak, a rex sacernek nem sikerült: az egyetemes emberiség reintegrálódása — az egység helyreállítása, az emberi, történeti és transzcendens világ egységének újra való megteremtése. S itt következik az, amit az sem értett meg, akinek a költő áldozat-lényéről már sejtelme volt. A megértés teljessége azon múlik, hogy az ember felismerje: a költői egzisztencia lényege nem ezen a passzív, hanem az aktív mozzanaton nyugszik. Ez az aktivitás pedig: a költő a hagyományt nemcsak őrzi, hanem mindig újjáteremti, éspedig a *logos*, a szó erejével. Amikor a királyi uralom az isteni léttel való kapcsolatát fenntartani nem tudta, fellépett a költő, aki a kapcsolatot fenntartja: a szóval. De nemcsak fenntartja, hanem folytonosan újjáteremti mint szerződést, hidat és kapcsolatot — az örök emberi tradíciót folytatja, és az istenivel való szövetséget megújítja.

18.

Most már megérett a helyzet arra, hogy a párhuzamot az antik és a modern költő között meg lehessen vonni. A költőt mint merő társadalmi vagy történeti, vagy szellemi jelenséget, soha, egyetlen időben sem lehetett maradéktalanul megítélni. A költő mindig a Guénon értelmében vett hagyomány alakja volt, s feladata: az ember és a transzcendens világ között levő kapcsolat folytonosságának fenntartása, az emberiség isteni eredetének tudata s az isten hasonlóságnak mint az emberi sors egyetlen lényeges feladatának megőrzése. Az antik költő, hindu, iráni, kínai, egyiptomi, görög, régen olyan népben élt, amely maga is mindenestől, papostól, vezérestől, királyostól, benne állott a hagyományban, s itt a tradíciót nem kellett újra megteremteni. Az antik és a modern egzisztencia között levő különbség éppen az, hogy az akkori embernek a történeti és transzcendens világ egybekapcsolása nem volt probléma, hanem az emberi élettel együtt adott valóság és tény. Éppen ezért az, hogy volt sacer költő, jós, gondolkodó, király, államférfi, a közösség életében magától értetődően folyt, annak, hogy sacer lény van, mindenki tudatában volt.

A különbség az antik és a modern költő között nem a passzív egzisztenciális helyzet. A különbség az, hogy a modern költőnek magára hagyatva, kigúnyolva, félreértve, pojácának bélyegezve, vállán az összes emberi nagyságok jelképeinek súlyával, teljesen egyedül és önmagából a hagyományt fenn kell tartania és a Szent Szó erejével újra kell alkotnia — az isteni lét és az emberi sors között levő szövetséget meg kell újítania. Mikor Jézus csodát tett és tanítványai elbámultak, így szólt, nem tanítványaihoz, hanem az emberiséghez: ne csodálkozzatok, mert olyan dolgokat fogtok cselekedni, amelyek sokkal nagyobbak, mint amelyeket én cselekedtem — az én nevemben. Az emberi sors és az isteni lét között levő szövetség megújítása: királyi, papi, államférfiúi, de mindenképpen a sacer sors feladata.

Mindezt az antik költő nem ismerte és nem ismerhette. De a logos teremtmény voltának felismerésében a két költő találkozott. A költő az a lény, aki az ősnylvet használja. Sem a köznyelvet — a depravált eszközt; sem a steril nyelvet, az absztrakt szüziesség heródiási nyelvét, amelytől Mallarmé annyira borzadt. A költő nyelve a daimonikus nyelv, amely hagyományszerűen magában őrzi a világegyetem minden Hatalmának nevét — magában őrzi a mágikus varázsjeleket, amelyek felszabadítják vagy megfékezik a Hatalmakat, magában őrzi az isteni őslogosra való emlékezőt. Mi ez az őslogosra való emlékező? — a szó erejével való teremtés képessége. Az őslogos a léletteremtő, a világteremtő szó. Erre a nyelvre mondja Hölderlin, hogy az emberi javak legveszélyesebbike — a sacer szó, amelyben emberfölötti hatalmak zsúfoltan lappanganak, és avatatlan kéz érintése belőle szörnyeket varázsolhat elő. Csak akinek lényé sacer, ismerheti a mágikus érintés módját. Másnak ki sem szabad mondania, mert veszélyt idéz önmagának és az embernek. Az avatatlan, a bűvészinak, akit a démon nem szolgál, hanem elpusztít.

A poeta sacer feladata passzívan, hogy áldozat legyen — magára vegye a nép elsüllyedésétől felidézett démonokat és belepusztuljon; az aktív feladat: a logossal az emberi sorsnak az isteni léttel való kapcsolatát mindig újra és újra, önmagából, végzetesen cserbenhagyva, megteremteni. Amit hiú, profán és avatatlan kezek elrontottak, helyre kell hoznia azzal, hogy azon folytonosan túlmutat: az anyagba merült létet kiragadja, világosságot hoz, erőt,

tudást, mélységet, igazságot, szépséget, csodát és még annál is többet, mert: az én nevemben sokkal nagyobb dolgokat is fogtok cselekedni, mint én cselekedtem. Az, hogy a Hatalmaknak ki vagyok szolgáltatva, nem elég, meg is kell őket ragadnom. Nem elég a világot átélni, újra is kell teremteni. Az isteni lét az ember számára nemcsak nyílt, hanem mindig újra meg kell nyitni. S amit fizetnem kell érte, nem kevés, én magam vagyok az: áldozatnak kell lennem. De nem elég belepusztulnom, az áldozat is kevés: a szó erejével ki kell nyitnom az emberfölöttit. Csak akkor lehetek sacer.

A barátság

1.

Platón azt mondja, hogy a közösség összava a törvény, Aristotelés azt mondja, hogy a *Philia*. Mindkettőnek igaza lehet. Ami a közösséget egybetartja, az a lények fölött levő törvény. De ami a közösséget megalkotja, az a lényekben élő barátság. *Philia* barátságot jelent, de ez a barátság nem eszme. Sokkal inkább maga is lény. Ahol viszály van, ott feltételezhető, hogy jelen van Arés, a viharos; ahol szerelem van, ott feltételezhető, hogy jelen van Aphrodité, az ellentéteket felolvasztó; ahol barátság van, ott feltételezhető, hogy jelen van *Philia* istennő. S Aristotelés úgy gondolja, ha sok ezer és millió ember egy helyütt lakik, egy nyelvet beszél, egy hagyományt ápol, egy erkölcsi rendet tart — ez mind *Philia* istennő jelenlétének csodája. Nélküle igaza lenne La Bruyère-nek, aki azt mondja: meg vagytok lepve, hogy az emberiség nem él egy államban, nem hisz egy vallásban, nem beszél egy nyelvet — ha az emberi jellemek, vérmérsékletek, tehetségek, értelmek sokszerűségét és különbözőségét nézem, én inkább azon vagyok meglepve: két ember is meg tud lenni egyetlen fedél alatt, anélkül, hogy reggelre egymást megfojtaná. *Philia* istennő csodája, hogy egymásra vicsorgó lények között van olyasmi, hogy közös lakás és közös nyelv és közös szokás. Nélküle csak magányos dúvadak lennének. A közösséget Barátság istennő teremti, és ezért a közösség összava: *Philia*.

2.

Ahhoz képest, hogy az utóbbi száz év alatt mi került szóba, a barátságról való hallgatás egészen különös. Számottevő mű csak egyetlenegy van, Emersoné. Az antik világban senki sem feledkezett meg róla. De mert ma a barátságról oly keveset írnak, az ok nem egészen az, hogy a barátság klasszikus téma, s a mai ember a klasszikus témához kicsiny. Az ok inkább az, hogy a barátság klasszikus kapcsolat, s a mai ember a klasszikus kapcsolathoz kicsiny. Soha az emberiség nem volt még oly közel ahhoz, hogy valahány lény csak van, annyi dúvaddá váljon, és lesből egymásra vicsorogjon. A tömegvallások erőszakos kollektívizmusa felszín, alatta oly ember él, aki már majdnem kész a vele egy fedél alatt élni, csak azért, mert különbözik, reggelre megfojtani. Mindenkinek, aki ma kezét valaki felé kinyújtotta, megszegyenülten át kellett élnie, hogy éppen azt nem értik, ami az egyetlen lényeges. De senkit nem lehet felelősségre vonni. Tegnap kinyújtottam a kezemet valaki felé, s nem vette észre; ma felém nyújtotta ki valaki, és én vagyok az, aki nem veszem észre. Philátlan életet élünk, s ami kapcsolat még van közöttünk, talán a régi maradványa, talán a jövő előlege; a mából barátság nem fakad.

3.

Aristotelés valószínűleg mégis téved, amikor azt mondja, hogy a közösség lehetőségét Philia teremti meg. A közösség nem több vagy kevesebb. A közösség más. Egészen és tökéletesen és alapvetően más élet, lét, lehetőség, valóság, csoda és misztérium. A legutóbbi években találtak rá kifejezést, azt mondták, hogy ez az Én és a Te kapcsolata. A közösséghez legalább három ember kell. De ahol hárman vannak, onnan Philia már eltávozik. Az Én és a Te kettő. Mindig csak kettő. Eggyel több, mint amikor az ember egyedül van, eggyel kevesebb, mint amikor az ember a közösségben van. Az Én—Te kapcsolata külön egzisztenciális kör: az individuum és a kollektívum között a lét sajátos köre. A magány és a közösség között. Az egyedüllét és a sokaság között. Az Egy és a Három között. Ez a kettő a Philia világhelye.

Az asztrológia az emberi sors terét tizenkét szakaszra, vagy ahogy ő mondja, az emberi sors színpadát tizenkét házra osztja fel. Ilyen házak: az egyéniség, a vagyon, a tanulás, az otthon, a házasság és a többi. A barátságnak is jelöl ki házat. A modern lélektan irodalmának rengeteg tömegében a barátságról egy hang se szól — ebből az egyetlen tényből kitűnik, hogy az asztrológiának mennyivel több érzéke van az emberi lét egésze iránt. Az asztrológia azt is tudni látszik, hogy a barátságnak semmi köze sem a közösséghez, sem az Énhez, sem a szerelemhez. Philának külön házat jelöl ki, s ezt éppen olyan súlyosnak és jelentősnek tartja, mint a hivatást vagy a halált. A barátság nem egyszerű társulás, ahogy a barát nem merő társ. Nem bajtárs, nem kolléga, nem partner. Ami a barátság házában az emberrel történik, azt semmiféle más kapcsolat helyettesíteni nem tudja. A barát senkivel sem pótolható. Vannak barátságra képtelen emberek; vannak olyanok, akik a barátságra alkalmatlanok; vannak, akik körül mindig van valaki; és vannak, akiknek élete barátságéhségben telik el, anélkül, hogy egyetlenegy is találának.

Montaigne azt írja, hogy a szerelem senkit sem szokott megkérdezni. Akkor jön, amikor akar, és az embert kíméletlenül leteperi, mint az elemi erő. A barátsághoz beleegyezésre van szükség. Barátom csak az, akit szabadon választok magaménak. Igaz, hogy amikor már megvan, kényszer. Már nem tudok meglenni nélküle. „*Il me semble n'estre plus qu'à demy*” — úgy tűnik, hogy valaminek csak a fele vagyok. De még akkor sem teper le. Mindig szelíd és szenvedélytelen. Philia istennő minden isteni lény között a leggyengédebb. A szerető néha meg szokta érezni távollevő szerelmének örömét vagy baját, s néha el tudja találni kívánságát. A szerelemben kivételes, a barátságban ez a természetes. Mindig tudom és tudnom kell, hogy mi történik vele s mit gondol. Semmi sem maradhat rejtve sem előtte, sem előttem. De ez a barátságnak nem feltétele; az őszinteség nem előzi meg a barátságot. Ilyesmit csak az gondol, akinek a barátságról sejtelve sincs. Akit az istennő

egybefűzött, arról lehull minden hazugság és maszk. Nem a barátság fakad az őszinteségből, hanem az őszinteség a barátságból. Először van Philia, s a többi az ő ajándéka.

Montaigne beszél a görögök érintkezési formáiról, s azt mondja, ilyen volt: természetes, társadalmi, szerelmi és vendégi. De Philia sem a természetben, sem a társadalomban, sem a szerelemben, sem a vendégségben nincs. A barátság Philia.

6.

Emerson azt állítja, hogy a barát a természet paradoxona, egyszersmind mesterműve. Az egyedüli lény, szól, akitől nem azt kívánom, amije van, hanem azt kívánom, aki ő maga. Amennyiben a barátságot érintették, ezt vallják az újabb szerzők is. Ilyen: Scheler, aki a szimpátia formáiról írt, Buber, aki a legszebben fejezte ki az Én—Te kapcsolatát, Ebner, aki erre a kapcsolatra egész eszkatológiát épített, Barth, Gogarten, Jaspers, Klages, aki sok szép részt írt a Zweisamkeitről. De valahol mindegyik elvétí. Az egyik azt hiszi, hogy a barátság, az Én—Te viszonya nem egyéb, mint az Isten—Ember viszony mása. A másik azt, hogy vitális, a harmadik azt, hogy metafizikai, a negyedik, hogy egzisztenciális kapcsolat. Egyik sem látja, hogy itt olyasmiről van szó, ami másra visszavezethetetlen, s ami másból megmagyarázhatatlan. Egyik sem látja, hogy a barátság magasabb Hatalomtól megszentelt állapot.

Talán így lehetne megfogalmazni: a lét eltolódik az egyéni kör felé s ott teljesül. Ez az Én istenülése. Az ember abból a metafizikából indul ki, hogy csak az Én lehet örök és halhatatlan, ezért súlyát ide veti.

A lét azonban eltolódhat a közösség felé is, és ott is teljesülhet. Ez a közösség istenülése. Az ember abból a metafizikából indul ki, hogy csak a közösség, mint faj, nemzet, vallás, örök és halhatatlan, és életének súlyát ide veti.

A barátság a létnek az a köre, ahol az Én is megmarad, a közösség is teljesül és tovább él érintetlenül, de a kettő között és a kettőtől függetlenül a létnek teljesen új, sem az egyikből, sem a másikból le nem vezethető, harmadik lehetősége támad. Új létforma nyílik meg. Ez a barátság. A barátság a létnek semmiféle más formájához nem

hasonlító. Teljesen külön kör. Miért? Mert a maga számára egészen különös istene van. Philia mással össze nem téveszthető Philia-világot teremt. Ez a barátság világa.

7.

A férfiak közösségének még senki sem szentelt különös figyelmet. Mindenekelőtt a szövetségnek, a szerzetnek, az egyesületnek, a hadseregnek. A férfi szeret összenőni, s ennek az összenövésnek, hogy fontosságát aláhúzza, rituális külsőségeket talál. A lovagok kardot cserélnek, és egymásnak titkos fogadalmakat tesznek. A szerzetesek és a katonák egyforma ruhát viselnek, sorban ülnek, egyszerre lépnek. Minden esetben olyan kötelező szabályokat határoznak el, és olyan elveknek vetik magukat alá, mint a szerzetesi fogadalom, a lovagi erkölcs törvényei vagy a katonai szolgálati szabályzat. Ha az ember a nő szétszórt és magának élő, csaknem saját központtal rendelkező életrendjét nézi, fel kell tűnnie, hogy a férfi mennyire ragaszkodik klubjához, lovagrendjéhez, miért kedveli a szabályzatot, az egyenruhát, a kardcserét és az egyszerre való lépést. Meglehet, ha az emberiség dolgait a nő intézné, olyasmiről, hogy nép, közösség, társadalom, állam, sohasem keletkezett volna. Sohasem írtak volna törvényt és nem viseltek volna egyenruhát. Lehet, hogy a kollektívum a férfi alkotása, és az állam nem egyéb, mint megnövekedett szerzetesrend vagy egy kicsit megpuhult és meglazult hadsereg.

Hogy ebben mi az öröm és a komolyság, azt minden férfi tudja. Tizenegy férfi szövetséget köt és szemben áll másik tizenegy férfival; a feladat az, hogy a labdát az ellenfél kapujába rúgja. Ez a futball. Minden együtt van, ami a férfikollektívumot jellemzi: a szabály, a fogadalom, az egyenruha, az ellenfél. S a játék olyan fontos, hogy ötvenezer ember nézi lélegzetfojtva.

És ha valaki tudja, hogy mi az háborúban, táborban lenni, veszélyes vállalkozásokba fogni, hadihajón életre-halálra együtt élni negyvennyolc vele hasonló férfival, ha átéli azt, amit Amundsen vagy Shackleton beszél el társairól, antarktiszi expedíciójuk résztvevőiről, azt a fölényt, nyugalmat, lemondást, szolidaritást, humort, kedvességet, önfeláldozást, amit ezek az emberek egymás

iránt tanúsítottak, elkezdni érteni, mi az, ami a férfikollektívumot alkotta, teremti és tartja. És elkezdni érteni, hogy a barátság csak férfiak között lehet.

8.

Barátság csak ott keletkezhet, ahol két férfi egymás lényét nemcsak hogy épségben tartja, hanem saját Én-köréből a kettő körébe azért lép ki, mert tudja: ez az a hely, ahol barátjának épségén saját épsége megkettőződik. Egész csak egészen egészülhet ki. Ahogy az elnyomás végül az elnyomást is elnyomja. S ahogy a teljesség csak teljességen teljesülhet. Nyílt csak barátom nyíltságán lehetek, őszinte csak az ő őszinteségén. Barát az ő barátságán s ő az enyémen. Nincs hierarchia, rangsor, egymásután. Az értékek kölcsönös egyöntetűségének tökéletes elismerése. A barátok egyenlők. Mert ahol vannak, ott nincs különbség. A hely, ahol élnek, túl van a versenyen. A barátság az egzisztencián nő és van és él és múlik. A barátság köre nem az életé, hanem a lété. A baráti kézfogás a magasabb világban való találkozás jele.

9.

Minden barátság azzal a homályos érzéssel kezdődik, hogy valahol már találkoztunk. Mintha régen testvérek lettünk volna. Még inkább, mintha ikrek lettünk volna. S ezért a találkozás csak viszontlátás. Amikor pedig az ember barátjától elszakad, tudja, hogy ez a távozás csak látszat. Valahol együtt marad vele úgy, ahogy együtt volt vele a találkozás előtt.

10.

Az elementáris Erós az az ősi összefűző Hatalom, amely összetartja az atomokat, kiegyenlíti az ellentéteket. Az elementáris Erósnak két gyermeke van, az egyik a szerelem birodalmát kapta, a másik a barátságét. Ez a két gyermek Aphrodité, a szerelem és Philia, a barátság istennője.

11.

A szerelem az ember minden erejét előcsalja, fölkelte és felkorbácsolja. Más szóval: a szerelem az összes szenvedélyeket felébreszti. Még jobban: a szerelem az emberben lakó démonokat mind felszabadítja.

A barátság az ember erőit összhangba hozza. Más szóval: a barátság az összes szenvedélyeket megfékezi. Még jobban: Philia az egyetlen istennő, akinek megjelenésére az elementáris démonok lecsillapszanak és megbékülnek.

12.

A szerelemnek és a barátságnak csak egyetlen rokon vonása van, s ez: ha felbomlik, annak oka sohasem a Másik, hanem mindig az Én.

13.

A szerelem titka, hogy a kettőből egy lesz, a barátság titka, hogy az egyből kettő. Ezért a szerelem fordított barátság, úgy hogy az egyikből mindig szívárog át valami a másikba. A szerelem néha olyan, mintha egyből kettő lenne, holott mindig kettő volt, és csak a szerelem tette egygé. A barátság pedig néha olyan, mintha kettőből egy lenne, pedig mindig egy volt, csak a barátság tette kettővé.

14.

A nő barátait elfelejti, szerelmeit soha.

A férfi szerelmeit elfelejti, barátait soha.

15.

Története van a könyvnyomtatásnak, a pénzverésnek, a hajózásnak, az öltözködésnek, a mérgek használatának és a cserépedényeknek. A barátságnak nincs. Miért? A barátság története: Lao-ce és

barátai, Buddha és barátai, a barátság a trójai háborúban, Harmodios és Aristogeitón, Sokratés barátságai, a Grál-lovagok, a festők, művészek és költők barátságai, a George-kör.

16.

A barátságnak három kizáró oka van: a hiúság, a gőg és az irónia. Az Én felülemelkedésének ez a három alapformája. Mind a három lezár és kirekeszt. Mind a három autista magatartás, és az az ember használja, aki minden áron különbözni akar. A hiúság a másik emberben csak tükröt keres és talál; a gőg csak szolgát és alárendeltet akar, akit megvethet; az irónia csak tökéletlenséget. Tudjuk, hogy mindenki tükör, szolgál és tökéletlen. De azt is tudjuk, hogy nem ez a fontos. A barát magát teszi tükörré, szolgálva, tökéletlenné. S aki ezt nem érti, és hasonlóval nem viszonzza, az nem az embert sérti meg, hanem a barátságot.

17.

A barátságnak négy formája van: a hősiesség, az intim, a szellemi és a játékos. De az igazi barátság mind a négyet egyesíti, s ezért nyugodtan mondható, hogy ez a barátság négy dimenziója. A hősiesség az, hogy feláldozom érte életemet; a szellemi az, hogy ahol együtt vagyok vele, az a szellem világa; a játék az, hogy oly vidáman játszom vele, mint a gyermek; az intim az, hogy feltárom magam.

18.

Goethe mondja, hogy nem elég, ha az ember barátjáért életét hajlandó feláldozni — meggyőződését is meg kell tagadnia érte.

Hogy az antik világban Philiát mennyire ismerték, mutatja, hogy csak ott volt szobra. Később a szobor vagy egyetlen embert ábrázolt, a halhatatlan Ént, vagy csoportot, a halhatatlan közösséget. A halhatatlan kettőt elfelejtették. Harmodios és Aristogeiton, a két athéni férfi emléke a barátság szobra. Megvan benne az, ami a barátságban lényeges: a lét rejtélyes megkettőződése, annyira, hogy ha csak egy férfi állana ott, az ember tudná, hogy valaminek csak a fele.

Lawrence a Medvevadász és a delaware indiánfőnök barátságáról azt mondja: mélyebb, mint a rokonság, mélyebb, mint az apaság, mélyebb, mint az anyaság, mélyebb, mint a szerelem — olyan mély, hogy már nincs benne sem szeretet, sem szerelem — *so deep that it is loveless*. Eltűnt belőle minden vonzalom, rokonszenv, kívánság, vágy, szenvedély, olyan mélyen van, hogy oda az ember már csak a legmélyebb gyökereivel ér le. Ebben a mélységben csend van, zavartalan nyugalom és mozdulatlan béke. Ez az idill világa. Ez az aranykor. Ami a szerelemben csak ritkán, pillanatokra teljesül, a határtalan megnyugvásból kiragyogó boldogság: az a barátságban állandóan jelen van. A barátságot arról ismerem meg, hogy idillikus. A közösség ezt a csendet nem ismeri. Az aranykori közösség a földön még nem valósult meg. A békét a magányos is, csak ha az istenek különösen kedvelik, egyszer élheti át. A barátságban ott lebeg akkor is, ha a két barát harcba indul, akkor is, ha az erdő szélén a tűz mellett falatozik, akkor is ha játszik, akkor is, ha az egyik tengeren túl, a másik tengeren innen él, egymástól tízezer mérföldnyire. Úgy látszik, az idilli létbe lépni egyedül csak az istenek kegyéből lehet és szabad; közösen, úgy látszik, legalább egyelőre, nem is lehet. Férfi és nő sohasem tud annyira egybenőni, hogy az aranykor nekik megnyílják — tovább, mint egyetlen pillanatra. A barátság azzal kezdődik, hogy mind a ketten az idillibe lépnek. S itt nincs szükség vágyra, kívánságra, erőre, küzdelemre; az idill nem ismer hiányt és minden szenvedélyt kielégít. Ezért a barátság mélyebben van, mint a szeretet és mélyebben, mint a szerelem.

Ami a létnek abba a legmagasabb körébe lép, amit aranykornak hívnak, ami az idill, az teljesen tökéletesen befejezett, hiánytalan és

kész. Ami pedig teljes, tökéletes és kész, az klasszikus. A barátság az élet klasszikus megoldása. Ezért becsülték a barátságot az antik időkben, s ezért nem értik ma. Klasszikus az, ahol a lét alapja kristályos fényben megnyilatkozik. Ezért a klasszikus életrend teremtetője és őre: *Philia*.

20.

Valami érthetetlen kapcsolat van a barátság és a csillag között. Miért csillag a barát? És miért barát a csillag? Mert olyan távol van és mégis bennem él? Mert az enyém és mégis elérhetetlen? Mert az a tér, ahol találkozunk, nem emberi, hanem kozmikus? Mert nem kíván tőlem és én se kívánok tőle semmit? Csak azt, hogy legyen és így, ahogy van és ő van és én vagyok, ez kettőnknek tökéletesen elég? Nem lehet rá válaszolni. Nem is kell. De ha nem is lehet, barátom iránt mindig azt fogom érezni, hogy csillag, a világegyetemnek érthetetlen rármagyogása.

21.

Az emberi világban a barátság a klasszikus életrend formája volt, lesz és marad. A humánus zavaros irrealitásából, amit meg nem magyarázható módon realitásnak hívnak, a barátság kilép, s az életet költői módon oldja meg. Azt mondják, a szerelem költővé tesz. Gyakran. A barátság az életet teszi költőivé és költészetté. A szerelemből a költészet hamar kivész, mert a szerelemnek minden csak eszköz, hogy a világegyetem két legnagyobb ellentétét, a férfit és a nőt egybeolvassza. A barátság maga ez a poétikus kapcsolat. És a verseket nem írjuk, hanem éljük.

Lehet, ezt értette Aristotelész, amikor azt mondta, hogy a közösség összava: a *Philia*.

Héloïse és Abélard

1.

Csak mulandó művet érdemes kiadni; a halhatatlan maradhat kéziratban. S a szerző halála után a cselédleány bátran kosárba gyűjtheti, konyhába viheti, hogy befűtsön vele. Amit egyszer halhatatlanul megírtak, annak léte már nem függ emberi emlékezettől. Valahol másutt győzött, örökre s véglegesen. Nem akart érdemet, nem kívánt hírt, nem vágyott tanítani, nem kellett érte pénz, se hatalom, és nem óhajtott tetszeni. Minek neki hír, pénz, hatalom, dicsőség, érdem? Minden mű történik valahol, és minden műben történik valami. Csaknem mindegyik itt történik a földön, ember és ember között. Meg akarok győzni valakit, szórakoztatni akarok, tanítani, harcolni, vitázni, hódítani, csodálatba ejteni. A halhatatlan mű nem itt történik. Feljebb. Beljebb. S ami benne van, az ember és Isten között történik. Megtörtént. Akkor is, ha senki se tudja. És Isten emlékszik reá szívében, mikor már a papírok elégték, úgy, ahogy egy porfir obeliszk elporlad, mint a homok. Nem könny dolga már, nem kell neki olvasó. Nem kell történetíró.

A halhatatlan művek csaknem mind elégték, s abból a kevésből, ami reánk maradt, nem tudja senki, hol veszett el, micsoda, ki írta és mit. A veszteségről senkinek sejtelve sem lehet, ahogy senki sem tudhatja, mit gondolt az, aki magányos csónakon egyedül az óceánra indult, és nem tért vissza többé.

2.

Abélard és Heloïse megszerették egymást. Levelezésük olyan formában, ahogy a középkorból reánk maradt, valószínűleg nem hiteles. A kapcsolatról sokat írtak és beszéltek. De hogy milyen volt, azt nem tudni. A leveleket később minden bizonnyal valaki átírta. S ez a valaki volt az, aki sok mindenfélét hozzáköltött, s az egységet a minden valószínűség szerint ellentmondásokkal telt és zavaros anyagban megteremtette. Fordított eset, mint Homérosnál történt. Homéros a sok kicsiny hősi elbeszélést egybefűzte, és az eredeti rhapsodos szerzők sok neve mind beleolvadt az övébe. Abélard és Heloïse leveleit is ilyen homérosi lény gyűjtötte össze, de neve elkallódott, csak a hős és a hősnő maradt fenn. Íme, a névtelen halhatatlanság, ami a levelek gyűjtőjének jutott. Nem volt szükség arra, hogy személyes énjének emléke fennmaradjon. Dolgát elintézte, de nem az emberrel, akivel nevét sem közli. Isten szívében jól tudja, hogy ki volt ő, bár nevét ő sem tartja fontosnak. Amit ezeken a papírokon megírt, emberi emlék, dicsőségtől független. Minden élő ember között a nőt, a szerelmet és a házasságot egyedül ő értette meg.

3.

Nem nézhetek Isten szemével; a nőt csak saját férfi szememmel láthatom. A férfi pedig a nőt önkéntelenül annak a lénynek tartotta és tartja, aki érthetetlenül és irracionálisan van itt. A világban már minden készen volt, amikor megjelent; talán lekésett, esetleg betolakodott. De akárhogy, a világ eredeti elgondolásában nem volt benne. Később jött; talán hiányt pótolni; valami veszélyes lehetőséget megakadályozni; esetleg kiküszöbölni. Mintha a világban valahol valami végzetes feledékenység történt volna, az is meglehet, hogy komoly és nagy hiba, ami az egésznek létét felborulással fenyegette. Itt, ezen a hibás ponton, ezen a veszélyes és fenyegető hiányon, itt jelent meg a nő, hogy azt helyrehozza.

De mint ahogy lenni szokott, az, amivel a hibát utólag pótolják, az eredeti elgondolásba maradéktalanul már sohasem illik. Egy kicsit kilóg; magán viseli a későbbben keletkezett bélyegét. És amint kivétel nélkül mindig lenni szokott, éppen, mert későbbben keletke-

zett, és a többihez nem simul, a hibát nem is küszöböli ki és nem is tünteti el. Többé-kevésbé jó megoldás, de csak megoldás. Abba az egészbe, ahová került, nincsen szervesen belenőve. Ezért a nő mögött mindig megérezni az eredeti, veszedelmes mulasztást, valami űrt vagy sötétséget, vagy szakadékot. A nő az embernek nem az, ami az állatnak a nőtény; mert a nőtény az állatvilágba beletartozik, és kezdettől fogva ott volt, és onnan nem látszik ki. A nő kiütközik. A nő kétszeresen nyugtalanító: világhelyénél fogva, mert az ember elől veszélyt takar el, és lényénél fogva, mert a férfival nem egykorú és egylényű. Mintha a ház falában valahol rés maradt volna, s a követ utólag foltozták volna be, amely a többihez már teljesen nem alkalmazkodhat.

4.

A férfinak van általában olyan érzése, hogy a nő lényének fele; és van más érzése, hogy a nő a világban levő irracionális mozzanat. Az előbbi véleményt sokan vallják, az utóbbit is. Manapság az első szokás elfogadni. Csak egy férfi és egy nő tesz ki egy egész embert, mondja Kant, minden valószínűség szerint Swedenborg nyomán.

Mindenki hallott Platón mítoszáról, hogy az emberek az ősidőkben kétarcú, négykezű, négy lábú lények voltak, de olyan erősek, hogy az istenek féltek tőlük, s ezért kettévágták őket. Így keletkezett a férfi és a nő. Az isteneknek már nem kellett félniük, az ember nem gondolt a világ uralmára, mert egész életében levágott másik felét kereste.

Swedenborg arról beszél, hogy a túlvilágon nincsenek külön férfi és női lények, hanem egybeolvadt házasságok, és egy ilyen házasságban összeolvadt férfi és nő alkothat egyetlen szellemlényt. Welkisch, Swedenborg mai tanítványa szerint a férfi és nő ikerlélek (*Dualgeist*); nagyon ritkán megesik, hogy az ikrek a földön is találkoznak, de a túlvilágon meg kell várniuk egymást, s az isteni létbe csak közösen léphetnek be. Weininger kezdetleges és rapszodikus elmélete után és a keletiek útmutatása mellett C. G. Jung is ezt vallja: az ember, ha férfi, tudat alatt élő lénye női természetű, minden férfi psyché mélyében nő él, az Anima, a férfi kiegészítése; ha pedig az ember nő, tudat alatt élő lénye férfi természetű, minden női psyché mélyén férfi él, az Anonimus, a nő kiegészítése. Ezek a

felfogások mind azt az ösztönös érzést ragadják meg, hogy a férfi a nő fele és a nő a férfi fele, és csak a kettő együtt lehet kerek, egész, körszerű, befejezett és teljes.

Régebben nem mindenki volt ezen a véleményen. A Kabbala egy mítosza beszéli, hogy Isten az Ádám előtti világot egy éjszaka megsemmisítette, mert az ember nem volt hozzá hasonló, kétnemű lény, hanem csak férfi volt. Egyetlenegy embert hagyott csak meg, s ebből csinálta a nőket is. Ez a mítosz úgy tudja, hogy a világ teremtésekor, amikor Isten csak férfit alkotott, hiba történt, s ezt utólag ki kellett javítani. Az utólagos javítás, a nő, aki később jelent meg, a világ veszedelmes helyén a folt. Ez az idumeai éjszakáról szóló mítosz.

A Biblia mondja, hogy mielőtt Éva megjelent, Ádám több lénnel élt együtt. Egyet meg is nevez: Lilithnek hívják, aki bűbajos szörny volt. Ádám és Lilith viszonyából démonok születtek. A férfi azonban e bűbájossal nem tudott tartósan együtt élni, akkor jelent meg Éva. Éva származása azonban kétféle. Egyesek szerint a szó annyit jelent, hogy: asszony, vagyis feleség. Mások szerint: *Hevah* annyi, mint a visszájára fordított lény.

Jakob Böhme szerint a paradicsomban az ember Istenhez hasonlóan kétnemű volt. Mikor bűnbeesett, kettészakadt, és a benne levő isteni nő felszállott Istenhez: Sophia volt ez az isteni szűz. Sophiát egyébként ismerték már a gnosztikusok is, sőt az ősi Egyiptomban is. Az ember Sophia pótlékaül kapta Évát, a hús-asszonyt. Az isteni szűz a paradicsomi ember lényének természetes fele. De nem él a földön. A bűnbeesett ember, aki az anyagba zuhant, már nem élhet együtt Sophiával, a tiszta lélek-szűzzel, hanem elkövetett bűnéhez mértén Évát kapta. Éva nem az ember igazi és tökéletes kiegészítője. Csak Sophia-pótlék, valaki, aki csak helyettesít, és pedig rosszul helyettesít, aki nem szellem-lélek, csak hús és vér és természet és anyag.

5.

A zseniális ember, az őskori mítosz és a misztikus intuíció egyöntetűen azt vallja, hogy a nő jelenléte a világban irracionális tény. Már maga az, hogy a nő metafizikai helyzete felől a

magyarázatok megoszlanak, ezt látszik bizonyítani. Van ugyan harmónia-gondolat, amely azt állítja, hogy a nő a férfi fele, és a kettő együtt egy; de van más gondolat is, amely szerint a két lény viszonya nem olyan, mint az egység két feléé. A felfogások megoszlása mutatja, hogy itt valami nincs rendben. Fel kellene hozni még egész sereg kínai, hindu és egyéb mítoszt és misztikus magyarázatot, amelyek vagy az egységet, vagy a különbözőséget vallják. Ez most nem cél. Bizonyos, hogy kezdettől fogva és minden emberben megvolt és megvan az a bizonyos nyugtalanító valami: a nő a világba maradéktalanul illik vagy nem illik, belőle kiáll vagy nem áll ki, sokszor zavar, mindig izgat, mintha lényével valamit elrejtene, mulasztást, végzetes veszélyt, s mintha ezt nem tudná jól elrejtteni, mert irracionális lénye a veszélyt csak fokozza, és azzal, hogy elrejtji, csak csábítóbbá teszi, s ő maga a világ egészébe nem tartozik. A nő eredete tökéletesen más, mint a férfié.

A zavart csak fokozza, hogy soha senki még a nő pszichológiáját nem értette. Ami kísérlet ebben az irányban történt, az még a szánalmasnál is kevesebb. A legtöbben megállnak annál, hogy Évából indulnak ki, az asszony-feleségből, vagy Lilithből, a bűbájosból, vagy Sophiából, az isteni szüzből, sőt az állati nőtényből. Nem veszik észre, hogy a nő lélektanának valamennyi alakot figyelembe kell vennie, s ezeken kívül még egy egész sereg mást: így a szirént, az anyát, Pallas Athénét és még igen sokat. A női pszichológia alapjának azonban sohasem szabad humánusnak és emberinek lennie. Mert ha valamire, a nő eredetére vonatkozó misztikus elméletek és mítoszok, arra megtanítanak, hogy a nőt megérteni ugyanarról az alapról, amelyről a férfit, nem szabad és nem lehet. A merő pszichológiai szemlélet a férfi megértésére is alkalmatlan. A nőnél tökéletesen eredménytelen. Úgynevezett tulajdonságelméletekből róla semmit sem tudok meg. A nő nem is lény; inkább lények halmaza. Pallas, Lilith, Anya, Szirén, Sophia, Éva, az idumeai éjszaka asszonya, Anima. S ezek a lények valamennyi nőben egyszerre esedékesek és állandóan vannak és élnek. A női lét rejtett lehetőségei. A női lélek létének és lényének alakjai és őscsírái. A nő ezeken a fokokon valószínűleg átment, és az alakokat magában őrzi. A női lélek archetípusai, mondaná Jung. Ezúttal azonban rá kell mutatni arra, hogy, amit Jung *archetípus*-nak hív, az még nem lélek, csak a lélek régebbi létének formája és

magában tartott emléke. Az archetípus mágikus formula, amelyet meg lehet idézni, de amely, mivel rég elmúlt lét maradványa, a mai lélekben már csak démon, s ezért felidézni határtalanul veszélyes. Ezt a veszélyt idézi ma bárki, aki a női léleknek ilyen archetípusait, tehát nem alkotórészeit, hanem elmúlt létformáit, magával a nővel összetéveszti. S ezt a veszélyt idézi maga Jung is, amennyiben archetípus-t női lénnel azonosít, és idézi mindenki, aki ma nőt, akár Évának, akár Lilithnek, akár Animának vagy Sophiának tart és vél és gondol és megért.

6.

Mindarra, amit az antik görögség alkotott, tehetek ellenvetést. Feltételezhető, hogy valamiért nem fogadom el költészetüket; nem fogadom el építészetüket; filozófiájukat, mítoszaikat. Mondhatom, hogy ez vagy az jobb, tökéletesebb, tisztább, melegebb, igazibb és magasabb. De van valami, amire ellenvetést hiába teszek. Ez a görög szobor. Hiába nem fogadom el. A görög szobornál több, tökéletesebb, emberibb, tisztább, igazibb szobor nincs. Valószínűleg nem is lesz soha. Mert mindabban, amit a görögség alkotott, vegyült valami zavar, kétely, hamis, erőszakos. A szoborba nem. Egyedül a görög szobor teszi lehetővé számomra, hogy szemtől szembe álljak az isteni emberrel. Ezért mindarra, amit a görögség teremtett, tehetek ellenvetést, a görög szobrot el kell fogadnom maradék és magyarázat nélkül. Más nép, kor, idő, faj, alkothatott az isteni emberről igazibb képet a költészetben, a filozófiában, a történeti vagy közéleti világban. Az isteni embert a szobrászatban egyszer s mindenkorra és véglegesen és visszavonhatatlanul a görögség látta és teremtette meg. Az egész görög szobrászat egyetlen tárgya: az isteni ember. Itt legfeljebb utánzásnak vagy hódolatnak van helye, másnak nincs.

Az antik görög szobrok közül igen sok olyan női alak, leány, Aphrodité van, aki vagy már ruhátlanul áll, s a lepel valahol mellette fekszik, vagy éppen vetkőzik, s valami arra mutat, hogy fürödni készül. A fiatal nő nász előtt való fürdője semmiképpen sem egészségügyi vagy tisztálkodási művelet. Ha más nem is, az ábrázolás különös hangsúlya a vallásos rítus rendkívüli jelentőségét meggyőzően bizonyítja. Kézenfekvő lenne arra gondolni, hogy a

fiatal nő virágzó testét az első ölelésnek tisztán akarja átadni. S a helyzet valóban ez lenne, ha a szoborból nem sugározna természetfölötti fény. A görög szobor sohasem ember, hanem mindig és minden esetben az isteni ember.

Kisgyermekes gyakran hiszik, hogy a csillag nem a Naphoz hasonló világító égitest, hanem az éjszakai égbolt sötét függönyén támadt kicsiny rés, és ezen a lyukacsán keresztül a túlvilág fénye világít ki. A fürdőre készülő leányszobrokon keresztül, mintha ilyen rés nyílt volna meg, s a rés a természetfölötti világba nyílna. Minden szobor olyan, mint egy csillag. A ruha levétele jelképes és vallásos; azt jelenti, hogy a nő násza előtt leveti ruháját, nem a gyolcsot, hanem azt a ruháját, amit valódi lénye visel, leveti a természetet. Leveti, vagyis lemossa magáról mindazt, ami nem ő maga.

Azért, hogy aki majd az ölelés részese lesz, az igazán ő legyen? Ez a magyarázat a dolgot elvéti. Amiről itt szó van, az mindig visszatér az első gondolathoz. A görög szobor tárgya az isteni ember. A leányszobor tárgya az isteni leány. Ez a szobor az isteni nő. S amikor a leány levetkezik, ez a mágikus aktus nem egyéb, mint a szobrász mágikus mozdulata, amikor leszedi a nőről az emberi-anyagi függönyt, fellebbenti és mutatja az isteni nőt.

A misztikus fürdő nagyon hasonlít a halálhoz, amikor a psyché ruháját itthagyja, s lefürdi magáról azt, ami lényét takarja. A halottakat is meg kell mosni, mielőtt a túlvilág urának átadják őket. Ez a jelképes fürdetés. Természetileg semmi értelme sem lenne a hullát földbetetés előtt, hogy feloszoljon, megtisztogatni. A halál és a nász fürdője az összes leplek leolvasztásának misztikus ritusa. S a görög leány, mikor maga mellé veszi a kancsót, ruhájából kilép, hogy megmosakodjon, ténylegesen és igazán az egész emberi létben egyetlenegyszer tökéletesen ruhátlanul van, és teljesen levetett mindent, ami nem ő, és lemosa magáról az egészet, ami nem tartozik lényéhez.

A leányszobrok földöntúli fényének magyarázata itt van; ezért látszik, mintha a szobron keresztül a természet sötét függönyén kicsiny rés támadt volna, s ezen keresztül tiszta fény ragyogna elő. A görög leányszobor azt a pillanatot ábrázolja, amikor a nő misztikus fürdőjében lemosa magáról a természetet, és megjelenik a tündöklő és isteni psyché. Az a lény, aki igazán ő maga, az a lény, aki a nászra készül, aki a nászban igazán részt vesz, akit a férfi ölelése ér? Ezért

ragyog úgy a szobor, ezért olyan, mint a csillag, ezért látszik, mintha rajta keresztül a túlvilágba lehetne nézni? Nem. Annak a násznak, amire az isteni Psyché készül, a férfi karjához semmi köze. Nincs köze, mert hiszen a leány nem azért mossa le magáról a természetet, és nem azért mutatkozik meg isteni lényében. A nász értelme egészen más. A testetlen éteri Psyché, gyolcsruháját már ledobta, a misztikus folyadék ott áll mellette a kancsóban, s az le fogja mosni róla haját, bőrét, húsát, izmait, feloldja formáját, és nem marad meg belőle semmi megfogható. A tündöklő Psyché benne ragyog a szoborban és rajta ragyog a szobron. A profán és aljas szem, ami a modern emberé, nem nagyon érti, hogy mi az a közönséges szépséget messze meghaladó isteni fény, ami e márványleányokról sugárzik. Mesterséggel, ízléssel, tudással, tehetséggel magyarázzák. Soha mesterség, ízlés, tudás, tehetség nem teremtett olyat, ami a természetén átlép. Ami a leányokban fénylik, az nem az anyag, a forma, a bűbáj, az arány szépsége. Valószínűleg az egésznek a szépséghez semmi köze sincs. Az eldurvult ember szeme csak kíváncsi nőt lát. Ami a különös, ez a nő nem is kíváncsi. Ez a nő a nő. Ez a nő a Psyché, ez a Psyché a nő. Ez a nő forrása. Ez az eredet. Ez a bepillantási lehetőség az anyagtalan ragyogásba, a túlvilágba, az örök és mennyei fénybe, amelyből a nő született. Ez az a pillanat, amikor az ember meglátja, szemtől szemben a nő isteni eredetét. Egy pillanatra sem szabad elfelejteni, hogy a görög szobor egyetlen tárgya az isteni ember, és a görög leány az isteni nő.

A női test bűbajos és csábító alakja itt éppen úgy a kifejezés formája és eszköze és anyaga, mint a márvány. Ez az a kozmikus és természeti egyezményes jel, amelynek segítségével megértjük, hogy miről van szó. De a szobor maga nem testből van, ahogy nincs anyagból és nincs márványból. A szobor Psychéből van, és a Psychét ábrázolja abban a pillanatban, amikor a nő magáról a természetet misztikus fürdőjében lemossa, és eredeti és ősi isteni lényegében, egész életében egyszer megjelenik.

A görög mítosz beszéli, hogy az istenek királynője, Héra, minden évben visszafürdi leányságát, hogy urának Zeusnak újra meg újra feláldozza. Héra istennő tudta, ha lefürdi magáról a természetet és Psychévé válik, ismét ős-nő lesz, ős-szűz, szűz, mint a fény, mint a csillag. Visszatér a nő eredetéhez, magára veszi a nő legelső alakját, legelső lényét, megújulva és megistenülve tér vissza.

Az a Psyché, akit a görög márványleány ábrázol, egészen és tökéletesen más, mint a férfi lélek. Nem kiegészítője, nem megfelelője, nem negatívuma, nem pozitívuma, nem fele. A nő eredete tökéletesen más, mint a férfié; a női Psyché is tökéletesen más, mint a férfié. Vannak, akiknek talán tetszene, ha ezt a Psychét érzelminek lehetne nevezni. A nő érzés-lény, mert nem gondolkodik, nem lát be, csak szeret, gyűlöl, rokonszenvet vagy ellenszenvet érez, elsírja magát, fölnevet, bánkódik — hullámszik, változik, lebeg, mint a meleg, langyos, hűvös, mint a hang, mint az érzés, mint a muzsika. Vannak, akik szeretnék azt mondani, hogy nem az érzés jellemzi, hanem az érzékenység — azért, mert olyan gyorsan fog fel mindent, ami érinti, s olyan finoman válaszol, mint a virág; az érzékenységnek az érzékiséghez és az érzékekhez semmi köze sincs, az érzékenység nem természeti, hanem psyché-tulajdonság. S a nő azért képes annyira megfinomodni, de el is durvulni, annyira megnemesedni, de el is süllyedni, mert az átélt sors érzékenyebb lényt érint, és amit átél, végzetesebben befolyásolja.

A női psychének sem az érzés, sem az érzékenység nem alapvető tulajdonsága. A férfiről bárki nyugodtan mondhatja, hogy gondolat vagy cselekvés, vagy szellem, vagy teremtes. Valamiképpen, átvitt értelemben, ez érthető. Ha a lényeket nem is találja el pontosan, nem hibázza el teljesen. Ha a nőről azt mondják, hogy érző lény, érzékeny, vagy tetszés szerint bármi mást, a lényeket még csak távolról sem érintették. Egyetlen egy szó van, ami a női psychét és a női lényt maradéktalanul megjelöli és megjelölheti, s ez a szó az, hogy: nő. Semmi más. Sehogyan másképpen nem érthető, s erre a szóra átvitt értelem nincs, és a nőt átvitt értelemmel hívni nem lehet. Amiben természetesen az is benne van, hogy a férfi sorsában vannak egyéb elsőrendű dolgok is, és ezek nemét mind megelőzik. Abban, hogy: nő — a nem az első helyen áll. De a nőnél az, hogy a nem világ, cél, abszolút és végzet csak úgy van benne, mint a többi más: az érzés vagy az érzékenység. A nő tulajdonságainál sokkal több és végtelenül más. Azt, hogy nő, semmi mással helyettesíteni nem lehet, s ezt a szót mással pótolni nem lehet. A nőt a férfiből, a természetből, a világból, a nőstényből nem lehet levezetni és megérteni.

A férfi lényéről van és lehetséges tudás. Ha az ember semmi mást, csak a modern karakterológia hatalmas könyvtömegét veszi tekintetbe, ez a tudás számottevő. De az egész karakterológiából egyetlen mondat sem vonatkozik a nőre. Sőt, az egész világirodalom egész lélektanából a nőről semmit sem tudok meg. A nőnek nincs története, hanem mitológiája; ehhez mértén pszichológiája is sokkal egyszerűbb. Ami azt jelenti, hogy közvetlenebb. Ami viszont azt jelenti, hogy határtalanul nehezebb.

A görög márványleányok ragyogó csillaglényle és tündöklő psychéje ezt is tudja. Az összetévesztésnek lehetősége nincs. Semmi mást nem tarthatok nőnek, csak azt, aki tényleg nő. És semmiféle nőt nem tarthatok másnak, csak nőnek. Ez a fény és ez az anyagfölkötött és ez az elvakító ragyogás, ez a testetlen lény — ez a női psyché, annyira ez, hogy ha a szobrok eltűnnének, és alakjuk feloldódna, akkor se lehetne semmi mást mondani, csak azt, hogy: nő.

8.

Azt mondani, hogy a szerelem a kettészakadt lét egyesülése, éppen olyan tévedés, mint azt, hogy a szerelem egy plusz egy. A szerelem nem szimmetrikus. Nem valószínű, hogy Swedenborg vagy Welkisch, vagy Jung helyesen gondolkoznak, amikor a férfi és a nő kapcsolatát teljesen arányosan úgy képzelik: semmi különös itt nem történik, csak mint a platóni mítosz írja, az istenek féltékenységből kettévágott lény két fele találkozik. A szerelem misztériuma éppen az, hogy a tökéletesen más férfi és a tökéletesen más nő, akiknek világhelyzete, eredete, természete, alakja, célja, végzete tökéletesen idegen és más, ez a két egymáshoz képest teljesen aszimmetrikusan elhelyezkedő lény, ez a kettő találkozik és olvad egybe. Hogy az állatvilág a sexusban szimmetrikusan jobbra és balra, fent és lent, pozitív és negatív oldalon elhelyezkedő lényeket egyesít, az talán lehetséges. De hogy az embernél a szerelem éppen a merőben különböző világokat és lényeket olvasztja egybe, az egészen bizonyos. Hiszen, ha csak az egymást kiegészítő alakok egyesítése lenne, alig érné el azt, az embert metafizikai gyökeréig átható és megmarkoló kívánságot, amit minden ember át kell hogy éljen, és ha nem éli át, szegényebb marad, mint egy vak koldus. A váratlan

csoda és elképzelhetetlen pillanat a szerelem misztériumában éppen az, hogy akik egybeolvadnak, nem is tartoznak és sohasem tartoztak egybe. A szerelem magyarázatát a természetben senki sem találja meg; a természetben csak *sexus* van. Hogy szerelem gyulladjon fel, ahhoz isteni beavatkozás kell, s enélkül az egymástól különböző lények és világok nem találkozhatnak.

9.

Égészen biztos, hogy a szerelem eredete más, mint a *sexus*é. A szerelem az isteni nő és az isteni férfi kapcsolata; s ebben a kapcsolatban két, eredetében, származási idejében, metafizikai lényegében tökéletesen más, ki nem egyenlíthető, egy nevezőre nem hozható lény az isteni misztériumban találkozik és egybeolvad. A *sexus* ezzel szemben az arányosan és szimmetrikusan elosztott természeti lényeknek egymással való kiegészülése. Kantnak igaza van, csak egy férfi és egy nő tesz ki egy egész embert — a természetben. A szerelemben az isteni férfi és az isteni nő találkozása nem egy egész, hanem ennél több. Annyival több, amennyivel Isten több, mint a természet. A szerelemben találkozott és egybeolvadt férfi és nő, két *psyché* teremő, misztikus összeolvadása. A *sexusból* új természeti lény származik; a szerelemből új *psyché* származik. Ha két természeti lény szerelem nélkül egyesül, akkor merő természeti lény egyesül. Ez az állatvilág esete — talán. De van szerelem, amely testi érintkezés nélkül két *psyché* találkozása és násza. Ez a szerelem, amelynek gyümölcse az anyagtalan *psyché*.

Az ember a szerelmet és a *sexust* összezavarja. Gyakran szerelemnek tart valamit, ami csak *sexus*, és azt hiszi, hogy kivétel nélkül minden szerelemnek *sexusban* kell végződnie. S az ember azt hiszi, hogy a lényeket végül is a *sexus* teremti. A lényeket a szerelem teremti, a *sexus* csak azt a ruhát adja hozzá, ami terhére van, s amit úgyis le kell vetni. Teremteni csak két *psyché* tud, és ez a szerelem, amely testi érintkezés nélkül teremti. Amikor a *sexus* elmerül, elfelejtődik, amikor a két *psychét* a másik isteni lény oly erővel árasztja el, amikor még minden érintés vagy a közeledés merő gondolata is gyaláztatnak, borzalomnak tűnik, amikor a másik, idegen, ismeretlen lény oly tüzet gyújt, hogy a természetből, mint a

villám, kicsap, ez a psyché-szerelemben a megtermékenyítő nemzés pillanata.

Ne higgye senki, hogy ez a pillanat ritka. Mindenki, hacsak nem élt egészen homályba merült sorsot, emlékszik lángoló pillanatokra, éjszaka szobájában egyedül vagy déli napon az erdőben, vagy hegytetőn, vagy tengeren, édes nyári délután illatos gyümölcsösben a fűvön heverve, amikor az isteni nő akár elérhetetlen távolságra volt, akár ott, kartávolságra, mindegy, annyira elragadta, hogy valami kipattant bellőle, s a nő akkor is, ha száz kilométerre volt, felfogta és befogadta.

A görög isteni leány szobrából semmit sem ért meg az, aki a psyché-nemzés pillanatát nem élte át, és nem tudja, hogy a leány erre a nászra készül. Azért lép misztikus fürdőbe, hogy magáról mindazt leoldja, ami a psyché-nász útjába állhat. Sokkal több psyché születik ilyen láthatatlan, természetfölötti szerelmi nászból, mint természeti ember a sexus-nászból. S ezek a psychék az isteni világteret népesítik be — azt a teret, amelynek fénye a márványleányokon át, mint kis résen, a sötét függönyön keresztül kivillan.

10.

A szerelemtől a sexus természeti aktusa teljesen független. És amikor a legelső psyché a természeti sperma és természeti pete találkozását arra használta fel, hogy ezen keresztül ő maga is a természetben megjelenjen, éljen és helyet foglaljon — ez az Első Lélek az isteni psyché-szerelmet a természet sexusával és a merő szaporodással összekapcsolta, az a szerelmet lealacsonyította és a sexusba bemártotta. Teremtés és szaporodás két különböző dolog.

A szerelem és a sexus összetévesztése két egészen más világba tartozó folyamat törvénytelen egyesítése. Különös, hogy az ember három alapvető tudása közül sem a génusz, sem az őskori mítosz, sem a misztikus intuíció ennek a hallatlan jelentőségű mozzanatnak figyelmet nem szentelt. Következményeinek annál inkább, annál többen és annál gyakrabban. A törvénytelen egyesítés óta van meg az ember szerelmében, férfiban, nőben egyaránt és egymás iránt a beszennyezéstől való félelem. A kereszténység eredendő bűnnek hívja, de ez csak elnevezés. Mindenki tud róla, az is, aki az elnevezést sohasem hallotta.

A sexusban a szerelem isteni misztériumának értelme elhomályosodik; és a sexus a két tökéletesen különemű világteremtő egyesülésének akadálya lesz. A szerelem és a sexus olyan módon összekeverve, ahogy az ember éli, tiltott mágikus aktus, amely mindig újra és újra alkalmat ad arra, hogy újabb lények a természetbe való betörésre törvénytelenül felhasználják. A mágikus aktusból csupa Első Lélek születik, ami azt jelenti, hogy csupa felükben elementáris, felükben pedig psyché-lények. Ezeket a lényeket, akiket az őskori mítosz halleányoknak, férfilovaknak, bakkecskelábú fiúknak és madártollú leányoknak lát. Az Első Lélek jellegzetes férfi alakja a titán; női alakja a szirén.

11.

A titánnak és a szirénnek a lét zsákmány. Amiért él, hogy a világból örömet raboljon össze. Ez az öröm mindig érzéki, természeti, anyagi és testi. Az Első Lélek akár aranyra, akár hatalomra, akár dicsőségre, akár művészetre, akár tudásra, akár a másik nemre veti magát, kivétel nélkül mindig azt hiszi, hogy valamit fel kell halmoznia, s azt hiszi, hogy ez a halmozás, ez a gazdagság a gyönyör, az élvezet. Az Első Lélek azért él, hogy az életet felfalja — ezért érzéki és ezért ragadozó.

Aki azt hiszi, hogy a mai férfi és nő viszonya titáni és sziréni, téved. Egész Európa kezdettől fogva a férfi és nő között nem ismer más viszonyt, csak a titánit és szirénit. Nem hiába nevezték el az európai szellemet faustinak. Faust még itt is jelkép: az előregedett mágus, aki a gonosznak is eladja magát, hogy megfiatalodva rávethesse magát a szirén érzéki bűbájaira. Ez a valódi európai ember, a merő titáni sexus, amely a másik nemből csak gyönyört lát, s azt zsákmánynak tartja.

Semmi egyebet nem kell tenni, csak jól odafigyelni, amikor az európai ember nőre néz — amikor megnézi. Ez a nézés már érintés. Gyönyört néz. Kitapogatja. A nő pedig valósággal fürdik ebben a nézésben — s ami itt történik, az a misztikus fürdőnek éppen az ellenkezője: magára fürdi mindazt, amit a márványleány lemos.

Fel lehet tenni a kérdést, hogy ki a férfi eszménye? Lilith, a szirén, a csábító, akinek lényre ájultság, szédület, részegség, izgató,

lenyűgöző, kábító — ez a bűbajos. Nő itt nem is jelentett soha mást, mint azt, aki az érzéki gyönyör jelképe. Csak arra való, hogy testi varázsát kirabolják, aztán mehet a kolostorba (Hamlet) vagy a börtönbe (Faust). A nő szirén. És azzá lett. Saját isteni eredetéhez méltatlan, aki ősi szépségéhez úgy viszonylik, mint a parvenü a pénzhez; tökének érzi, amit használatra ad ki, a szépség kapitalistája, tehetségének kizsákmányolója — az isteni nő merő anyag lett szentségtörök kezében, s a világ legirracionálisabb csodáját csatornába mártja, garasra váltja fel, és legyektol nyüzsgő piacon árulja. A szirén az a nő, aki saját isteni psychéjét az anyagnak elárulja.

12.

Ce mal d'être deux — írja Mallarmé. Így keletkezett a mai ember házassága, ahol a meghittséget a megszokás helyettesíti, az őszinteséget a szemérmertlenség. Ez a szörnyűség kettőnek lenni, állandóan megzavarva, felizgatva, nyugtalanítva, kikezdve, megszurkálva, rovaroktól csipkedve, pillantásokkal és gondolatokkal megsebesítve és beszennyezve. Házasság: egybekötni a titánt és a szirént, akik néhány heti trágár orgia után megcsömörlötten azon veszik magukat észre, hogy minden erejükkel szakadni akarnak. Ezt hívják aztán csalódásnak. A titán és a szirén, amikor észreveszi, hogy amit lehetett, kirabolt, meg akar szökni és újabb zsákmányt kíván. Nem találta meg, amit keresett, gondolja és mondja. Természetes. Amit keresett, az egyszerűen nincs sehol. Kielégülést akart. De kielégülést a titán a szirénnek és a szirén a titánnak nem tud adni. Kielégülés az Első Lélek világában nincs. Ott csak ordináre ájultság van. Mikor elfárad és együtt kell maradni, következik a neuraszténia: *ce mal d'être deux* — ez a borzalom kettőnek lenni. Nem képes többé egyedül megmaradni kiegyensúlyozottnak, tisztának, derültnek és világosnak. Minden nap minden órájában mérges döféseket oszt és kap. S akkor kitör az egyik, és más nőhöz támol; kitör a másik, és másik férfit veti magát. De mivel ugyanazt keresi és követeli, ugyanazt kapja. Azt hiszik, hogy van valahol férfi vagy nő, akiben majd nem csalódik, ki majd kielégíti, s akivel boldog lesz. Boldogságon természetesen az érzéki gyönyörnek a végtelenbe való meghosszabbítását gondolja. Néme-

lyik azt hiszi, rosszul választott, és az igazit elszalasztotta. Újjal próbálkozik. De ugyanazt látja, kapja és éli. Mert ugyanazt várja és követeli és kívánja. Sohasem jut eszébe, hogy nem más férfit és más nőt kell kívánni; az a más, amit kívánni lehet és kell, az igazán egészen más. Nem gyönyör és nem kielégülés. Amíg azt kívánja, feltétlenül jelentkezik egy idő múlva: *ce mal d'être deux* — a borzalmas tudat kettőnek lenni. A szerelem nem élvezet és nem boldogság, nem gyönyör, nem szórakozás, nem érzékiség. A házasság pedig még sokkal kevésbé.

13.

A mítosz azt mondja, hogy az első férfi Lilith-tel élt együtt. Lilith a szerető. A szirén, az érzéki gyönyör nője, a merő *sexus-nő*. De az első férfi elunta és elküldte. Akkor jött Éva, az asszony, a feleség. Ez a házasság kezdete. A házasság alapja egészen más, mint a *sexusé*. A házasság alapja a *psyché-szerelem*.

A *sexushoz* két lény kell: titán és szirén. Semmi több. Ez elég. Ahhoz, hogy a házasság megtörténhessen, a két lényen kívül a Hatalmak beleegyezése is kell. A földön sehol és soha nem élt nép, amely ne tudta volna, ahhoz, hogy házasság létrejöhessen, isteni beleegyezésre és megszentelésre van szükség. A *sexus* mindig törvénytelen. Azért rejtőzik bokrok alá, erdőbe, sötét utcákba és szennyes udvari szobákba. A házasság törvényes. Világosan lakik, nyilvánosan szép és büszke. Házastárssá az ember csak magasabb megszentelődésben válhat. Még a szerelem sem elég. Nemcsak, mert tiszta szerelem nincs, hanem azért, mert a szerelem éppen azért válik tisztává, mert a férfi és a nő kapcsolatába az isteni erők beleegyeznek. Semmiféle, még a legtüzesebb és legmélyebb szerelem sem téveszthető össze a házassággal. A házasság megkötése nem a természetben történik, hanem a *psyché-világban*. A házasságot két *psyché* köti. Most már egészen közlről kezd érthetővé válni, mi a görög leány misztikus fürdőjének értelme.

Ma, profán időben, a polgári házasság korában ez úgy hangzik, mint a krajcáros morálprédikáció. A polgári házasság az, amikor az állam pimasz arroganciával behelyettesíti magát Istennel, és feljogosítva érzi magát arra, hogy a házasságokat az ő közvetítésé-

vel kössék meg. Az aktus a defloreálásra adott hivatalos engedély. Hivatalos, de nem törvényes. Törvényessé a házasság nem az állam és a hatóság előtt válik. De még ebben a korban is érezni, hogy a férfi és a nő kapcsolata önmagában nem állhat meg. Valami magasabb közvetítésre van szükség, és csak a magasabbon keresztül találkozhatnak. Ebbe a magasabba a hatóság betolakodása szemtelenség. Mert a házasságkötés lényege nem az, hogy hozzá engedély szükséges. Nem. A házasságkötés lényege az, hogy magasabb világban kössék meg. Találkozni és egyesülni és együtt élni csak Istenben lehet és szabad és kell. Amire a modern profán házasságnál jobb ellenpélda nincs. Az együttélés még csak véletlenül sem sikerülhet, és csak kimeríthetetlen kín és boldogtalanság és borzalom forrása. *Ce mal d'être deux*. Persze itt az érdek- és az egyéb házasságokról nincs is szó. Az érdekházasságokban, hogy az egyesülés nem a magasabb világban, hanem éppen az anyagban történt, szemérmetlenül tűnik elő. De a sexus házassága sem más, mint az érdekházasság szélső esete: ez is éppen úgy alulról való találkozás és csak az alsó részek egyesülése. Találkozás és egybeolvadás feltétele csak fent van meg — az ember fölött. A házasság nem fizikai, hanem metafizikai kapcsolat, amint azt a márványleány is mondja, amikor násza előtt magáról az anyagot lefürdi, és a Hatalmak elé készül lépni, hogy az isteni kéz érintése a misztériumba beavassa.

14.

A házasságban párhuzamosan két egyesülés történik, nő össze — csak egy férfi és egy nő tesz ki egy egész embert. Ezt az aktust reintegrációnak hívják, s ez az ősi emberi személyiség egységének helyreállítása.

A másik egyesülés ennél végtelenül fontosabb és lényegesebb: ez nem a két fél találkozása, hanem a két psyché-világnak isteni érintésre való misztikus egybeolvadása és teremő mozzanata. Ez a házasság nem reintegráció, hanem divináció. Nem az egység helyreállítása, hanem istenülés. A férfi és a nő ebben nem szaporodik, hanem terem, vagyis az isteni teremtésben részt vesz. Ahhoz, hogy az istenülés megtörténhessék, van a másik nem. Ezért van a nőnek férfi és a férfinak nő. Van a tökéletesen és teljesen más és

különböző lény és világ. Ebbe az idegen és más világba kell átlépni, és magát ott kell hagyni, és a másik őselemben el kell merülni. Ez a szerelem. Ez a megfélelkezés önmagamról és beleolvadás a másikba. Az önmagamról való teljes lemondás feltétele csak a másik nemben van meg. Minden tettemben és gondolatomban és életem minden mozzanatában meg tudom magam tartani. A szerelemben nem: itt teljesen fel kell magamat adni. Ezért van, hogy Énjükhöz kötött lények — titánok és szirének — nem tudnak szeretni. Önmagamat nem tudom feladni csak úgy, minden további nélkül. Nem lehet úgy, hogy visszakapjam magam. Akit visszakapok, már nem az, aki voltam. Az már több, gazdagabb, egyszerűbb, tisztább és istenibb. Ez a szerelem titka. El kell vesznem és meg kell semmisülnöm. És Barth mondja: megsemmisülni nem annyit jelent, hogy egy kicsit, hanem hogy egészen megsemmisülni. Visszavonás, meggondolás, fenntartás, óvatosság nélkül, tökéletesen megsemmisülni. A misztériumban csak két egymásban megsemmisült lény istenülhet.

15.

A névtelen halhatatlan Abélard és Héloïse levelezésében azt írta meg, amikor a két lény, a férfi Abélard és a nő Héloïse szerelme a sexust, mint a görög leány a természetet, magáról leveti, és a lélek-házasság misztériumában egyesül. Ez a világtörténet egyetlen teljesült és boldog házassága. Ez a merész és megvalósíthatatlan és lehetetlen, de ez a követelő és parancsoló és egyedül igaz szerelem. Amit mond, nem példa, nem tanítás, nem elmélet: ahogy nem kíván pénzt, hírt, nem állít fel szabályt sem, és nem szólít fel követésre. Így beszélt meg önmagával és Istennel. És így van.

Ünnep és közösség

1.

Mintegy száz évvel ezelőtt néhány költő és gondolkozó elkezdte hirdetni, hogy a lét szenvedés. A tanítás régi volt és meglepő. Az elsők, akik erről beszéltek: Byron, Leconte de Lisle, Schopenhauer, Poe, Kierkegaard, Baudelaire azt mondták, amit az őskínaiak, a hinduk, egyiptomiak, görögök, őskeresztények. A tanítás hamar terjedt, és az életöröm-felfogást rongyokra tépte. Ma már nagyobbára mindenki tudja, hogy semmi okunk sincs az élet igaz, szép, jó, nemes, öröm, és vidám voltában hinni.

A dolog nem azon múlik, hogy arcunk megráncosodik, mint ötezer éve a kínaiaké; nem attól, hogy a boldogság használt el bennünket; szemünk megtörik, agyunk elfárad, gerincünk meghajlik, elkezdünk unatkozni, magunkra maradunk és meghalunk, mint a görögök, hinduk, régi keresztények.

Az öregasszony csontos, bütykös, aszott, száraz, remegő keze nem azért ilyen, mert sokat dolgozott. A kéz az öröm után nyúlt. Arc sosem tud ilyen megrendítően és megsemmisítően őszinte lenni. A kéz láttán a világ legoptimistább lénye is megszeppen. Végül mindnyájunk keze ilyen lesz, ilyen szomorú, fáradt, tanácstalan, elhagyatott, szegény öreg kéz. Nem lehet rajta sem segíteni, sem változtatni. Az egyetlen, amit az ember tehet, mint Dosztojevszkij, leborul előtte és nyög: nem előtted, hanem az egész emberiség szenvedése előtt!

Amikor mintegy száz évvel ezelőtt újra észrevették, hogy az élet szenvedés, semmi egyebet nem vettek észre, mint az öregasszony kezét. S a helyzet azóta csak annyiban változott, hogy az emberiség egy része kitart az optimizmus mellett. Mindenekfölött ragaszkodik

annak látszatához, hogy az élet öröm. A másik, jóval kisebb rész azután, hogy az öreg kezét meglátta, a régi ősök igazát, a hindu filozófia, görög tragédia, egyiptomi vallás, kereszténység szellemét megértette. Az ember sorsa félelmetes és kérdésszerű sötét szakadék fölött hajszálon lebeg, és a lét borzalom.

2.

Akik azt, hogy a lét szenvedés, szavakkal tagadják, tettükkel igazolni kénytelenek. Éspedig azzal, hogy egész erejüket a szenvedés legyőzésére használják. Az ember egyénileg ki tud mászni. Nem kell itt feltétlenül arra gondolni, hogy az idők folyamán a szenvedésnek hányféle ellenszerét találták meg, és hogyan biztosították magukat, hogy valami örömet mégis össze tudjanak kaparni. Ilyen ellenszer elsősorban a gazdagság. De itt van az élvezetek minden faja és neme. Itt vannak a különböző világszemléletek, amelyek arra jók, hogy az embert kellemesen elringassák egy illúzióban. Mindezek alacsony, általános és közönséges dolgok.

Van azonban magas és nehéz eljárás, amivel az ember magát a szenvedés alól kivonja és a szenvedés ellen biztosítja. Bizonyos, hogy a keleti jóga sok ága ilyen. Ha valaki gazdagságot gyűjt vagy élvezetekbe veti magát, vagy világszemléleti bűvőhelyet épít, a szenvedést tudattalanul és közvetve próbálja elkerülni. A jóga több faja ezt tudatosan és közvetlenül teszi. Rendszeres fegyelemmel letépi magáról mindazt, ami fájhat. De a módszer akár alacsony és tudattalan, akár magas és tudatos, az eredmény egy: az ember magát a szenvedő létből kiemeli és a boldogságot eléri. Mindenki tudja, hogy ez nem lehetetlen. Azt is tudja, hogy: szabad. De ez távolról sem a dolog vége, sokkal inkább ez a közepe s a helyek leveszélyesebbike.

A legenda beszéli, hogy négy bölcs addig imádkozott, amíg elérte, amit kívánt: a mennyországba léphetett az üdvözültek közé. Teljes napot tölthettek itt a boldogok között, napkeltétől napnyugtáig élhettek elíziumi életet. Az első bölcs az élményt nem bírta el és belehalt; a második elméjében megzavarodott; a harmadik az élményt magába zárta, őrizte élete végéig, s a megszerzett boldogságot magának tartotta meg. Csak a negyedik bölcs távozott

egészségesen és épen, mert a látottakat arra használta fel, hogy azon, aki hozzáfordult, segítsen.

A szenvedés köréből, mindenki szabadon kiléphet, ahogy tud, és a boldogságot elérheti. De azoknak, akik az üdvözültek világát megismerik, negyedrésze a nagy élményt nem tudja elviselni és belepusztul. Minden nap látni olyan embert, aki a mennyország kapujában összeesett és meghalt. A másik negyedrészt megkótyagósodik. Ilyen fanatikus bolondot is látni eleget. A harmadik negyedrészt a boldogságot magába zárja, és önmagának tartja meg, és nem ad belőle másnak.

3.

Mondják, hogy egy király az istent megkérdezni követet küldött Delphoiba. A választ megkapta, de nem volt megelégedve. Gyanakodott és nem hitt. Bizonyságot akart. Elhatározta, hogy az isten tudását próbára teszi, újra követeket küldött a jóshelyre, és azt kérdezte: Mit csinállok éppen abban a pillanatban, amikor követem ezt a kérdést felteszi? A válasz a következő volt: A király szobájában egyedül van és eszik. A király most már hitt. Mert tényleg úgy volt.

A választ nem volt nehéz megadni. Aki gyanakszik, és isten jóslatában kételkedik, s aki mindenekfölött való kétségtelen bizonyosságot akar, az szobájában egyedül van és eszik. A mennyországot megjárt bölcsek közül a harmadik. Mindent magának tart meg, egyedül csakis magának, bezárkózik szobájába, s ott eszik magának és önmagának, és még azt sem engedi, hogy ebédnél lássák.

Manu mondja: Aki önmagának főz, tiltott dolgot követ el.

4.

A boldogságot csak a negyedik bölcs bírta el. Mert a gazdagságot, örömet, tudást, tehetséget meg szabad szerezni, de jaj annak, aki hozzá nem elég erős. Egy része belehal, egy része esztét veszti, egy része a kincset magába ássa, és senkinek sem ad belőle. Az elíziumi kertek fénye benne sötétséggé változik. A boldogságot csak az bírja el, aki elosztja. A fény csak abban válik áldássá, aki másnak is ad belőle.

Mert amikor bennünket elküldtek, az útra bocsátó Hatalom így szólt: Rád bízok minden embert külön, kivétel nélkül mindenkit, segíts, adj enni, adj ruhát, mindenkire vigyázz úgy, mint magadra, és ne hagyd a sötétségben elmerülni. Amit szerzel, amit elérsz, amit tudsz, amit átélsz, osszad meg. Az egész világ tied. Szabad vagy a kövektől az éterig. Ismerd meg, hódítsd meg, senki se tiltja, de jaj neked, ha magadnak tartod. Amiből másnak nem adsz, legyen az arany, iszappá válik, legyen szent fény, átokká válik, legyen gyönyör, halállá válik. Elbocsátlak téged is, mint mindenkit: felelős vagy minden emberért, aki veled él, s el kell számolnod minden fillérrel, amit magadra költesz, minden örömmel, amit magadba zártál, és minden boldog pillanattal, amit magadnak tartottál meg, most eredj és élj, mert a világ a tied.

5.

A negyedik bölcs a *sacra dies* parancsát felismerte. A Szent Hétköznapi az, amikor a dolgok csodátlanul jönnek és távoznak egymás után, mindegyik olyan egyszerű és józan, mint egy korty víz. A szent ideák világával szemben ez a szent ideátlanság világa. Szilárd, nyugodt, romantikátlan. Nem kedvel se szenvedélyt, se hőst. Eszméje nincs. Szakrálisan profán.

Az egész világon csak igen kevesen voltak, akik a hétköznapi kicsiny és közönséges mitológiáját megértették, és tudták, hogy mit jelent reggel fölkelni, mosdani, reggelit készíteni, dolgozni, szünetelni, bosszankodni, sértődni — szürkén, gépiesen, átlagosan, megdöbbenően józanul és hazugság nélkül és minden pátoszt kizárva. Csak egészen kevesen voltak, akik tudták, hogy ami egy napon az utcán, otthon, a boltban, a műhelyben történik, nem egyéb, mint ami századok alatt az egész világegyetemben történik. Ahhoz, hogy az ember a hétköznapi isteni közönségességét és józan mitológiáját észrevegye, fáradhatatlannak kell lennie, nem szabad elfásulnia, s egy pillanatra sem szabad unatkoznia; nem szabad kieresztenie kezéből az időt. Mindig van ok részvételre, csodálatra, segítségre, nevetésre. A hétköznapi mitológiájának erénye az éberség.

John Cowper Powys, a magány művészetének nagymestere szerint tanácsos az életet úgy berendezni, hogy megfizetni a császárnak azt, ami a császáré, a közösségnek azt, ami a közösségé, de csak azért, hogy aztán az ember megszerezze jogát a magányra. Azt a bizonyos számú órát, ami kötelezi, dolgozza le, közömbösen, mert kell, tisztességből, mert ingyen elfogadni semmit sem illik. Ez az idő elveszett, mert az igazi élet csak ezután kezdődik. A boldogság egyéni dolog. Menj ki a tengerpatra, sétálj, ülj le a sziklára, s nézd a sirályt!

Íme az ellentét: az emberi sorsnak, úgy látszik, két végletes lehetősége van, az egyik az önmagáért való magányos, aki saját magán kívül semmit sem kíván, és magának él és magának főz; a másik a közösségért való, aki a kollektívum keresztjét magára veszi, és csakis másért él. A magányos a közösségben élőt megveti, a közösségben élő a magányost vétkesnek tartja.

Ha valahol, itt, ebben az ellentétben az ember szemtől szemben megismeri a szakráisan profán hétköznapot. A hétköznapi azt tanítja, hogy ez az ellentét nincs is meg. Az ember hiába kínozza magát vele. Nagyon kevesen részesülnek abban a kitüntetésben, hogy a Hatalmak elfogadják tőle önmagáról való teljes lemondását. Aki rájön arra, hogy semmiféle magas önmegtagadást tőle nem kívánnak, és senki sem követeli, hogy az emberiség sorsának keresztjét magára vegye, és csakis másért éljen, sok fölösleges nehézségtől és bonyodalomtól kíméli meg magát. Sohase higgye senki, hogy minden ember helyett egyedül neki kell magát feláldoznia! Ez a sors istenek számára tartatott fenn.

Viszont vegye tudomásul mindenki, ha a lemondást nem is követelik tőle, semmiféle önmegtagadás alól magát kivonnia nem szabad, minden vele egy időben élő emberért felelős, és embertársának sorsával éppen úgy, mint önmagáéval elszámolni tartozik!

A hétköznapi szakrális józansága az embert megtanítja arra a kicsiny, szürke igazságra, hogy a létet csak magányosan élvezni vétek, de abban hinni, hogy az egésze le kell mondani, túlzás.

A dolog sokkal egyszerűbb, színtelenebb és higgadtabb. Mérték. Meg van szabva, hogy tudásból, tehetségéből, boldogságból, örömből kinek mennyit szabad megtartani. Van határ, addig szabad. Addig tényleg mind az enyém lehet, és kedvem szerint sétálhatok a tengerparton. Bizonyos határig szabad egyedül maradni; a határon túl egyedül maradni tilos. Azt, ami a mértéken felül van, el kell osztanom.

Nem az egészet, nem mindent kell feladnom, nem önmagamról kell teljesen lemondanom. Ezt senki sem kívánja, nem követeli. De ha gazdagság, tudás, tehetség, élvezet a mértéken túllép, s magamnak tartom meg, olyanná leszek, mint a király, aki szobájában egyedül ül és eszik. Aki önmagának főz. Az arany iszappá válik bennem, a szent fény átokká s a gyönyör halállá.

A mértékről egyébként mindenki nagyon jól tud. Keresik is. Szánalmasan. Megszabják, hogy egy embernek hány hold földje, mennyi pénze szabad hogy legyen. A látható javak határát maximálják. Ügyefogyott kísérlet, mint rendesen, azt hinni, hogy a súly az anyagi javakon van. Többről van itt szó. Ki tudja ellenőrizni, hogy kicsoda mit rejtett el magában, ami nem az övé? Ez az ember felelősségének dolga. Mérték: eddig szabad. Ami ezen felül van, tilos. A szakrális józanság a mérték megsértését számon tartja, és még senki sem élt, akinek a sértésért ne kellett volna megfizetni.

A hétköznapi éthoszában az autizmus veszélye fenyeget. Az örömök és javak mindenki számára szabadok; de ha többet merészelek zsebre dugni, mint amennyi ténylegesen az enyém, névtelen erők az elrejtett javakat mérges kígyókká változtatják, és még azt is elpusztítják, ami szabad részem s az enyém.

Nincs ember, aki erről ne tudna.

Mindenki, aki a közösség nagy tényét és parancsoló valóságát tudta, és megérett arra, hogy a negyedik bölcs tudásában részt vegyen, Chamuraga király éppen úgy, mint Lao-ce, Zarathustra, Lykurgos, Platón, Dante, a hatalomnak egészen különös jelentősé-

get tulajdonít. Úgy tűnik, hogy a hatalom az a pont, amiről szó van. Ezen a ponton kell a közösségnek vagy virágoznia, vagy elvesznie. Hogyan szerezhető meg? Kinek szabad? Kinek kell? Hogyan kell felhasználni? Gyakorolni? Megtartani? Alárendelni? Élni vele?

De a hatalom még nem a közösség kérdése. Mindenki téved, aki azt hiszi, hogy a közösség jóléte, veszte a hatalom kérdésén múlik. A hatalom jellegzetesen még a harmadik bölcs körébe tartozik, s ha valaki meghatározását kívánná, azt kellene válaszolni: a hatalom az egyéni élet utolsó kísértése.

Az Evangélium tudja és nyíltan kimondja. A sátán, amikor a pusztában Jézushoz ment, először azt ajánlotta, hogy a köveket változtassa kenyérré. Mai nyelven azt mondhatnánk, hogy a megváltáshoz gazdasági programot ajánlott, csaknem a történeti materializmus elvét, a kenyérkérdés végleges rendszerét, szocializmust, a jólét emelését s a nyomor, az éhség eltüntetését.

Jézus elutasította. A második ajánlat veszedelmesebb volt: menj fel a toronyba, s szállj le onnan sértetlenül. A kísértés itt az, hogy — ismét mai nyelven szólva — mutasd meg korlátlan képességeidet, vakítsd el őket, mert így szerezheted meg a magad számára a legnagyobb tömeget.

Jézus nem akart sem gazdasági jólétet, sem olyan emberiséget, amelyet a nagy képességek vakítottak el. Valami egészen mást akart: túl gyomron, jóléten, híveken, tömegben, teljesítményben, isteni tehetségek ragyogásán és ragyogtatásán túl valami többet, s talán, ha akkor a Sátán nem jött volna el, nem értette volna meg magát olyan tisztán, gyorsan és véglegesen.

Akkor jött a harmadik kísértés: fölmentek a hegyre, s a Sátán így szólt: Itt van a Föld minden népe és országa, ha meghajolsz előttem, neked adom. Az utolsó kísértés a legveszedelmesebb és legfélelmetesebb: a hatalom.

9.

A hatalom jellemzésére éppen elég annyi, hogy a hatalom iránya mindig: le. Olyan helyzet, ahonnan csak lefelé lehet látni, fölfelé nem. Amiért az ember aggódik, amit fontosnak tart, amit akar, kíván, az mind lent van az ember alatt. De ez így még nem az egész. Mert mint a lét minden nem végleges helyzete, a hatalom is

paradox. A paradoxon abban nyilatkozik meg, hogy a hatalmat az ember véglegesen elérni nem is tudja. Különösen nem tudja elérni az, aki a hatalmat akarja. Aki a hatalom birtokába jut, éppen az, akinek nem kell. Az, akinek nem cél s akinek teher és fölösleges, akinek az egész mellékes akadály. Hatalom fölött igazán csak az rendelkezik, aki vonakodva nyúl utána, habozva használja, fanyalogva fogadja el és szabadulni igyekszik tőle. És ha az ember el is éri, nem szabad vele élni. Aki a hatalommal él, azonnal elveszti. A hatalom minden oldalán paradox. Mi lenne, ha Isten használná hatalmát? Csak a démonok hatalmasok. Isten: van.

10.

A hatalom az ember egyéni kérdése. A végső kérdés, de még az emberi Éné. Még nem tartozik a közösség életéhez. Az ember egyéni életének, érvényesülésének, gyönyöreinek, élvezeteinek, a titáni Én szenvedélyének dolga. Ez az a gáncs, amit a démonikus Hatalmak az utolsó lépés küszöbén az ember elé vetnek. Aki belebotlik, annak vége. Megkapja a Föld országait és népeit, de szolgálnia kell a Sötétséget. Ez a hatalom. *Macht ist böse* — mondja Burckhardt, a hatalom gonosz. És igaz.

11.

A közösség nem azzal kezdődik, hogy egy sereg majomember szövetséget köt; nem azzal, hogy férfi és nő családot alapít; nem azzal, hogy néhány rabló bandába gyűlik; nem azzal, hogy a gyenge állat az erős barlangjába húzódik. A közösség eredete nincs a természetben, nincs a családban, a törzsben, az érdeken. A dolgok nem kívül kezdődnek, hanem belül, és nem alul, hanem felül, és nem a láthatóban, hanem a láthatatlanban.

12.

Amikor a negyedik bölcs az elíziumi kertekből visszatért, ismét házába ment feleségéhez, gyermekeihez és munkájához, és belépett a hétköznapi világába, mintha semmi sem történt volna,

csak éppen megtisztult szívvel és megvilágosodott értelemmel nézve, ami körülötte történik: ennek egy szót adott, annak egy fillért, amannak egy tanácsot, emennek egy darab kenyeret, és tudásának tiszta melegét mindenüvé magával vitte. A negyedik bölcs eredete: a kollektív felelősség embere. Az egyetlen a négy közül, aki emlékezett a születéskor elbocsátó Hatalom szavára: vigyázz, reád bízok minden embert, felelős vagy értük, mint magadért, ne hagyj senkit a sötétségben elmerülni.

A negyedik bölcs kérdése nem a hatalom, hanem ennél határtalanul félelmetesebb: az erőszak.

Az erőszak az, hogy annak, aki tudásban, képességben, erőben, világosságban a többenél különb, aki az elíziumi kerteket megjárta, a békét és az örömet megismerte, aztán az emberek közé visszatért, hogy amit tud, amire képes, azt elossza: annak szabad-e az embereket akaratauk ellenére kényszeríteni?

13.

A negyedik bölcsnek három tanítványa volt. Az első bajba jutott embertársai számára szobát rendezett be, naphosszat ott fogadta őket, gyógyított, tanított, alamizsnát osztott; a második tanítvány korán reggel fölkel, benézett az udvarokba, lakásokba, kereste, hol van valaki, aki beteg, szegény, elhagyatott, gyenge. A harmadik miniszterré lett és szigorú törvényeket hozott, mit kell tenni, nehogy bárki bajba jusson, elszegényedjen, igazságtalanságot szenvedjen, de azt, aki a törvény ellen vétett, börtönre vetette, s volt eset, hogy halálra ítélte.

Az erőszak mindig és minden esetben és mindenkinek tilos. Még akkor is tilos, ha az ember általa semmi előnyhöz sem jut, ha szegény marad, akkor is, ha az ember nem tud mást tenni, mint erőszakot használni. Akkor is, ha az erőszakhoz kényszerből nyúl, nincs más lehetőség és kell és muszáj. Akkor is, ha az ember elhají magától uralmat, dicsőséget, hírt, gazdagságot, úgy használja, hogy megtörve engedelmeskedik annak az emberfölötti erőnek, amely alkalmazni kényszeríti. Még akkor is, ha a felelősséget érte tudatosan vállalja, sőt ha magára veszi az erőszak használatáért járó büntetés egész súlyát. Még akkor is, ha az ember világos

öntudattal magára hárítja az erőszakot megtorló démoni erőket, önmagát szolgáltatja ki, testével az egész népet elfödi, hogy a büntetés egyes-egyedül őt érje.

Az erőszak tilos. Mindenki, aki valaha élt vele, tudta, hogy tiltott tevékenységet fejtett ki. A legtöbb, amit az ember tehet, így szól: tudatosan teszem azt, ami tilos. Nem szabad. Tudom. Aki mégis teszi, bűnhődik. Vállalom. Nem védekezem és nem hárítom át másra. Nem igazolom magam azzal, hogy kényszerből teszem. Tudom, hogy az se ment meg. Az se, ha a felelősség egész súlyát magamra hárítom, mert az erőszakot nem menti semmi. Mégis így teszek, mert így használok a legtöbb embernek. Így mentek meg annyit, amennyit erőszak nélkül nem tudnék. S ez a fontos. Megmentem őket, ők élni fognak. Hogy én megbűnhődöm érte? Legyen! Vállalom.

A közösség kezdete, hogy az egész emberiséget rám bízták, s érte felelős vagyok. Ez a kollektív felelősség tudata, amin az emberi közösség úgy nyugszik, mint a Föld az ősgneisz kozmikus tömegén. A kollektív felelősség legelső megnyilatkozása pedig, úgy tűnik: az erőszak az egész emberiséget arra kényszeríti, hogy velem jöjjenek a boldogok kertjébe. Az erőszak tilos. És ebben, az erőszak vétkében bűnös minden király, törzsfő, vezér, miniszter, gondolkodó, aki az emberiségnek törvényt adott Ur város fejedelmétől Platónig s a mai napig. Ettől a tiltott tevékenységtől sötét minden törvény, parancs, rendelkezés, ezért van, hogy olyan szörnyű a törvény kényszerét elviselni, s ezért van, hogy az erőszaknál csak egy dolog tiltottabb: az erőszaknak ellenállni.

Erőszak úgy keletkezik, hogy az ember saját kollektív felelősségét félreérti. Azt hiszi, hogy mivel mindenkit reábíztak, s mindenkiért felelős, az emberiségért titáni vállalkozásba kell fognia, akár akarja, akár nem, meg kell mentenie, az elízumba kell hurcolnia, ha megkötözve is, ha korbáccsal is, ha holtan is.

14.

Van erőszak, amely homályos, éretlen és tudatlan. Vakon cselekszik, nem látja világosan, hogy amit tesz, az tilos, és mikor a következményekhez ér, visszariad. Zátonyra jut, kisiklik és megbu-

kik. De van erőszak, amely következetes, világos és tudatos. Tudja, hogy tiltott dolgot művel, de nem áll meg és végigcsinálja.

Az erőszak mindig negatív. De a tudatosan és a végső következményekig fokozott erőszakból előlép a pozitívum. Amint a negatívum haldoklik, elkezdi önmagát kiváltani és kitermelni saját ellentétét. S az ellentét állandóan nő. Mikor pedig a negatívum a csúcra ér, egy pillanat alatt átváltódik és átfordul. Kipattan belőle a pozitívum.

Ez a lét Phoenix-tulajdonsága. Az erőszaknak el kell pusztulnia. A tűz elemésztí. De porából újra éled. Most azonban már nem az, aki volt: nem az Első Lény, nem a hibás, a tilos. Ez az Utolsó. Az erőszak porából feltámad: az áldozat.

15.

Az áldozat, mondja Baader, teszi lehetővé az ember számára a belépést a közösségbe. Áldozata a közösséget megújítja. Így teremti meg a szabad érintkezést azzal a világgal, amely e megújítás nélkül zárva maradna.

Az áldozat az embert a magasabb világ határán átemeli. Az erőszak negatív kísérlet arra, hogy az ember által megismert magasabbat: a tudást, a boldogságot, az örömet mindenki számára megnyissa; az áldozat a pozitív tett, hogy az ember a közösséget az eliziumi kertekbe átemelje és elvigye. Az erőszak, éppen mert negatív, az ember számára legfeljebb tudást, boldogságot teremt; az áldozat, éppen mert pozitív, nem a tudást, a boldogságot hozza el és nyitja meg, hanem: magát a magasabb létet. Szabaddá teszi az utat ahhoz a léthez, amely a boldogságot magában foglalja. Az áldozat az a tett, amely az emberinél magasabb léttel való közösséget megteremti, és ez a magasabb létbe való egyetemes beleolvadás: ez az emberi közösség megvalósulásának pillanata.

Az erőszak kényszerít alkalmaz és az embert boldoggá akarja tenni. Hogy az embert a lét szenvedéséből kiemelje. Az erőszak a szenvedéstől való megszabadulásra kényszerít. Tulajdonképpen *nem* akar valamit. Ezért negatív. Negatív az, ami anélkül, hogy igen lenne, csakis nem. És mert az erőszak negatív, nemcsak hogy a boldogságot nem éri el, és nemcsak hogy az utat nem nyitja meg feléje, hanem azt még jobban lezárja.

Az áldozat az embert nem akarja a lét szenvedéséből kiemelni, hanem az emberi lét helyett és fölött a magasabba akar belépni. Ezért pozitív. Pozitív az, ami nélkül, hogy nem lenne, csakis igen. Amit célba vesz, tehát nem a boldogság, hanem az emberfölötti lét. És míg az erőszak a szenvedéstől való megszabadulás árán a boldogságot akarja, addig az áldozat megteremti a közösséget azzal a léttel, ahonnan a szenvedés hiányzik, illetve szabaddá teszi az utat ahhoz a léthez, amely nem boldogság, öröm, tudás, hanem amely a boldogságot, örömet tartja és magába foglalja. Az áldozat az emberinél magasabb léttel való közösség megteremtése. Erre vonatkozólag minden további magyarázat fölösleges.

16.

Sok elméletet koholtak arról, hogy mi a közösség eredete és mi az igazi közösség. Van, aki azt mondja, hogy a közösség gazdasági, anyagi, amelynek sejtjeit a közös gazdasági, anyagi alap teremti meg. Van, aki azt mondja, hogy a közösség morális, más szerint politikai vagy nyelvi, vagy faji, vagy népi, vagy szellemi. Mindez a közösséget sokkal inkább veszélyeztető, mint teremtő tényező. Mindez csak arra alkalmas, hogy különbségeket, nem pedig arra, hogy közösséget teremtsen. Gazdaság, politika, nyelv, faj, szellem a titáni Én kísérlete, hogy a közösséget felbontsa és széttörje.

Közösség egyes-egyedül csakis abban a létben van, amelyet az ember számára az áldozat megnyit: az emberfölöttiben. Minden ember közös léte nem az anyagban, a szellemben, a vallásban, a morálban van, hanem Istenben. Ha az emberek anyagban, morálban, fajban szellemben találkoznak, mihelyt a nyelv, az anyag, az állam, a szellem feloldódik, a közösség megszűnik. Végleges egybeolvadás csak az isteni létben lehetséges. Ez a közösség az igazi. Ez a közösség az egyedüli. Ez: a közösség.

Minden egyéb közösség csak látszat és rossz. Csak részlet, csoport, töredék, ahogy foszlány és tökéletlen a faj, a nép, a nemzet, a nyelv, az állam közössége. Alulról való közösség nincs, csak felülről való. Minden Istenen kívül megalapozott közösség csak küzd az ellen, hogy az emberiség Istenben találkozhasson. A veszély

nem kívül van. Faj és nemzet, szellem és nyelv nem külső tényezők. Az emberben levő titáni Én az, aki minden módot megragad arra, hogy a közösséget megbontsa.

17.

Így most minden elem együtt van ahhoz, hogy az ünnepet meg lehessen érteni. Az ünnep az áldozat napja. A közösség kezdete, mikor az emberben felébred a tudat: nem vagyok egyedül, és minden ember sorsával elszámolni tartozom. A közösség megvalósulása, amikor az áldozat az utat az isteni létbe szabaddá tette. Az ünnep az áldozat napja, az emberiség találkozása az isteni létben. Nemzeti, faji, történeti, szellemi ünnep nincs, ahogy nincs nemzeti, faji, szellemi közösség. Ezek a megszükitések az ünnepet csak veszélyeztetik. Az ünnep lényege az áldozat. S amit feláldoznak, az éppen a különbözőség: a faj, a nemzet, a szellem, a nyelv — a titáni Én. A hétköznapi egyszerű, csendes, profán józanságában az Én, aki csak önmagát akarja, egyedül akar lenni, s minden tudást, örömet magának akar megtartani, megvan és él. Az ünnepen azonban meg kell halnia.

18.

Az ünnepről általában két mozzanatot emelnek ki: hogy a hétköznapi értelme itt lepleződik le, s hogy a légkör isteni jelenléttel telik meg. De a hétköznapi értelme azért nyílik meg, és a légkör azért telik meg isteni jelenléttel, mert az isteni léttel való közösség itt teljesül. Ezt a teljesülést az áldozat teszi lehetővé. Ha az áldozat nem lenne, az isteni lét az ember számára le lenne zárva. Az áldozat pedig nem egyéb, mint a külön, egyéni, magányos emberi Én levetése. Amikor az ember egyéni Énje megsemmisül, az áldozat percében, az út az isteni létbe szabaddá válik. Amikor pedig az ember a többi emberrel a magasabb létben találkozik, kilép a szenvedésből. Ez az ünnep a közösség. Az ünnep minden ember közössége abban az isteni létben, ahová az ember csak Énjének feláldozása árán jut el. Ezért ünnep a kollektív lét megvalósulása. Minden közösség

ünnepi. Ezért beszél Hölderlin *festliche Gemeinschaft*ről. Nincs is más ünnep, csak a közösségé. A hétköznapi az Én-ek nyüzsgése. Az ünnepen csak az isteni létbe emelt emberiség él közösen és együtt.

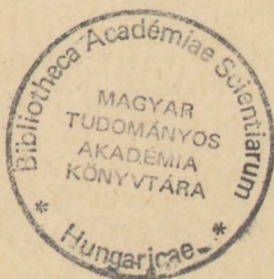
19.

Közösségről filozófia, tudomány, költészet úgy beszél, mintha lenne. A közösségre azonban az ember nem érett meg. A közösséget csak az Utolsó Lélek teremti meg, ezért a közösség csak az Utolsó Időkben valósulhat meg. A nagy emberi kollektívum, minden ember találkozása és egysége az isteni létben, apokaliptikus esemény, egyike a világtörténet legutolsó és legnagyobb eseményeinek. Addig csak Én-ek vannak, fajok, nemzetek, nyelvek, vallások, érdekek, szenvedélyek, csak szellem, természet, eszme, igazság. Ünnep nincs. Nem is lehet. Ami van, csak hétköznapi, néha világosabb, néha sötétebb. Mert az ünnep apokaliptikus természetű: az Utolsó Időkben nyugszik. Amikor az ember lehántja magáról Énjét, igazi lényében megnyilatkozik, és a közösségben minden emberrel egyesül.

Életrajzi adatok

- 1897 március 23-án Hamvas Béla megszületik Eperjesen. Édesapja, Hamvas József, evangélikus pap, magyar—német szakos tanár, író (1871—1948).
- 1898 A család Pozsonyba költözik. Édesapja az Evangélikus lyceum tanára, ahol Hamvas Béla 1906-tól 1914-ig középiskoláit végzi.
- 1914 Érettségi vizsgáit követően önkéntes katonai szolgálatra jelentkezik, tiszti iskolai kiképzést kap.
- 1916—1917 Ukrán és olasz frontszolgálat. Kétszer megsebesül.
- 1919 novemberében édesapja a szlovák hűségesküt megtagadja, a családot kiutasítják Pozsonyból. Budapestre költöznek.
- 1919—1923 A Pázmány Péter Tudományegyetem magyar—német szakos hallgatója.
- 1923—1926 Újságíró a Budapesti Hírlapnál, majd a Szózatnál.
- 1927—1948 Könyvtáros a Fővárosi Könyvtárban.
- 1935—1936 Kerényi Károllyal közösen megalakítja a *Sziget* kört.
- 1936 Megírja a *Magyar Hyperion*t, első írói korszaka ars poeticáját.
- 1937 Házasságot köt Kemény Katalinnal.
- 1940—1944 Háromszor kap katonai behívóparancsot. (1942 — orosz frontszolgálat.)
- 1943 *A láthatatlan történet* megjelenése (Egyetemi Nyomda).
- 1943—1944 Megírja a *Scientia Sacra* c. nagyesszét, amely második írói korszakának megnyitója.
- 1945 Remete-hegyi lakásukat bombatalálat éri, könyvtára, kéziratái megsemmisülnek.
- 1945—1948 Az Egyetemi Nyomda Kis Füzetek sorozatot szerkeszti.

- 1946 Az *Anthologia humana* — Ötezer év bölcsessége c. szemelvénygyűjtemény első kiadása. (1948-ig még két újabb kiadást ér meg.)
- 1948 Könyvtári állásából felfüggesztik és kényszernyugdíjazzák.
- 1948—1951 Földműves igazolványt vált ki, és sógora szentendrei kertjét műveli. Megírja *Karnevál* c. regényét.
- 1951—1964 Tiszapalkonya, Inota, Bokod: raktáros, segédmunkás, gondnok az Erőműberuházó Vállalatnál.
- 1959—1966 Megírja *Patmosz* c. háromkötetes esszégyűjteményét, az életmű utolsó periódusának főművét.
- 1964 Másodszor nyugdíjazzák.
- 1968 november 7-én agyvérzésben meghal.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
Felelős szerkesztő: Kelemen Tamás — Műszaki szerkesztő: Csákvári András
A fedélterv Hodosi Mária munkája

Terjedelem: 8,7 (A/5) ív

88.17405 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat Budapest — Felelős vezető: Hazai György

Ára: 40,—Ft

HERMÉSZ KÖNYVEK

Valamely szempontból egymáshoz rendelt események soráról azt mondjuk: történet. Van története az univerzumnak, a természetnek, az emberi társadalomnak, a kultúrának. Mindannak, ami a tér-idő kozmikus színpadán a keletkezés-elmúlás törvényének alá van vetve. Hamvas Béla történetei azonban aligha sorolhatók a történetírás színpadi eseményei közé. Ami őt foglalkoztatja, mindig és szükségképpen a színjátszás kulisszái mögé vezet, abba a világba, amelyről alig tudunk valamit, amely nélkül azonban a történelem sem lenne más, mint a megjelenés-elmerülés véletlenszerű eseményeinek hömpölygő áradata. „A történetnek önmagában értelme nincs” — mondja Hamvas. Amit mi itt látunk, már csak végkifejlete annak a küzdelemnek, amit a létezés magasabb hatalmai: a léttisztító erők vívnak a „létrontás démoni anarchiája” ellen.

*

A láthatatlan történet 1943-ban jelent meg először az Egyetemi Nyomda kiadásában. A kötet Hamvas Béla (1897—1968) egyetlen, még életében kiadott esszégyűjteménye.

MEGJELENT

Györffy György: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás?

ELŐKÉSZÜLETBEN

Peter Winch: A társadalomtudomány eszméje
és viszonya a filozófiához

Friedrich Nietzsche: A történelem hasznáról és káráról

Karl R. Popper: A historicizmus nyomorúsága

ISBN 963 05 4908 5

Akadémiai Kiadó, Budapest